

О. Є. Клещова, О. М. Кравчук

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Державний заклад
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”**

О. Є. КЛЄЩОВА, О. М. КРАВЧУК

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(за кредитно-модульною системою)

*Навчально-методичний посібник
для студентів спеціальностей „Українська мова і
література”, „Українська мова і література
та англійська мова”*

Луганськ - 2011

УДК 811.161.2'271 (0,75.8)

ББК 81.2 Укр. –923

К – 48

Рецензенти:

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та компаративістики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ніколаєнко І. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мордовцева Н. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

К – 75 Клещова О. Є., Кравчук О. М. Культура української мови (за кредитно-модульною системою) : навч. посіб. [для студ. ф-ту української філології] : спец. „Українська мова і література”, „Українська мова і література та англійська мова” ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. / О. Є. Клещова, О. М. Кравчук. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 219 с.

Навчальний посібник містить сім складових: літературу (основну й додаткову, словники), лекційну частину, практичну частину, завдання для самостійної роботи, методичні рекомендації для контролю самостійної роботи студентів, контрольну модульну роботу, критерії оцінювання за кредитно-модульною системою.

Посібник адресується студентам гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також може бути рекомендований учням шкіл нового типу. Матеріали допоможуть студентам ознайомитись зі змістом лекційного курсу, краще підготуватись до практичних занять, організувати самостійну роботу, а також систематизувати знання, уміння й навички з мови, оволодіти науковою термінологією.

*Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 15 червня 2011 р.)*

© Клещова О. Є., Кравчук О. М., 2011
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011

Передмова

Людина створила культуру, а культура – людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови. Культура – це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільного поведіння, що виражається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови.

Суспільство завжди дбає про те, щоб його члени користувалися мовою не лише спонтанно, не тільки як даним від природи даром, а свідомо, як знаряддям найактивнішого розкриття своєї особистості.

Індивідуальна мовна культура – це своєрідна візитна картка кожної особи незалежно від її віку, фаху, посади. Сьогодні зростає увага до культури усного та писемного мовлення. Стає престижно розмовляти гарною українською мовою, приходиться розуміння того, що добре знання мови – важлива професіограма людей різних спеціальностей.

Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Неабияку роль у вирішенні даної проблеми відіграє вчитель-словесник, який повинен сам бездоганно володіти нормами літературної мови, а також своєю працею знайти шлях до кожної дитини, щоб навчити її грамотно користуватися рідним словом. Якщо людина оволодіє мовою, вона оволодіє духовним началом свого народу, а значить – здатна буде йому служити, примножувати його матеріальні й культурні цінності, адже, за словами Івана Огієнка, „Мова – то душа народу, то його живе серце; гине чи занепадає мова – гине й занепадає народ”.

Навчальний посібник створено відповідно до чинної програми з дисципліни. Подано лекційний матеріал, плани практичних занять, списки рекомендованої літератури, вправи для засвоєння вивченого матеріалу, тести, а також рекомендації для організації позааудиторної роботи студентів ВНЗ, зразки завдань контрольної модульної роботи, критерії оцінювання.

Посібник призначений для студентів-філологів, магістрантів, учителів-словесників, а також учнів спецкласів.

Лекція №1

Тема: Основи культури мови та мовлення

План

1. Вступ. Питання культури мови в Україні.
2. Предмет, мета, завдання курсу „Культура мови”.
3. Культура мови як окрема лінгвістична дисципліна. Ортологія – розділ науки про культуру мови.
4. Мова й мовлення. Функції мови.
5. Поняття про загальнонаціональну й літературну мову.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Власенко Л. А. Фахова українська мова : навч. посіб. / Власенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
4. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
7. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
8. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
9. Сербенська О. А. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

10. Українська ділова і фахова мова : практич. посіб. на щодень / [М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська] ; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.
11. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
12. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.

Вступ.

Питання культури мови в Україні

Культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, „народної”, і потребує постійного дбайливого догляду, культивування.

Але в Україні питання культури мови стояло й стоїть принципово інакше, ніж у національно „благополучних” суспільствах, бо його драматичним тлом є багатостраждальна історія нашої мови взагалі, століття прямих заборон і переслідувань або більш-менш прихованого підступного витіснення її з публічного вжитку.

У статті 10 Конституції України записано: „Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України...”.

Культура мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповнив мовлення наших співгромадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – тривожні симптоми духовного нездоров’я народу. Експериментально доведено, що грубе слово, як негативний подразник, діє кілька секунд, але реакція на нього триває декілька годин і навіть днів.

Сучасний стан української мови в суспільстві бажає бути кращим, а змінити його здатна, крім державної підтримки

української мови, лише цілеспрямована робота вчителів-словесників, викладачів, справжніх поцінувачів рідного слова. Визначну роль у цьому процесі має відіграти саме школа, яка повинна стати осередком формування високої мовної культури кожного громадянина України.

Інтерференція – це проникнення фонетичних, граматичних або семантичних елементів однієї мови в іншу, які викликають порушення прийнятої норми. Інтерференція відбувається переважно тоді, коли мови споріднені, культура й досвід, що асоціюється з мовами, подібні. Чим більше подібності в значеннях і в процесах утворення, тим більше може виникнути помилок.

У результаті історичної долі на території України роками насаджувалися мови близьких її сусідів – Росії та Польщі. Внаслідок цього на території України вживаються русизми та полонізми, наприклад: *стірати* замість *прати*, *девочки* замість *дівчата*, *пятна* замість *плями*, *тера* замість *тепер*, *прецінь* замість *адже* чи *проте*.

Як зазначає С. Єрмоленко, сьогодні поняття соціально престижна мова і державна мова не можна однозначно вважати тотожними. Соціальний престиж мови вимірюється:

- 1) мірою використання мови на найвищих щаблях державної влади, оперування україномовними комунікатами в різних сферах виробничого, суспільного життя;
- 2) ставленням до мови як засобу досягнення службової кар'єри;
- 3) задоволенням найрізноманітніших культурно-освітніх потреб громадян;
- 4) місцем мови в інформаційному просторі (радіо, телебачення, книговидання).

Два перших параметри вважаємо основними для визначення престижності мови, оскільки наступні детермінуються мовною практикою державних службовців і співвідношенням службової кар'єри та мови.

Для визначення соціальної престижності слугує й такий параметр, як створення знакових текстів цією мовою, а також

наукове опрацювання мови, виявлення її характеристичних ознак у зіставленні із сусідніми мовами.

Соціальний престиж мови вимірюється статусом літературної (або стандартної) мови серед різновидів етнічної (національної) мови. Культивування літературної мови в усіх народів пов'язане з консолідацією політичної нації, у якій сформовані потреби використовувати літературну мову в усіх сферах суспільного життя, потреби користуватися мовно-естетичними знаками національної культури незалежно від ситуації спілкування.

Сьогодні маємо визнати, що літературна мова, культивована освітою, комунікативною практикою освічених людей у ХХІ ст., входить у нові сфери сучасної комунікації. Це мова дипломатії, міждержавних зв'язків, розширення словника економічної, фінансової, банківської, юридичної діяльності. Державний статус мови, передусім, вплинув на розширення й активізацію термінотворчих процесів. Питання літературної норми набувають нових акцентів.

Ті люди, які ставлять питання про другу державну мову, ведуть протидержавну політику.

Проблемою культури мови опікуються такі відомі вчені та поцінувачі рідного слова, як **Євгенія Чак** („Складні випадки вживання слів”), **Світлана Ермоленко** („Нариси з української словесності: стилістика та культура мови”), **Олександр Пономарів** („Культура слова: мовностилістичні поради”), **Марія Пентилюк** („Культура мови і стилістика”), **Олександра Сербенська** („Культура усного мовлення”), **Надія Сологуб**, **Алла Коваль** („Культура української мови”), **Надія Бабич** („Основи культури мовлення”, „Практична стилістика і культура української мови”), а в глибокому минулому **Олекса Синявський** („Норми української літературної мови (1931)), **Олена Курило**, **Іван Огієнко**, а також **Микола Лукаш**, **Григорій Кочур**, **Євген Попович** – чудові перекладачі, бездоганні знавці української мови, виразники духу й генія цієї мови.

Не можна не згадати **Бориса Антоненка-Давидовича** – видатного письменника, надзвичайно чутливого до мови,

вразливого на мовні похибки й невтомного у кваліфікованих порадах. Його численні статті на мовні теми свого часу були зібрані в книзі „Як ми говоримо”, що витримала кілька видань.

Аналізу літературних норм української мови було присвячено збірник „Культура української мови” (започаткований у 1931 році), з 1967 року видається збірник „Культура слова”.

Предмет, мета, завдання курсу „Культура мови”

Культура мови – навчальна дисципліна, курс, який викладається на філологічних факультетах університетів. Прийнято вважати, що коло його проблематики ширше, аніж у практичній стилістиці. Культура мови включає актуальні питання практичної (і загальної) стилістики.

Специфіка цього курсу полягає в тому, що він повинен активізувати засвоєні в середній школі та в спеціальній філологічній вищій школі знання норм і всіх можливих варіантів літературної мови, навчитися користуватися ними в різноманітних практичних мовленнєвих сферах (у функціональних і структурних стилях мовлення, для створення відповідного колориту мовлення і т. д.). Тобто цей курс спирається на основу, закладену іншими дисциплінами (курсом сучасної української літературної мови, історії, літератури, логіки, етики й естетики) і покликаний звести на цій основі струнку й досконалу споруду мовленнєвої довершеності, викінченості, яка виявлятиметься в логічності, точності, чистоті, багатстві (різноманітності), виразності тощо.

Культура мови пов’язана, з одного боку, з правильністю мови, відповідністю її орфоепічним, акцентуаційним, граматичним, лексичним, словотвірним нормам, а з іншого – з мовною майстерністю, стилістичним чуттям слова, доречністю використання варіантних мовних форм.

Таким чином, культура мови має теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний передбачає ознайомлення з мовними нормами, практичний – власну мовну майстерність.

Предметом курсу є не структура мови, а норми та виразові засоби усного та писемного мовлення. Для пояснення звернімося

до прикладів. З погляду нормативності цілком правильним буде речення „Петрик працює погано”. Однак переконливіше воно звучатиме, якщо ми цю думку оформимо за допомогою фразеологізму „Петрик працює, як мокре горить” або синонімів *мляво, абияк, недбало*. В останніх випадках ми звернулися до варіантних експресивних засобів вираження й досягли кращих наслідків щодо переконання читача чи слухача. А це є вже одним із елементів мовної майстерності – того, що й охоплюється поняттям „культура мови”.

Мета пропонованого курсу – дати майбутнім учителям необхідну суму відомостей про головні засади культури усного й писемного мовлення.

Завдання дисципліни – прищеплення навичок усного спілкування в тісному колі й перед широким загалом, ознайомлення з головними нормами української літературної мови, прагнення досягти вдосконалення її в практичному володінні.

Культура мови як окрема лінгвістична дисципліна.

Ортологія – розділ науки про культуру мови

Наука про культуру мови – окрема галузь мовознавства, яка, використовуючи дані історії української літературної мови, граматики, лексикології, стилістики, словотвору, виробляє наукові критерії в оцінці мовних явищ.

Важливими частинами культури мови є **ортологія** (розділ науки про культуру мови, який вивчає доцільність використання варіантних мовних засобів – лексичних, граматичних, лексично-граматичних. Ґрунтуючись на поняттях культури мови (нормативність мови), ортологія виключає зі своєї сфери помилкові явища й зосереджує увагу лише на варіантах, що стали фактом літературної мови, але відрізняються частотою вживання, семантичними відтінками, стильовою орієнтацією); **стилістика мови** (функціональна й експресивна оцінка мовних засобів), **стилістика мовлення** (ступінь доцільності використання мовних засобів у тексті).

Головне **завдання** культури мови – виховання навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних

норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику. Низька культура мови характеризується порушенням правил слововживання, вимови та наголошення, написання. Наприклад, помилково вживають вислови: *добро пожалувати* замість *ласкаво просимо*, *підписка газет* замість *передплата газет*, *дякувати його* замість *дякувати йому*; неправильно наголошують слова: *кажу*, *пішу*, *підемо* замість *кажу́*, *пишу́*, *підемо́*. Ознакою низької культури мови є оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і складів, м'яка вимова шиплячих, коли вимовляють *дуп* замість *дуб* або *чьому*, *шчьо* замість *чому*, *що*.

Визначень лінгвістичного поняття „культура мови” є чимало.

Культура мови – це дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування (Укр. мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 263).

У „Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів” за ред. С. Єрмоленко (К., 2001. – С.81) подано таке визначення:

„**Культура мови (мовлення)** – це:

1) свідоме й критичне використання мовних засобів, володіння нормами усної та писемної літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання;

2) розділ мовознавства, а також навчальна практична дисципліна, що вивчає нормування й кодифікацію норм літературної мови, встановлює критерії нормативності й стабілізаційні процеси в літературній мові, пропагує зразки досконалої мови, а також поширює лінгвістичні знання серед носіїв мови”.

Б. Головін констатує, що поняття „культура мови” має 2 семантичних аспекти:

1) культура мови – це сукупність і система комунікативних якостей мовлення ;

2) культура мови – це вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення.

М. Ілляш вважає, що культура мови – це:

1) володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації;

2) упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення й задовольняють умови й мету спілкування;

3) самостійна лінгвістична дисципліна.

У словнику лінгвістичних термінів О. Ахманової подано таке визначення культури мови: „**Культура мови** – це ступінь відповідності нормам вимови (орфоепії), слововживання та ін., установленим для даної мови; здатність наслідувати кращі зразки в своєму індивідуальному мовленні”.

Культура мови оцінюється щодо точності, ясності, виразності, стилістичної вправності, майстерності мовця у використанні лексичних, граматичних синонімів, у доборі варіантів висловлювання.

Висока культура мови означає володіння стилістичними багатствами мови, уникнення в мовній практиці газетних штампів, канцеляризмів, діалектизмів, досягнення такої усної і писемної форми спілкування, яка б найповніше, найточніше передавала зміст думки. Мовні стереотипи, недбалість у висловленні – це бідність думки.

Культура мови безпосередньо пов'язана зі станом нормування, кодифікації літературної мови, відбитим у словниках, граматиках, практичних курсах мови.

Кодифікація норми – це систематизація мовних явищ у словниках, довідниках з культури мови, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання установленої мовної норми (за С. Єрмоленко).

Культура мови – категорія оцінна, але індивідуальні смаки, уподобання мають ґрунтуватися на суспільній мовній практиці. Основи культури мови закладаються в дошкільному та шкільному вихованні. Тут формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, відшліфовані в процесі

культурного спілкування носіїв мови. Індивідуальна робота над культурою мови триває протягом усього свідомого життя мовця.

Виховання культури мови – це розвиток чуття мови в процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, засвоєння мовно-культурних традицій народу. У широкому розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації.

Культура мови як соціолінгвістична, етнопсихолінгвістична дисципліна залежить від мовної політики, суспільних функцій мови, поширення престижу літературної мови через освіту, театр, видавничу діяльність, засоби масової інформації (мова преси, телебачення і радіо, театру).

Культуромовний підхід до літературної писемної практики започатковується в перших словниках, граматиках, автори яких (Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, П. Білецький-Носенко та ін.) орієнтувалися на певні зразки, вибираючи їх з можливих варіантних форм, підкреслюючи специфіку української серед інших мов. Культура української мови утверджувалася завдяки таким працям, як „Грамматика малороссийского нарѣчія” О. Павловського (1818), дослідженням Я. Головацького, П. Житецького, К. Михальчука, А. Кримського та ін.. Становленню лексичних норм української мови сприяв „Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка (1907 – 1909).

З 20-х років ХХ ст. обговорення питань нормалізації української мови супроводжувалося появою перекладних термінологічних словників, практичних курсів української мови, посібників з культури мови, серед них праці О. Курило, М. Сулими, С. Смеречинського, М. Гладкого, Є. Плужника, В. Підмогильного. Аналізові літературних норм української мови було присвячено збірник „Культура української мови” (1931). Загальнолітературна норма утверджувалася в працях І.Огієнка. Вчений звертався до питань становлення і розвитку літературної мови, обґрунтовував специфіку синтаксичної, лексичної, правописної норми тощо. Кодифікації літературних норм у 30 – 40 р. ХХ. сприяло видання праці „Норми української літературної

мови” О. Синявського (1931). Унормування української літературної мови в післявоєнний період ґрунтується на прийнятті „Українського правопису” (1946), його 2-ї (1960), 3-ї (1990) і 4-ї (1993) редакцій, на виданні нормативних словників СУМ.

Діяльність наукової та письменницької громадськості в галузі культури мови активізувалася у 60–80 р. ХХ ст..

1963 р. у Києві відбулася республіканська конференція з питань культури мови.

Мова й мовлення. Функції мови

Мова – це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, мислительної діяльності, способом вираження самосвідомості.

Мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має власну мету, що впливає із загальної мети спілкування. Основу мови і мовлення становить мовленнєва діяльність, оскільки тільки в ній народжується, формується і мова, і мовлення.

Очевидно, мова і мовлення співвідносяться, як модель і її реалізація.

Мова і мовлення становлять собою діалектичну єдність, це реальні явища. Цілком очевидно, що існує, наприклад одна українська мова. Вона як реальне явище існує в головах людей, у суспільній свідомості українськомовного соціуму, його пам’яті. Думка, що мова існує в мовленні, є некоректною (а значить і неправильною), бо тоді мова існувала лише б в момент її застосування й перестала б існувати, коли її не застосовують. Неправильною є думка, що мова існує в текстах, бо тоді закономірно виникає запитання, а як бути з мовами безписемних народів. Це по-перше. А по-друге, тексти фіксують лише певну кількість одиниць мови, а не весь мовний інвентар. Неможливо мати тексту, не маючи мови, яка лежить в його основі, але можна мати мову, не маючи тексту, побудованого цією мовою. Таким чином, мова не зберігається (локалізується, існує) в мовленні, а реалізується, виявляється, об’єктивується в ньому. Мова „існує тільки в психіці індивіда або осіб, що становлять дану мовну спільність” (Бодуен де Куртене). Реалізуючись у мовленні, мова

виконує своє комунікативне призначення. Мовлення вводить мову в контекст уживання.

Мовлення можна розглядати з двох боків: психофізичного та лінгвістичного. У творенні мовлення як психофізичного явища бере участь мовленнєвий апарат і центральна нервова система, яка регулює процес мовлення. Мовлення – це пізня функція головного мозку, окремі частини якого „спеціалізуються”, виконуючи різні призначення; це приведення органів мовлення в рух, забезпечення розуміння свого мовлення і мовлення іншої особи. З лінгвістичного боку мовлення розглядають як діяльність мовця, який використовує засоби мови для спілкування з іншими членами певного мовленнєвого колективу або звертання до самого себе. Для цього існує мовлення зовнішнє (вголос) і внутрішнє (мовчки, „про себе”). Уперше взаємозв’язок між мовою і мовленням відмітив швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр: „Без сумніву, обидва ці предмети тісно між собою зв’язані. Мова необхідна, щоб було зрозумілим мовлення і виконувало певну дію; мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб встановилася мова; історичний факт: мовлення завжди передую мові”.

Тобто є дві найважливіші ознаки для розмежування мови й мовлення: мова – щось загальне, мовлення – конкретне (М. Трубецької); мова – постійна, довговічна, мовлення – перемінне, нестійке, недовговічне (М. Трубецької, Л. Сльмслєв).

Майже всі лінгвісти вважають мову потенцією, знанням або системою знаків, а мовлення реалізацією.

Мова – це скарб, відкладений практикою мовлення у мовців однієї спільноти, це граматична система, потенційно (віртуально) наявна в кожному мозку, точніше в мозках сукупності індивідів; адже мова не повна в кожному з них, вона існує вповні лише в колективі. Відокремлюючи мову від мовлення, ми тим самим відділяємо:

- 1) суспільне від індивідуального,
- 2) істотне від другорядного.

Мова – це не діяльність мовця, це готовий продукт, засвоєний індивідом; мова ніколи не передбачає попередньої

рефлексії, а свідомо в ній здійснюється лише класифікаційна діяльність.

Мовлення, навпаки, являє собою індивідуальний акт волі й розуму, де слід розрізнити, по-перше, комбінації, у яких мовець застосовує мовний код, щоб висловити власну думку; по-друге, психофізичний механізм, який дозволяє йому унааявити ці комбінації.

Підсумуємо характерні властивості мови:

1) мова – це щось цілком визначене в різнорідній множині чинників мовної діяльності. Її можна локалізувати в тому відрізку мовленнєвого зв'язку, де слуховий образ асоціюється з певним поняттям. Мова – це явище настільки особливе, що навіть позбавлена дару слова людина не втрачає її за умови, що розуміє почуті нею мовні знаки.

2) мова – відмінна від мовлення, являє собою той предмет, який передбачає можливість його окремого вивчення. Ми не говоримо мертвими мовами, однак ми можемо добре засвоїти їхній мовний механізм.

У той час, як мовна діяльність за своїм характером різнорідна, мова є однорідною: це знакова система, у якій суттєвим є лише поєднання змісту з акустичним поглядом.

Мова не менше від мовлення за своєю природою конкретна, і це вельми сприяє її дослідженню.

Мова – це сховище акустичних образів, а письмо надає їм відчутної форми.

Мова є однією з характерних ознак сучасної нації. Словник української мови подає таке тлумачення: **Мова** – це сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок (СУМ, т. 4, с. 768). **Мовлення** – спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність (СУМ, т. 4, с. 770). Отже, мовлення – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях і з наперед визначеною метою, це діяльність за допомогою мови; таким чином, **мова** – це:

– універсальний засіб навчання і виховання людини,

- енциклопедія людського досвіду,
- першооснова нагромадження культурних цінностей,
- один із компонентів духовної культури суспільства,
- функціонуюча система, нерозривно пов'язана з усіма галузями суспільного життя.

Н. Бабич характеризує **мовлення** як: 1) спосіб існування і вияву мови, „мова в дії”; 2) вияв процесу формування думки; 3) вияв одиниць мови всіх рівнів і правил їх поєднання; 4) засіб вираження емоцій; 5) засіб створення словесних художніх образів; та виділяє такі функції мовлення: комунікативна, пізнавальна, емотивна, естетична та функція здійснення процесів творення нових одиниць мовних підсистем.

Отже, функціонально мова характеризується як засіб, а мовлення – як процес. Таким чином, мова і мовлення взаємопов'язані. Мовлення не можливе без мови, а мова створена для того, щоб здійснювати процес мовлення. Мова – це передусім система засобів спілкування і пізнання, а мовлення – це не тільки мовні засоби, а й висловлені за їх допомогою думки, почуття, спонукання.

Мова є спільною для всіх, хто нею користується. Мовлення ж завжди індивідуальне. У мовленні людей наявні неповторні риси. Це пояснюється тим, що мовні засоби кожен із нас застосовує по-своєму. У процесі мовленнєвої діяльності відбувається розвиток і збагачення мови. Якщо мовленнєва діяльність засобами певної мови припиняється, тобто мова виходить з ужитку, то зупиняється і розвиток мови і вона переходить у розряд мертвих. Такими мовами, наприклад, є латинська і старогрецька, давньоруська і староанглійська, санскрит тощо.

Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку функцій, життєво важливих як для самої мови, так і для цього суспільства:

1) суть **комунікативної** функції полягає у використанні мови для інформаційного зв'язку між членами суспільства (наука, техніка, виробництво, ділове спілкування, навчання тощо);

2) **експресивна** функція полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу індивіда.

„Говори – і я тебе побачу”, – стверджували мудреці античності. Чим досконаліше володієш мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постаєш перед людьми як особистість;

3) **ідентифікаційна** функція. Мова є засобом спілкування. Але додамо: тільки для тих, хто її знає. Спілкуватися за допомогою якоїсь мови можуть засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільності;

4) **гносеологічна** функція. Мова є засобом пізнання світу. Людина, на відміну від тварини, користується не тільки індивідуальним досвідом, але й усім тим, що досягли її попередники та сучасники, тобто суспільним досвідом. Їй ніколи не треба починати пізнання світу „з нуля”;

5) **мислетворча** функція полягає в тому, що мова є засобом формування думки: людина мислить у мовних формах. Мислити – означає оперувати мовним матеріалом. Недарма говорять: хто ясно думає, той ясно висловлюється. Сам процес мислення має національну специфіку, яка обумовлена національним характером мови: характерним набором звукосполук, слів, специфічними способами поєднання їх у речення тощо;

6) **естетична** функція. Мова є знаряддям і матеріалом створення культурних цінностей. Вона першоешелон культури (фольклор, художня література, пісня тощо). Це дає підстави стверджувати, що мова – це хребет культури, її храм. Виховання відчуття краси мови – основа всякого естетичного виховання;

7) **культуроносна** функція. Мова – носій культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Через мову передається й естафета духовних цінностей від покоління до покоління;

8) **номінативна** функція – це функція називання. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, ознак тощо. Усе, пізнане людиною, одержує свою назву й тільки так існує в свідомості. *Цей процес називається лінгвізацією, „омовленням” світу.*

Номінативними одиницями (словами, словосполученнями, фразеологізмами), як мозаїкою, вкрита вся реальність. Мова є картиною, „зліпком” реального світу.

Народ творить мову, мова творить народ. І кожен, хто усвідомлює себе частиною народу, до якого прошарку він не належав би, повинен відчувати себе водночас відповідальним за долю мови, бути її творцем.

Мова – явище системне, а тому її функції виступають не ізольовано, а виявляються у взаємодії.

Поняття про загальнонаціональну й літературну мову

Щоб точніше уявити об'єкт вивчення в курсі „Культура мови”, необхідно з'ясувати питання: у яких формах існує українська мова, яка саме з цих форм є предметом вивчення в згаданому курсі.

Мова всього народу, усіх його верств – освічених, неосвічених, дипломатів і жебраків, жителів сіл і великих міст – становить собою загальнонаціональну, або загальнонародну мову. У ній чітко виділяються жива народна мова і писемна, або літературна мова. Жива народна мова – це усна мова народу, його широких верств. До неї належить мова окремих територій, так звані територіальні діалекти, мова окремих груп людей, об'єднаних віковими, фаховими та якимись іншими спільними рисами – жаргони, та мова злодіїв, жебраків – арго, або таємна мова.

В Україні є три головних наріччя – південно-східне, південно-західне та північне, які відрізняються лексичним складом, фонетичними та морфологічними особливостями. Житель Харківщини, Луганщини, який недостатньо володіє нормами літературної норми, уживає дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу: *ходю, сидю, прося, возю*; пом'якшує [p'] у кінці слова та складу (*базарь, букварь, лікарь*). Мешканці ж південно-західного та північного наріччя в цих випадках уживають форми *ходжу, сиджу, прошу, воджу*, які є нормами в літературній мові, а також *базар, буквар, лікар*. Населення ж південно-західного наріччя оглушує дзвінку приголосні в кінці слова або складу: *дуп, каска, сторош, зуп*, що є порушенням літературної норми. Різні місцеві особливості накладають на мову людини свій відбиток, і тому майже завжди можна пізнати вихідця з тієї чи іншої території України.

У мові соціальних груп нерідко виникають спеціальні слова й вирази, які є відомі лише членам цих груп. Наприклад, сучасна молодь уживає такі вирази, як *ловити кайф*, *крутий*, *круто упакований* (добре одягнений). Це все ознаки молодіжного жаргону. Що ж до арготизмів, то це питання вивчене ще недостатньо в українському мовознавстві. Приклади злочинського арго навів І. Микитенко в повісті „Вуркагани”. Один з героїв повісті Матрос висловлюється так: „Я надумав, як заробити грошей на роботу. За два місяці ти матимеш такі *шкари* (штани), *бобочку* (сорочку), *кліфт* (піджак), *кальоса* (черевики) й *чену* (картуз), що й на Матроса плюнеш”.

Під літературною мовою розуміють відшліфовану форму загальнонародної мови, яка є взірцевою. Літературна мова має унормований характер, вона вироблена, окультурена поколіннями майстрів слова, які шліфують, огранюють мову, як коштовний діамант. На відміну від діалектів, літературна мова обслуговує різні сфери діяльності всього суспільства, що говорить даною мовою.

Розвиток літературної мови безпосередньо зв'язаний з розвитком культури всього народу, особливо його художньої літератури. Літературна мова існує в 2-х формах: усній та писемній. В усному різновиді літературної мови допускається вживання слів розмовного характеру типу: *читалка*, *шоферувати*, *вчителювати*. У писемній формі літературної мови цим словам відповідають *читальний зал*; *працювати шофером*, *учителем*. Крім лексичних відмінностей, писемний різновид літературної мови характеризується й спеціальними синтаксичними конструкціями, як-то дієприслівникові та дієприкметникові звороти, переважання прямого порядку слів у реченні та іншими ознаками.

З розглянутого аналізу форм загальнонаціональної мови випливає, що **об'єктом** вивчення курсу „Культури мови” є літературна мова в її усній та писемній формах, її норми, комунікативні та естетичні якості, відмінності усного та писемного мовлення.

Лекція № 2-3

Тема: Норми української літературної мови

План

1. Поняття норми. Основні тенденції змін норми.
2. Поняття „мовна норма”.
3. Типи мовних норм: орфоепічні, акцентуаційні, лексикологічні, морфологічні, синтаксичні, словотвірні, орфографічні (правописні).
 - 3.1. Орфоепічна правильність українського мовлення.
 - 3.2. Акцентуаційні норми сучасної української літературної мови.
 - 3.3. Словотвірні та правописні норми й культура професійного мовлення.
 - 3.3.1. Утворення і правопис складних слів.
 - 3.3.2. Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур. Графічні скорочення.
 - 3.3.3. Способи словотвору і вживання деяких афіксів при діловому спілкуванні.
 - 3.3.4. Правила переносу слів.
 - 3.4. Лексикологічні норми. Синоніми та пароніми у фаховому мовленні. Фразеологія ділової української мови.
 - 3.4.1. Синоніми у фаховому мовленні.
 - 3.4.1. Пароніми у фаховому мовленні.
 - 3.4.3. Фразеологія ділової української мови.
 - 3.4. Морфологічні норми у професійному мовленні.
 - 3.4.1. Іменник. Давальний відмінок. Кличний відмінок.
 - 3.4.2. Ступенювання якісних прикметників.
 - 3.4.3. Активні та пасивні дієприкметники.
 - 3.4.4. Норми вживання числівників у фаховому мовленні.
4. Синтаксичні норми і культура фахового мовлення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.

3. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. для студ. філол. фак. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 223 с.
4. Жовтобрюх В. Ф. Культура мови вчителя : курс лекцій / В. Ф. Жовтобрюх, О. Г. Муромцева. – Х. : Гриф, 1998. – 208 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія / Н. Клименко. – К. : Укр. мова та літ., 2000. – 95 с.
7. Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
8. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 360 с.
9. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
10. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – 3-є вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
13. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.

Поняття норми

Норма – це закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти, які найкраще і найповніше з числа співіснуючих виконують свою суспільну роль. Мовні варіанти вибираються ті, які зрозумілі більшості людей.

Норма і правило – це взаємопов'язані поняття, але це не одне й те ж. Поняття норма ширше за поняття правило. „Мовці, які володіють вільно тією чи іншою мовою, – слушно зауважує М. Пилинський, – впорядковують своє мовлення не за правилами,

а за реальною нормою як зразком (що й лежить в основі так званого чуття мови, властивого всім мовцям без винятку)”. Правила можуть і не відбивати літературних норм, нерідко навіть суперечити їм (наприклад, правила правопису літери *Щ* й вимови 2-х звуків – [ш] і [ч] (за орфоепічною нормою); правопис ненаголошених *Е, И* й вимова їх [Е], [И] в ненаголошених складах). Правила не можуть охопити всі норми – доказом цього є численні винятки з правил, які подають словники, правопис (дзвінки приголосні в кінці слова й складу не оглушуються, але винятки *легко, вогко, нігті, кігті, дьогтю, дігтяр; винятки спрощених груп приголосних: кістлявий, пестливий, хвастливий, шістнадцять, контрастній; після *Р* у кінці слова й складу м’який знак ніколи не пишеться, але виняток *Горький*). Правила змінюються частіше, ніж норми.*

Головними ознаками літературної норми є відповідність системі мови, стабільність, обов’язковість.

Норми бувають єдино можливими або мають варіанти. Наприклад, у вірші М. Старицького „До України” читаємо: „Як я люблю твої сумні могили, Україно! Як я, люблю тебе!” Наголос на другому складі в слові Україна, може здивувати, адже тепер ми говоримо Україна, наголошуючи третій склад. У цьому випадку ми маємо варіанти, з яких один вважається прийнятним, нормативним, а інший ні. Якщо варіант норми передає додаткові відтінки значення або емоційності, то він стане нормою літературної мови: позиційною, контекстуальною або функціонально-стилістичною. Норма – це зразок, яким необхідно користуватись. Зразок виявляється в певних варіантах територіального чи індивідуального (авторського) мовлення, які зумовлені рухливістю мови, динамізмом її розвитку.

Основні тенденції змін норми, за визначенням М. Пилинського, такі:

1) норми переходять з одного функціонального стилю до іншого у зв’язку із суспільними причинами (незважаючи на їх розподіленість за основними стилями) – розширюється спільний фонд норм у зв’язку з розширенням суспільних функцій літературної мови;

- 2) відбувається зближення норм усної і писемної мови (і мовлення), зокрема в галузі слововживання, вимови, словозміни тощо;
- 3) норми сучасної літературної мови дедалі більше орієнтуються на книжні стилі: науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, а не лише на художній, як це спостерігалось в час формування нової української літературної мови на народній основі;
- 4) триває все ж вузька стилістична спеціалізація варіантів норм, особливо варіантів регіонального або діалектного походження (у словниках подаються позначки діалектне, застаріле, вузьковживане, рідко та ін.).

Отже, **норма** – це сукупність найпридатніших (правильних, кращих) для обслуговування суспільства засобів мови, яка виникає як результат добору мовних елементів з існуючих, наявних, утворюваних знову чи взятих із пасивного запасу минулого.

Поняття „мовна норма”

Культура мови має теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний передбачає ознайомлення з мовними нормами, практичний – власну мовну майстерність. Поняття мовної норми існує вже понад 100 років. Воно має суспільний характер і з часом зазнає певних змін.

Мовною нормою виступає будь-яке мовне явище – звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова, словосполучення і речення, – що сприймається як зразок. Мовні норми є обов’язковими для всіх її носіїв.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються в певний період розвитку мови і суспільства.

Мовна норма – головна категорія культури мови, а також важливе поняття загальної теорії мови. Розрізняють єдино можливі, обов’язкові мовні норми, які відбивають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови.

Нормативними в українській мові є, наприклад, чергування **о, е з і** у закритих складах (*діл – долу, піч – печі*), перехід у певних позиціях приголосних **г, к, х у ж, ч, ш** та **з, ц, с** (*нога – ніжка –*

нозі, рука – ручка – руці, вухо – вушний – у вусі), твердість губних **б, п, в, м, ф**, що не мають м'яких відповідників, а також твердість шиплячих **ж, ч, ш**, які можуть бути у відповідних позиціях напівм'якими, порівняймо: *жити – жінка, чистий – чільний, шити – шість*.

Мовна норма – поняття ширше, ніж літературна норма, але вужче, ніж мовна система. Це категорія історична, змінна, зумовлена змінами в самій системі мови, взаємодією української мови з іншими мовами, що виявляються в поширенні інтерферентних явищ на всіх рівнях мовної системи, взаємодією усних і писемних стилів, впливом книжної мови і розмовної на формування мовної норми.

Процес усталення мовної норми відбиває історію розвитку української мови, закономірності її стильової диференціації, тенденції нормалізації й кодифікації літературної мови. Розрізняють норму безваріантну (наприклад, слово земля вимовляється з наголосом на останньому складі) і варіантну (наприклад, паралельно вживаються форми (у) *цві'ті і (у) цвіту'*).

Початковий період становлення мовної норми супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних. З одного боку, варіантність – ознака неусталеності мовної норми, з іншого – ознака розбудованої стилістичної системи літературної мови. Варіанти літературної мови є ознакою її динамічності, рухливості, а отже, й джерелом постійних мовних змін, що відображають пошуки адекватних засобів мовного вираження. Визначальна риса мовної норми, зокрема літературної, – це стабільність, дотримання усталених загальноприйнятих правил щодо слововживання, написання, наголошування, граматичного оформлення висловлювання. Правильність, досконалість, зразковість – характерні риси, що визначають нормативну літературну мову, високу культуру мови.

Порушення літературної норми спричиняються:

1) впливом діалектного наголошування слів чи діалектної вимови (*хожу, ходю*, замість літературного *ходжу*);

2) сплутуванням слів, що мають близьке звучання, але відмінну семантику, тобто слів-паронімів типу *тактовний – тактичний, талан – талант*;

3) незнанням законів синтаксичної сполучуваності слів типу *молодший брата* замість нормативних *молодший від (за) брата*.

Мовна норма зазнає змін, тому серед варіантних норм розрізняють застарілі норми або такі варіанти, що відбивають тенденцію до виникнення нових форм. До застарілих належить, зокрема, наголошування *російський* замість сучасного *російський*, вимова *лєктор* замість *лектор*.

Існують критерії встановлення літературної норми:

* територіальний, або культурно-історичний – тобто основа, на якій формується літературна мова;

* загально визнані зразки і мовна традиція;

* відповідність системі мови ;

* поширеність відповідного мовного явища тощо.

Отже, **мовна норма** – це мовні варіанти, закріплені в певний період практикою вживання, які видаються зразковими, такими, що найкраще виконують свою роль у мові як засобі спілкування. З наукового погляду мовні норми обґрунтовуються мовознавцями, норми правопису узаконюються певними урядовими постановами, а велику роль у становленні мовних норм відіграють письменники, майстри слова, які наділені даром мовної інтуїції у виборі кращих варіантів, відчуттям естетики слова.

Таким чином, **нормативним є мовлення**:

1) що відповідає системі мови, не суперечить її законам;

2) у якому варіант норми має нові семантико-стилістичні можливості, увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову інформацію;

3) у якому не допущено стилістичного (і стильового) дисонансу (невідповідності, суперечності);

4) у якому доречно обґрунтовано форми з іншого стилю;

5) у якому не допущено змішування норм різних мов під впливом білінгвальної (двомовної) мовленнєвої практики (наприклад: *приймати участь – треба брати участь*;

шестидесяти – треба *шістдесяти*; *стукати по партам* – треба ... *по партах* і т.д.).

Типи мовних норм

Мовна норма звичайно співвідноситься з рівнями мовної структури, але не ототожнюється з ними.

Розрізняють орфографічні (правописні), орфоепічні, словотвірні, лексичні, граматичні (морфологічні та синтаксичні), фразеологічні, стилістичні норми.

Для писемної мови існує **орфографічна норма** – система правил, що встановлює передачу звукової мови на письмі.

Норма орфоепічна – регулює правильну, зразкову вимову звуків, звукосполучень і наголосу в словах. Ці норми зібрані в спеціальних словниках, таких як „Українська літературна вимова і наголос. Словник – довідник” (К., 1973), „Орфоепічний словник” (К., 1984), укладений М. Погрібним. Відомості про наголос можна добути й з інших словників, наприклад, із орфографічного, тлумачного і т.д. За допомогою спеціального запису – транскрипції – у словниках подано правильну вимову слова: [прикида'jes':a] – прикидаєшся, [сум'ішчати] – суміщати.

Норма лексична – норма слововживання, прийнята в мові на сучасному етапі. Вона визначає вживання слів у тих значеннях, які існують тепер, попереджає використання застарілих слів для назв сучасних понять. Наприклад, слово одноосібник, яке виникло в українській мові в 30-х роках ХХ століття, на сьогодні є застарілим: йому на зміну прийшло запозичене з англійської мови *фермер*. Правила слововживання закріплені тлумачним „Словником української мови” (за ред. С. Єрмоленко – К., 1989), Є. Чак „Складні випадки вживання слів” – (К., 1984). У таких посібниках даються рекомендації щодо правильного вживання слів, особливо тих, що мають подібне звучання, але різне значення. Такі слова називаються *паронімами* („парафінувати” – покривати парафіном і „парафувати” – попередньо підписати ініціалами договір, угоду). Тут допоможе спеціальний „Словник паронімів української мови” Д. Гринчишина і О. Сербенської (К., 1986). За допомогою „Короткого словника синонімів української мови” П. Деркача (К., 1960; К., 1993) можна зробити вибір із кількох синонімічних слів.

Норми морфологічні регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами. Наприклад,

<u>можна</u>	<u>не можна</u>	<u>треба</u>
матерів	доповідів	доповідей
по-українськи	по-нашинськи	по-нашому
зелен, дрібен	стар, молод	старий, молодий
	ходе, носе	ходить, носить
	семидесяти	сімдесяти

Синтаксичні норми регулюють вибір варіантів побудови словосполучень, простих і складних речень:

<u>неправильно</u>	<u>правильно</u>
- напис на українській мові;	-напис українською мовою;
- Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився	-Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився
- він піклувався і допомагав своїм батькам	- він піклувався про своїх батьків (Р.в.) і допомагав їм (Д.в)

Норми стилістичні регулюють вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу (наприклад, розрізняти, а не диференціювати в розмовному стилі; море дуже глибоке, а не глибоченне море – в науковому стилі; у зв'язку з тим, що..., а не бо... – в офіційно-діловому стилі).

Згадаймо мову Возного в „Наталці Полтавці” Івана Котляревського: про побутові речі він говорить архаїзованою мовою, вживаючи не до речі старослов'янзми. Стилістичні норми зафіксовані в „Словнику української мови” в 11 томах, де слова мають спеціальні стилістичні позначки. Правила стилістичного використання слів розглядаються в працях А. Коваль „Практична стилістика”, О. Пономарева „Стилістика сучасної української мови” (К., 1992) та ін..

Норми словотворення регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова. Наприклад,

<u>можна</u>	<u>не можна</u>
материн, матерінський	матер'яний
спостерігач	спостерігальник, спостережувач

прозовий

прозаїчний (застаріле)

Норми правопису – це звід правил про написання слів, про розділові знаки в складному й простому реченнях. Поділяються відповідно на 2 розділи: орфографію і пунктуацію. Єдина її обов'язкова для всіх орфографія полегшує спілкування людей за допомогою писемної форми мови, робить його ефективним, сприяє піднесенню загальної мовної культури народу. На сьогодні український правопис перебуває в стадії свого реформування.

Детально прокоментуємо вищезгадані норми сучасної української літературної мови.

Орфоепічна правильність українського мовлення

Висока культура усного ділового мовлення ґрунтується на дотриманні орфоепічних норм. Вони є зразком, яким потрібно користуватись у вимові.

Орфоепічна норма – науково обґрунтоване, соціально узаконене правило вимови звуків, звукових комплексів, організації звукового потоку.

Основою правильної, літературної вимови є наявність нормативної артикуляційної бази, уміння правильно вимовляти звуки, інтонувати звуковий потік.

В основі орфоепічних (вимовних) норм літературної мови покладені відповідні фонетичні закономірності, властиві українській мові.

Основні правила української літературної вимови такі:

1. Відсутність „акання”. Отже, наголошений і ненаголошений голосний [о] в усіх позиціях не наближається до [а]: *молоко, вода, додому, голова*.

2. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближують і вимовляють як [e^н] або [и^н]: [ze^нлєнії], [жи^нвє], [се^нлó], [сте^нновій].

3. Дзвінки приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляють дзвінко: *книжка, дуб, сім*. Глухо вимовляють лише приголосний [г]: [вохко], [к'іхт'і], [лехко], пишуть *вогко, кігті, легко*.

4. Потрібно розрізняти у вимові африкати [дз] і [дж], які

вимовляють злито [джерело], [ходжу], [кукурудза], [саджу], від сполучень *д* та *з*, *д* та *ж*, які вимовляються як два звуки тоді, коли [д] належить до префікса, а [ж] або [з] – до кореня. [п'ід-жену], [над-земний].

5. У небагатьох словах в українській мові вживають проривний звук [г], який вимовляють подібно до російського [г]: *танок*, *дзига*, *гніт*, *гудзик*, *грунт*.

6. Твердо вимовляють усі шиплячі звуки в кінці слова і складу, а також перед голосними [а], [о], [у], [е], [и]: [курча́], [н'іж], [н'іч], [ч'удо], [ру́чка].

7. Приголосний [ц'] у кінці слова вимовляють м'яко: [с'т'іле́ц'], [молоде́ц']; твердо вимова [ц] буває лише в словах іншомовного походження та деяких вигуках: [пала́ц], [шпри́ц], [ба́ц], [кла́ц].

8. Приголосний [р] вимовляють твердо в кінці складу і слова: [л'іка́р], [нов'ірте́], [з'в'і́р]. На початку складу [р] буває м'яким: [говор'у́], [бу́р'а́к], [р'аст].

9. У закінченнях дієслів внаслідок асиміляції звукосполучення *-ться*, *-шся* вимовляють як [-ц':а], [-с':а]: [усміха́юц':а], [поверта́юс':а].

10. Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. Після голосних у кінці складів і перед приголосними та в кінці слова вимовляється як [ў]: [зробі́ў], [даўно́], [в'іўто́рок].

11. Губні приголосні б, п, в, м, ф на кінці слова й перед а, о, у, е, и вимовляються твердо: [гри́б], [рукав], [фа́брика], але перед /і/ вони вимовляються пом'якшено: [б'і́гти], [м'і́сто], [ф'і́зика].

Українській мові властива милозвучність (евфонічність), яка виявляється в плавності, мелодійності, інтонаційній виразності мовлення. Потреба милозвучності зумовила спрощення груп приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [лнц]: *ві́сник*, *тижневи́й*, *обласни́й*, *прої́зний*, *серце*, *сонце*.

Для милозвучності в сучасній українській мові вживають слова:

— із початковим голосним і без нього: *ржа* – *іржа*, *мла* – *імла*;

— із кінцевим голосним і без нього: *знову* – *знов*;

— із приставним приголосним і без нього: *вогонь* – *огонь*.

Милозвучності сприяє існування в українській мові фонетичних варіантів окремих слів, які виникають унаслідок чергування звуків [y] – [в], [і] – [й]: *уперед* – *вперед*, *учений* – *вчений*, *іти* – *йти*.

Для усунення важких для вимови збігів голосних і приголосних в українській мові використовують також прийменники *з*, *із*, *зі* (*з підручника*, *зі сходу*, *зі школи*); *у*, *уві* (*ввійшов у квартиру*, *бачив уві сні*).

Акцентуаційні норми

сучасної української літературної мови

Важливе значення для правильності усного мовлення має правильне наголошування слів, тобто дотримання акцентуаційних норм.

Виділення в мовленні певного складу за допомогою фонетичних засобів називають **наголосом**.

Акцентуаційним зразком сучасної української літературної мови є мова акторів національних театрів та кіно, дикторів радіо й телебачення.

Джерелами спотворення акцентуаційних норм є необґрунтоване перенесення діалектних наголосів у літературну мову, неухважність до власного мовлення, незнання основних норм наголошування.

Українській мові властивий словесний **динамічний**, або **силовий, наголос**, коли наголошений склад виділяють більшою силою голосу.

Словесним наголосом називають виділення в слові одного зі складів посиленням голосу, а також збільшенням тривалості й зміною тону звучання.

Для української мови характерний **вільний, рухомий наголос**, не фіксований на жодному складі. В одних словах він падає на перший склад, в інших – на другий, третій: *вечір*, *політ*, *покоління*. Крім того, наголос в українській мові може переходити з одного складу на інший, наприклад: *земля* – *землі*, *кричати* – *кричите*.

За допомогою наголосу часто розрізняють лексичне значення та граматичні форми слів: *орган – орган, на березі –на березі, сестри – сестри, мука – мука, дорога – дорога* тощо.

В українській мові є також слова з подвійним наголосом, наприклад: *алфавіт, весняний, договір, простий, зокрема, помилка, закінчити* тощо.

Правильність наголошування слів – обов'язкова ознака культури професійного мовлення особистості. Тим, хто прагне навчитися правильно, літературно наголошувати слова, потрібно багато читати й слухати твори видатних майстрів українського письменства, користуватися новими лексикографічними джерелами.

Перевірити наголошування слів та їхніх форм можна за орфографічними й орфоепічними словниками, а також за спеціальними словниками наголосів.

Словотвірні та правописні норми й культура професійного мовлення

Вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова регулюють словотвірні норми.

Словотвір – творення нових слів наявними в мові способами.

Існують такі способи словотвору: префіксальний, суфіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний, префіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний, безафіксний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний. При *префіксальному* способі слова творять за допомогою префіксів: *день — переддень, автор — співавтор*; при *суфіксальному* — за допомогою суфіксів: *газета — газетяр, учитель — учителька*; *суфіксально-префіксальним* способом слова творять за допомогою суфіксів та префіксів: *грунт — підгрунтя, цар — міжцарів'я*; при *безафіксному* способі морфем не додають, а відкидають: *молодий — молодь, написати — напис*. *Лексико-семантичний* спосіб словотвору полягає в появі нових значень у слів, які здавна існують у мові. Наприклад, у слові *батьківщина*, первісне значення якого „спадщина від батьків, спадковий маєток”, згодом з'явилося інше значення — „країна, де народився; місце зародження чогось”. *Лексико-синтаксичний* спосіб словотвору — це

конструювання слів шляхом лексикалізації словосполучень, тобто перетворення їх на слова: *Перебийте*. Досить часто відбувається перехід з однієї частини мови в іншу. Найбільш поширеним є явище *субстантивзації* — переходу прикметників та дієприкметників в іменники: *хворий, учений, трудящі, черговий, загальне, конкретне*.

Для офіційно-ділового стилю характерне використання суфіксів книжного забарвлення. До них належать ті, які утворюють загальні й абстрактні назви, назви опредмеченої дії. Одним із шляхів поповнення лексики такого типу є творення віддієслівних іменників на -ння, -ття від питомих та запозичених основ: *передоручення, становлення, повернення, відпрацювання, інформування, формулювання, каяття, здобуття* тощо. Таке явище можна пояснити прагненням до стислості вислову, що сприяє вираженню узагальнення в мові: замість описових конструкцій, які відтворюють процес, дається назва його загалом, нерозчленовано, опредмечено.

Книжними є також слова з греко-латинським суфіксом -їзм (-изм, -ізм). Цей суфікс має властивість утворювати нові лексеми як від іншомовних, так і від українських основ: *архаїзм, історизм, лібералізм, нігілізм; побутовізм, українізм*. Як правило, утворення з такими суфіксами — наукові терміни, слова з узагальненим значенням, зокрема назви ідеологічних та наукових напрямів: *Буддизм* — релігійно-філософська система, що виникла у VI ст. до н. е. в Індії. Основоположником її є Будда. Відтінок книжності мають старослов'янські за походженням суфікси -ств(о) з варіантами -зтв(о), -цтв(о) та -ість. Вони переважають у науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях. Наприклад: *Місіонерство* — діяльність релігійних організацій з поширення свого вчення і навернення до нього іновірців (Словник іншомовних термінів).

Для творення нових слів в офіційно-діловому спілкуванні використовують запозичені префікси та префіксоїди анти-, архі-, екстра-, контр-, псевдо-, ультра- й под., які надають словам книжного відтінку: *антидатування, контрастун, псевдопатріот, псевдонім, ультраправий*.

При творенні складних слів шляхом з'єднання двох або кількох коренів в одну лексичну одиницю розрізняють основоскладання та словоскладання.

Основоскладання – поєднання компонентів із відмінною семантикою, часто належних до різних частин мови.

Цей засіб словотвору властивий усім функціональним стилям мови, але найбільше поширений він в офіційно-ділових, наукових і публіцистичних текстах. Як правило, книжно-термінологічний характер мають утворення з іншомовними складниками: *гідроканал, демократія, макросистема, мікросвіт*. Книжного (але менш інтенсивного) відтінку надають питомі компоненти само-, мало-, багато-: *самозречення, самоаналіз, малозабезпечений, багатоплановість*. Виразне книжне забарвлення характерне для слів з компонентами -лог, -філ, -фоб, -ман, -знавство: *філолог, палеонтологія, слов'янофіл, слов'янофільство, бібліофіл, графоманія, меломанія, суспільствознавство, антропологія*. Питомі слова, утворені способом основоскладання, часто є кальками лексем іншомовного походження або їх семантичними відповідниками.

Словоскладання – спосіб утворення нових слів без інтерфіксів.

Цим способом творять наукові терміни на зразок: *ракета-носій, кіловат-година, інженер-економіст, лікар-стоматолог, мовознавець-лексикограф, технік-механік*, проте більшість таких утворень має яскраво виражену образність.

Одним із небажаних явищ в українській мові є калькування. Калька – слово чи словосполучення, складене з українських мовних елементів (морфем, слів) шляхом перекладу структури іншомовного зразка. Кальки – це приховані запозичення.

Розрізняють такі види кальок:

1) лексична калька – слово, що виникло в результаті поморфемного перекладу іншомовного слова: *підмет* від *суб'єкт* (лат.). Іноді переклад може бути частковим: у словах *бавовна, -телебачення* перекладено тільки другу частину: *-вовна, -бачення*, а перша частина - теле- і ба- – запозичені прямо;

2) фразеологічна калька – це послідовний переклад на українську іншомовного фразеологізму: *медовий місяць* (фр.), *мати місце* (фр.), *жероб кинуте* (лат.);

3) семантична калька – це запозичення українським словом значення іншомовного слова, яке відбувається на основі того, що вони вже мають інші спільні значення. Наприклад, слова *лівий* і *правий* стали означати політичні поняття під впливом відповідних значень французьких слів; слово *блискучий* здобуло значення *талановитий, прекрасний* також під впливом французького.

Часто в українському мовленні зустрічаються ненормативні кальки, запозичені з російської мови: *співпадати* (рос. совпадать) замість *збігатися, багаточисельний* (рос. многочисленный) замість *численний, приймати участь* замість *брати участь, задавати питання* замість *ставити питання, рахувати* замість *вважати, являтися* замість *являти собою* тощо.

Утворення і правопис складних слів

Утворення складних слів пов'язане з безафікським словотворенням, до якого належить передусім основоскладання. За його допомогою утворюються складні іменники і прикметники поєднанням двох і більше основ.

У ролі сполучних звуків (інтерфіксів) виступають **-о-** або **-е-** (**-є-**).

Якщо першою частиною складного слова є прикметник, то сполучним звуком виступає **-о-** (у прикметниках м'якої групи, – **-ьо-**): *важкоатлет, гірничопромисловий, давньоруський*. Якщо перша частина складного слова іменник або займенник, то вживання сполучного звука (**-о-** або **-е-**) залежить від м'якості – твердості останнього звука основи: *атомохід, дощомір, самовчитель* (бо *атом, дощ, сам*) і *землетрус, працездатний, боєдатність* (бо *земля, праця, бій*) тощо. Винятки: *кожум'яка, овочесховище, очевидний; конов'язь, коногон, костогриз, костоправ, свинопас, свиноматка*.

Без сполучних звуків складні слова утворюються шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) на голосний звук: *всюдихід, кількарязовий, радіокомітет; одноденний, дводенний, триніжок, чотирикутник* (у словах з числівниками *одно-, два-, три-, чотири-*); *двадцятирічний, п'ятикутний, семимильний* (у словах із тими числівниками, що мають у родовому відмінку закінчення **-и**);

б) на приголосний звук: *Новгород, виконком, колгосп, медінститут* (в абрєвіатурах); *двохосьовий, чотирьохактний* (у словах з числівниками *двох-, трьох-, чотирьох-*, якщо дальша частина починається голосними *-а-* або *-о-*).

Оскільки складні слова утворюються, як правило, поєднанням двох і більше основ, у практиці написання їх часто плутають зі словами, природа яких не пов'язана з основоскладанням. У цих випадках значення підмінється формою кінцевого звука, що призводить до орфографічних (і семантичних!) помилок. Щоб запобігти неправильній передачі понять у писемному спілкуванні, передусім слід пам'ятати:

1. Окремі поняття фіксуються окремим написанням слів: *промислово розвинута країна* (країна яка? розвинута; розвинута як? промислово);

2. Одне нерозривне поняття фіксується написанням слів разом: *народногосподарський комплекс* (комплекс який? народногосподарський; але аж ніяк не господарський як? народно);

3. Одне поняття, яке складається з двох або більше частин фіксується написанням слів через дефіс: *економіко-правове забезпечення* (забезпечення яке? економіко-правове – „економічне і правове”).

В останніх двох випадках саме значення зумовлює тип зв'язку між частинами складного слова, що позначається написанням слів разом (*народногосподарський* – зв'язок не сурядний) або через дефіс (*економіко-правове* „економічне і правове” – зв'язок сурядний).

Отже, будь-яке складне слово означає одне поняття, тому пишеться разом (*жовтогарячий* колір – одне нерозривне поняття) або через дефіс (*синьо-жовтий* прапор – одне поняття, яке складається з двох частин), а формально одноструктурні словосполучення, які означають різні поняття, – окремо

(*суспільно корисна* праця – „праця, корисна для суспільства”; *абсолютно високий* відсоток – відсоток „який?” – високий; високий „наскільки?” – абсолютно; *ринково орієнтована* економіка – „економіка, орієнтована на ринок”). При цьому через дефіс пишуться складні слова, утворені сурядним зв'язком (коли з'єднуються дві чи більше однорідних частини в одне поняття за допомогою сполучника сурядності *і*), а саме:

1. Слова з синонімічними або антонімічними коренями, що утворюють однорідні або спільні поняття: *писав-писав, синьо-синьо, довго-довго, ледве-ледве, всього-на-всього, де-не-де, довгий-предовгий, магнітолог-астроном, лікар-еколог, Зайчик-Побігайчик, зроду-віку, тишком-нишком, любо-дорого, більш-менш, хліб-сіль, десь-інде, десь-колись, купівля-продаж, розтяг-стик* (але: *раз у раз, день у день, рік у рік*); *діалектико-матеріалістичний, механіко-математичний, політико-економічний, військово-морський, воєнно-стратегічний* (у складних прикметниках останнього типу перша основа закінчується на **-ко** або починається частиною *військово-* (*воєнно-*)).

2. Іменники й утворені від них прикметники (як правило, іншомовного походження), у яких відмінюється тільки друга основа: *блок-система, буй-тур, жар-птиця, стоп-кран, крекінг-процес, генерал-губернатор, генерал-губернаторський, людино-день, член-кореспондент, тонно-кілометр, норд-ост, віце-адмірал, екс-чемпіон, унтер-офіцер, унтер-офіцерський*.

3. Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *чар-зілля, люби-мене, брат-і-сестра*.

4. Складні прислівники, утворені від прикметників, займенників і числівників за допомогою префікса **по-** і суфіксів **-и, -і, -е, -ому**: *по-київськи, по-латині, по-перше, по-новому* (*і на гора*). При цьому їх слід відрізняти від однозвучного позиційного поєднання прийменника з іншими частинами мови: *по новому мосту, працювати по перше число включно, на гору* тощо.

5. Складні прийменники, що починаються з частини **з-** (**із-**): *із-за, з-за, з-поза, з-на, з-під, з-серед*.

6. Складні іменники з частиною **пів-**, якщо далі йде власна назва: *пів-Росії, пів-Франції* (але *півогірка, півлітра, пів'яблука*).

7. Прикладки, якщо вони стоять у постпозиції і утворюють одне поняття: *ріка Москва – Москва-ріка; молодець хлопець – хлопець-молодець; красуня дівчина – дівчина-красуня* (а також *мас-медіа, експрес-аналіз* тощо). Якщо пояснюваний іменник і прикладка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у постпозиції), між ними завжди ставиться дефіс: *дівчина-грузинка й грузинка-дівчина, художник-пейзажист і пейзажист-художник*.

8. Складні слова з частками **-бо, -но, -от, -то, -таки**, коли вони виділяють значення окремого слова (*стій-бо, читай-но, тільки-но, тому-то, як-от, як-то, якимсь-то, умів-таки*), а також з частками **-будь-, -небудь, казна-, бозна-, чортзна-, хтозна-** у складі займенників або прислівників: *будь-коли, хто-будь, який-небудь, казна-чий, бозна-куди, чортзна-що, хтозна-де* (але: *кому би то, хто б то, таки читав, хтозна на чому, казна в чому, будь у чому*).

9. Літерні аббревіатури з належними до них цифрами (*літак Ту-154; 7-А клас*); терміни, до складу яких входить літера алфавіту (*Т-подібний*); літерні скорочення від складних слів з дефісним правописом (*с.-д. – соціал-демократ*); складні слова, перша частина яких позначається цифрою (*25-відсотковий*); скорочені іменники, у яких наводиться початок і кінець слова (*т-во – товариство*).

У всіх інших випадках складні слова пишуться разом, бо вони утворюють єдність, яка складається з неоднорідних понять, зв'язаних *несурядним (підрядним)* зв'язком: *жовтогарячий, пароплав, велосипед, макроекономіка, мікропроцесор, турбогенератор, мікрорайон, трипроцентний, чорногуз, термогідродинаміка, постпозиція, постфактум, ізобара, сімдесятиріччя, лісослав, чорнозем, шлакоблок, горицвіт, Перебийніс, дванадцятитонка, автомотогурток, одинацять, шістдесятка, поодинці, кількамільйонний, легкоатлетичний, первіснообщинний, нижчепідписаний, вищезгаданий, глухонімиї, двадцятиповерховий, поперечношліфувальний, додолю* тощо.

Абревіація. Запис складноскорочених слів і аббревіатур

Абревіація належить до безафіксного словотворення. Цей спосіб, яким утворюються найчастіше іменники, став

продуктивним у XX столітті, коли розширення інформації у зв'язку з науково-технічною і соціальними революціями стало вимагати ущільнення мовних засобів. Абревіація поєднує два способи – *скорочення і складання*. Твірною основою для абревіатур є переважно словосполучення.

Абревіатури утворюються по-різному: від початкових частин окремих слів (*Донбас – Донецький басейн*), початкової частини першого слова і початкових звуків наступних слів (*райвно – районний відділ народної освіти*), початкової частини першого слова і повного другого слова (*демблок*), початкових звуків або початкових букв кожного окремого слова (власне абревіація: *неп – нова економічна політика*); *СНД – Співдружність Незалежних Держав*) тощо.

Уживання великої букви у скорочених назвах установ, закладів, організацій, утворених з частин слів, залежить від того, чи пов'язується назва з адресною функцією:

а) складноскорочення пишуться з великої літери, якщо вони є власними назвами, тобто виконують адресну функцію і вживаються на позначення установ одинично: *Держкіно, Міненерго, Укратом, Промінвестбанк*;

б) з малої літери пишуться складноскорочення, якщо вони є родовими назвами: *держадміністрація, облвиконком, міськрада*.

Запис абревіатур залежить від того, чи збереглися вони у свідомості їх носіїв як абревіатури. Так, великими літерами пишуться абревіатури, які не відмінюються (*СНД, США, ГЕС, ТЕЦ, МТС, ВНЗ*), і малими, якщо вони відмінюються і перетворилися у звичайні слова-корені, за допомогою яких будуються нові слова (*неп, бо за часів непу, непман, непівська модель економіки*).

При комбінованому записі деяких абревіатур в одному слові поєднуються два способи словотвору (*ДонНТУ: Дон- – складноскорочення від власної назви Донецький і НТУ – невідмінювана абревіатура від національний технічний університет*), або поступового переходу абревіатур до розряду звичайних слів, коли вони починають відмінюватися, що й підкреслюється додаванням закінчення (*СНДу*).

Графічні скорочення. Абревіатури є самостійними словами, які мають усі граматичні ознаки, а тому їх слід відрізняти від звичайних графічних скорочень відповідних слів і словосполучень. Останні не мають абревіатурної вимови і власних граматичних характеристик: вони передаються на письмі малими літерами, після яких ставиться крапка (крім стандартних скорочень з метричної системи мір: *мм* – міліметр, *см* – сантиметр, *кг* – кілограм, *т* – тонна), курсивом, через скісну лінію, з написанням через дефіс, якщо скорочення у середині слова.

Наприклад, слово *ПТУ* (*пе-те-у*) – абревіатура, бо воно має літерну вимову, ознаки середнього роду і може бути твірною основою похідних слів (*петеушник*), а написання *б-ка* (*бібліотека*), *д-р* (*доктор*), *л-ра* (*література*), *та ін.* (*та інше*), *сб* (*субота*), *півн.-зах.* – *північно-західний*, *п/к* (*під керівництвом*) – скорочення, оскільки вони не збігаються з вимовою і з окремою граматичною характеристикою слів.

До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень належать:

акад. – академік
вид. – видання
від. – відділення
в.о. – виконуючий обов'язки
головн.н.с. – головний науковий співробітник
гр. – громадянин
грн. – гривня
див. – дивись
д.а. – друкарський аркуш
д.г.-м.н. – доктор геолого-мінералогічних наук
д.н.держ.упр. – доктор наук з державного управління
Дн. – Дніпропетровськ
доц. – доцент
д.пед.н. – доктор педагогічних наук
д.психол.н. – доктор психологічних наук
д.с.-г.н. – доктор сільськогосподарських наук
д.філол.наук (і *д.філол.н.*) – доктор філологічних наук
д.філос.наук (і *д.ф.н.*) – доктор філософських наук

д.ю.н. – доктор юридичних наук
зав. – завідувач
зам. – замісник
заст. – заступник
ім. – імені
і т.д. – і так далі
і т.ін. – і таке інше
і под. – і подібне
К. – Київ
к.н.держ.упр. – кандидат наук з державного управління
коп. – копія
канд. філол. наук (і *к.філол.н.*) – кандидат філологічних наук
канд. філос. наук (і *к.ф.н.*) – кандидат філософських наук
к.г.-м.н. – кандидат геолого-мінералогічних наук
к.с.-г.н. – кандидат сільськогосподарських наук
к.пед.н. – кандидат педагогічних наук
к.психол.н. – кандидат психологічних наук
к.ю.н. – кандидат юридичних наук
Л. – Львів
м. – місто
млн. – мільйон
м.н.с. – молодший науковий співробітник
М. – Москва
Мн. – Мінськ
напр. – наприклад
н.е., до н.е – нашої ери, до нашої ери
н.с. – науковий співробітник
о. – острів
обл. – область
оз. – озеро
пор. – порівняй, порівняйте
провідн.н.с. – провідний науковий співробітник
проф. – професор
п/с – поштова скринька
р. – рік; річка
р-н – район
рр. – роки

с. – село, сторінка
с.н.с. – старший науковий співробітник
СПб – Санкт-Петербург
с/р – сільська рада
ст. – станція, сторіччя
т. – том
та ін. – та інше
тов. – товариш
тт. – товариші, томи
Х. – Харків
член-кор. – член-кореспондент

Щоб не помилитися у вживанні скорочень, треба користуватися „Словником скорочень української мови” (К., 1982). При їх написанні слід пам’ятати про такі вимоги:

а) слова не скорочуються на голосний, якщо він не початковий у слові, і на м’який знак. Наприклад, слово *селянський* може мати такі варіанти скорочень: *сел.*, *селян.*, *селянськ.*;

б) при збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *стін. календар* (стінний календар), *ден. норма* (денна норма);

в) при збігу двох і більше різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова, наприклад: *власноруч.* або *власноручн.* (власноручний), але тільки *вlast.* (властивий), бо скорочення іншим способом буде незрозумілим (руйнується корінь).

Способи словотвору і вживання

деяких афіксів при діловому спілкуванні

Правопис афіксів у практиці професійного спілкування залежить від їхнього значення й визначення способу словотвору.

До афіксального словотворення належать префіксальний, суфіксальний, постфіксальний і похідні від них способи.

1. Префіксальний. За допомогою цього способу утворюються слова однієї частини мови: бігти – прибігти, йти – зайти.

2. Суфіксальний. За допомогою суфіксів утворюються, як правило, слова різних частин мови: місто – міський, держава –

державний, поле – польовий (але: трактор – тракторист; білий – біленький, білесенький, білісінький).

3. Постфіксальний. Цим способом утворюються нові дієслова з додаванням до них постфікса -ся: купати – купатися, бороти – боротися, додавати – додаватися.

4. До похідних афіксальних способів словотворення належать префіксально-суфіксальний (стіл – настільний) і префіксально-постфіксальний (читати – зачитатися).

Таким чином, афіксами називають префікси, суфікси й постфікси. Деякі з них відрізняються від уживаних у російській мові своєю вимовою і правописом, що й було відмічено при аналізі префіксів без-, роз-, від-, через-, написання яких не залежить від наступних звуків (безоглядний – безчестя, розбити – розпитати, відокремити – відчинити, черезмірний – черезсмулля), префікса з-, який перед [к, п, т, ф, х] переходить у варіант с-(зчистити, але спитати) і суфіксів -ськ-, -зьк-, -цьк-, які вимовляються м'яко (київський, козацький, запорізький).

У практиці ділового мовлення труднощі виникають також при вживанні префіксів пре-, при-, прі-, не- і суфіксів дієприслівників. Проте у більшості випадків правопис названих афіксів залежить від значень.

1. Префікс при- має значення „наближення, приєднання, неповноти дії” (присісти, прибити), префікс пре- вживається у значенні „дуже” (преосвященство, премудрий), а префікс прі- пишеться у словах: прірва, прізвище, прізвисько.

2. Префікс не- треба відрізнити від однозвучної заперечної частки. Не зі словами пишеться разом, якщо це префікс і йдеться про констатацію факту, і окремо, якщо це заперечна частка. Наприклад, у слові незараховано, у словосполученнях непоширене речення, неширока річка, непровітрена кімната – це префікси, а в реченнях Річка не широка, а вузька, Це не червона верба, Ніхто не бореться або Кімната не провітрена, (така, яку не провітрили) – це заперечні частки.

Таким чином, не пишеться разом:

а) зі словами, які без не- не вживаються (неозорий, ненависть);

б) якщо слова з не- можна замінити синонімами (неголосно – тихо, неспеціаліст – дилетант, незнайомий – чужий);

в) у складі префікса недо-, що означає неповноту дії (недопечений, недоїдати).

3. Суфікси дієприслівників -учи, -ючи, -ачи, -ячи, що означають додаткову дію, треба відрізняти від однозвучних дієприкметників із закінченням -і, що фіксують ознаку предмета. Наприклад: Перевіряючи діяльність підприємства, перевіряючі органи дійшли позитивного висновку (дійшли „коли?“ перевіряючи – дієприслівник, що виражає обставину способу дії; органи „які?“ перевіряючі – дієприкметник, що у реченні виконує роль означення).

Правила переносу слів

При переносі слід пам'ятати про те, що слова можна ділити на склади (Дні-про і Дніп-ро, бли-зький і близь-кий, се-стра і сес-тра) або на морфеми (роз'-єднати можна, а ро-з'єднати – не можна).

При цьому слід дотримуватися таких правил:

1. Не можна розривати буквосполучення *дж, дз*, якщо вони позначають один звук (дотримуватися фонетичного принципу): хо-джу. В інших випадках, коли д належить до префікса, а ж, з – до кореня, їх треба розривати (дотримуватися морфологічного принципу): над-зви-чай-ний (а не на-дзвичайний), під-жив-ля-ти (а не пі-дживляти), без-ко-рис-ний (а не бе-зкорисний).

2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: Лук'-ян (а не Лу-к'ян), низь-ко (а не низ-ько).

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку і не переноситься в наступний: ака-де-мія (а не а-кадемі-я), алі-те-ра-ція (а не а-лі-те-ра-ці-я).

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка частину другої основи, якщо вона не становить складу: да-ле-ко-схід-ний (а не далекос-хідний).

5. Не можна розривати абрєвіатури (у тому числі відривати цифри від ініціальних скорочень): АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ, ВНЗ.

6. Не можна відривати ініціали або інші умовні скорочення від прізвищ або скорочені назви метричної системи мір від цифр, до яких вони належать: Т.Г.Шевченко (а не Т.Г. //Шевченко), проф. Отін (а не проф. // Отін); 1991 р. (а не 1991 // р.), 150 га (а не 150 // га). Розрив можливий лише у випадках, коли імена, звання або назви мір подаються повністю: Валентина Михайлівна // Хобта; академік // Олег Трубачов; 2004 // рік; 120 // гектарів.

7. Граматичні скорочення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна переносити: 10-му (а не 10- //му), 3-й (а не 3- // йй).

8. Не можна розривати умовні графічні скорочення типу вид-во, і т.д., та ін., т-во тощо.

9. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире в друкованому тексті), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкрити дужку або лапки.

Лексикологічні норми.

Синоніми у фаховому мовленні

Серед найпоширеніших анормативів в усному та писемному мовленні особистості є лексичні помилки. Порушення лексичних норм, які регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети висловлювання, часто пов'язане з нерозрізненням лексичного значення слова, помилковим використанням слів-синонімів та паронімів.

Синоніми (грец. *synonymos* — однойменний) — слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення.

Вони об'єднуються у групи і творять синонімічні ряди. У складі синонімічного ряду одне слово є основним (домінанта), а всі інші групуються навколо нього. *Домінанта* — найбільш уживане та стилістично нейтральне слово, яке не має додаткових конотацій. Наприклад, у синонімічному ряді *демократія, народовладдя, народоправство* домінантою є слово *демократія*, що не має будь-яких додаткових відтінків значення.

Розрізняють абсолютні та відносні синоніми. Абсолютні синоніми виявляють повний збіг значення, а відносні часто вирізняють лише їх відтінки. Слова *лінгвістика* та *мовознавство*, *азбука* і *абетка*, *правознавство* та *юриспруденція*, *юрист* і *правник*, *громадянство* та *підданство* вважають абсолютними синонімами. Відносні синоніми можуть різнитися за сферою використання (наприклад, *адвокат* — *захисник*, *оборонець*; *вада*, *недолік* — *дефект*) та за відтінками значень (наприклад, *бандит* — *гангстер* або *говорити* — *ректи*, *виголошувати*). Для текстів книжного мовлення (офіційно-діловий та науковий стилі) характерне використання таких слів, що забезпечують нейтральність викладу й допомагають точно висловити думку. Отже, при використанні синонімів слід зважати на семантико-стилістичні особливості цих слів, оскільки деякі з них можуть мати додаткові експресивні відтінки. Книжне мовлення позбавлене експресивності та емоційності.

Пароніми у фаховому мовленні

Одну із семантичних груп української лексики становлять пароніми. У мові їх вживають переважно для словесної гри та каламбурів або створення музичності, милозвучності фрази. Вони допомагають увиразнити думку.

Пароніми (грец. *para* – префікс, що означає суміжність, і *опута* – ім'я) – слова, фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній або частковій семантичній відмінності подібні за формою.

Через подібність пароніми можуть сплутувати в мовленні або спеціально обігравати зі стилістичною метою.

Розрізняють пароніми різнокореневі (*абонент* – *абонемент*, *ступінь* – *ступінь*, *компанія* – *кампанія*), спільнокореневі (*людський* – *людний*, *дружний* – *дружній*). Спільнокореневі пароніми відрізняються префіксами, суфіксами, закінченнями (*професійний* – *професіональний*, *нагода* – *пригода*, *вдача* – *удача*, *ефективний* – *ефектний*, *фамільний* – *фамільярний*, *дефективний* – *дефектний*).

Більшість паронімів близькі за походженням, наприклад, *підслідний* („який перебуває під слідством”) – *підслідчий* („призначений для тих, хто перебуває під слідством”).

Деякі пароніми в окремих значеннях можуть уживатися як синоніми. Дієслова *відзначати* і *зазначати* об'єднуються значеннями „виділяти позначками” або „звертати увагу на щось” *відзначати/зазначати на полях, промовець відзначив /зазначив щось*.

Переважно паронімічними відношеннями поєднуються два слова. Виділяються такі групи паронімів:

- 1) синонімічні (капля – крапля, барабанити – тарабанити);
- 2) антонімічні (еволюція – революція, прогрес – регрес);
- 3) за семантичною близькістю (криваво – кровно, проносити – приносити);
- 4) за однією тематичною групою (кіготь – ніготь, кіш – ківш).

В офіційно-діловому мовленні виокремлюють пароніми, що об'єднані антонімічними зв'язками, наприклад: *персона грата* – *персона нон грата* (особа, кандидатуру якої на посаду дипломатичного представника схвалює уряд країни, у якій її мають акредитувати; особа, кандидатура якої на посаду дипломатичного представника викликає заперечення уряду держави перебування).

Перевірити значення паронімів можна за тлумачним словником, спеціальним словником паронімів, а також за довідниками з культури української мови.

Фразеологія

ділової української мови

Фразеологія тісно пов'язана з соціально-економічними, політичними, культурними умовами життя. У ній відображено багатовіковий життєвий досвід народу, вона є багатою скарбницею людського духу, що передається від покоління до покоління.

Фразеологія (грец. *phrasis* – вираження і *logos* – вчення) – розділ мовознавства, у якому вивчають лексично неподільні поєднання слів; сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів.

Одиницю фразеологічної системи називають **фразеологізмом** і визначають як лексико-граматичну єдність двох і більше окремо оформлених компонентів,

впорядкованих за принципом словосполучення чи речення. Він має цілісне значення, тому відтворюється у мові за традицією.

Основними ознаками фразеологізмів є:

- відтворюється як готова значеннєва одиниця;
- має стійку структуру;
- значення фразеологізму єдине, узагальнене й експресивне;
- характеризується стійкістю граматичної форми й сталим порядком слів;
- слова у складі фразеологізму часто мають переносне значення.

Є кілька класифікацій фразеологізмів, найпоширенішою залишається класифікація В. Виноградова:

а) **фразеологічні зрощення** – стійкі сполучення слів, значення яких не виводиться зі значень компонентів: *дати драла, точити яси, терпець увірвався*;

б) **фразеологічні єдності** – цілісні сполучення слів, у яких значення частково мотивується значеннями окремих слів: *мілко плавати, товкти воду в ступі, стерти в порошок*;

в) **фразеологічні сполучення** – стійкі мовні звороти, у яких кожний компонент має власне значення: *нічого в рот не брати, брати близько до серця, насупити брови*.

До фразеологізмів також належать такі сталі словосполучення, як прислів'я, приказки, крилаті слова і вислови.

Прислів'ями називають влучний вислів, який у стислій формі узагальнює різні явища життя: *Не все те золото, що блищить*. Влучний, часто римований вислів, близький до прислів'я, але без повчання називають **приказкою**: *міряти на свій аршин*. **Крилаті слова і вислови** – це стійкі образні вислови з фольклорних, літературних, наукових джерел, вислови видатних людей: *Гроші не пахнуть* (Веспасіан).

Доречно вжиті фразеологічні сполучення слів є важливими засобами мовної образності й виразності, вони впливають на читача або слухача, допомагають виразніше передавати думку, роблять розповідь яскравішою, надають мові емоційного забарвлення.

Морфологічні норми у професійному мовленні

Рівень культури мовлення особистості залежить від правильного та нормативного послуговування морфологічними нормами української літературної мови. Порівняно з лексичними похибками, на морфологічному рівні помилки менш поширені, проте слід бути уважними у процесі творення різних граматичних форм іменників, прикметників, числівників, активних та пасивних дієприкметників тощо.

Іменник.

Давальний відмінок

У давальному відмінку іменники чоловічого роду II відміни мають паралельні закінчення **-ові, -еві** (-єві) і **-у, -ю**: *писати ректорові (ректору), рекомендувати деканові (декану), відповісти директорові (директору)*.

Якщо в тексті поряд розташовано кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то рекомендують варіювати закінчення: *Надсилаємо керівнику навчального закладу Петрові Олександровичу Шевченку повідомлення*.

Кличний відмінок

В українській мові використання у звертаннях форм називного відмінка, що властиво російській мові, є ненормативним, отже, варто послуговуватися кличним відмінком: *Василю Васильовичу, Петре Пилиповичу, Анатолію Івановичу, Ганно Василівно, Наталіє Олександрівно, Тетяно Володимирівно тощо*.

Прикметник

Часто порушення морфологічних норм у сучасній українській мові трапляється через неправильне творення якісних прикметників.

Ступенювання якісних прикметників

Прикметники мають вищий і найвищий ступені порівняння.

Вищий ступінь прикметників утворюють додаванням:

а) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи кореня якісного прикметника (для простої форми): *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий, дешев-ш-ий, солод-ш-ий*;

б) слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника (для складеної форми): *більш вдалий, більш глибокий, менш вередливий*.

Найвищий ступінь прикметників утворюють додаванням:

а) префікса **най-** до простої форми вищого ступеня (проста форма): *найбільший, найкраща, найменше*;

б) префікса **що-, як-** до простої форми найвищого ступеня: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшвидший*;

в) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (складена форма): *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне*.

Для офіційно-ділового стилю мовлення характерна складена форма ступенів порівняння прикметників.

Активні та пасивні дієприкметники

Переклад з російської та польської мов дієприкметників і дієприкметникових зворотів українською мовою підпорядкований таким правилам:

1. Пасивні дієприкметники російської мови на **-м(ий)** в українській мові замінюють дієприкметники на **-н(ий)**. Наприклад: *производимый* (рос.) – *вироблюваний* (укр.); *недостижимый* (рос.) – *недосяжний* (укр.).

2. Активні дієприкметники теперішнього часу російської мови відтворюють прикметники українською мовою: *навколишній, життєствердний, руйнівний*.

3. Активні дієприкметники минулого часу пишуть із суфіксом **-л**: *посивілий, завислий*.

4. Російські активні дієприкметники перекладають в українській мові як іменники: *работающий* – *працівник*; *играющий* – *гравець*.

Норми вживання числівників у фаховому мовленні

За значенням та граматичними ознаками числівники поділяють на **кількісні й порядкові**. Кількісні числівники відповідають на запитання *скільки?* і означають назви

абстрактних чисел чи кількість предметів. Розрізняють такі групи кількісних числівників: власне кількісні (*сім, дванадцять, тисяча*), збірні (*двоє, восьмеро, десятеро*), дробові (*одна третя, дві сьомих*), неозначено-кількісні (*чимало, кільканадцять*).

Порядкові числівники відповідають на запитання *котрий?* і означають порядок предметів при лічбі або їх місце в ряду однорідних.

За будовою числівники поділяють на прості (*вісім, третій, двоє*), складні (п'ятдесят, шістсот) та складені, утворені з кількох слів (*сто вісімдесят шість, двадцять три*).

Відмінювання кількісних числівників

1. Числівники один, одна (одне) змінюються за родами і числами, відмінюються за таким зразком:

ОДНИНА	МНОЖИНА	
Н. один, одне (одно)	одна	одні
Р. одного	однієї (одної)	одних
Д. одному	одній	одним
Зн. Як Н. або Р.	одну	як Н. або Р.
Ор. одним	однією (одною)	одними
М. на одному (однім)	на одній	на одних

2. Числівники два, дві, три та чотири відмінюють за таким зразком:

Н.	два, дві	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
Зн.	як	Н.	або Р.
Ор.	двома	трьома	чотирма

М. на двох на трьох на чотирьох

3. Числівники від п'яти до двадцяти; назви десятків, крім сорок, дев'яносто, сто, відмінюють за єдиним зразком:

- Н. п'ять
- Р. п'яти, п'ятьох
- Д. п'яти, п'ятьом
- Зн. п'ять або п'ятьох
- Ор. п'ятьма, п'ятьома
- М. на п'яти, п'ятьох

4. Складні числівники **п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят** відмінюють за таким зразком:

- Н. сімдесят
- Р. сімдесяти, сімдесятьох
- Д. сімдесяти, сімдесятьом
- Зн. сімдесят або сімдесятьох
- Ор. сімдесятьма або сімдесятьома
- М. на сімдесяти, сімдесятьох

5. Складні числівники **двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот** відмінюють за таким зразком:

- Н. чотириста
- Р. чотирьохсот
- Д. чотирьомстам
- Зн. чотириста
- Ор. чотирмастами
- М. на чотирьохстах

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: *(погоджено) з двомастами тридцятьма тисячами (працівниками); подарувати трьомстам сімдесятьом двом (випускникам).*

7. Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживають із закінченням **-а**: *сорока, дев'яноста, ста.*

8. Збірні числівники **двоє, обоє, троє** в непрямих відмінках мають форми, спільні із власне кількісними: *двох, двом, обох, обом, трьох, трьом.*

9. Збірний числівник **обидва (обидві)** має в непрямих відмінках

такі форми: *обох, обом, обома, на обох*.

10. Збірні числівники *четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *п'ятьох, п'ятьом, шістьох, шістьом, десятьох, десятьом* та ін.

11. Числові назви *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються як іменники.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканадцять, кількадесят* відмінюють як числівник *п'ять*: *кільканадцятьма й кільканадцятьома, кількадесятьох й кількадесяти*.

Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюються як прикметники твердої групи: *перший (перша, перше), другий, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, десятий, одинадцятий, тридцятий, сороковий, п'ятдесятий, шістдесятий, вісімдесятий, дев'яностий, двохсотий, трьохсотий*.

2. Числівник *третій* відмінюється як прикметник м'якої групи: *третьій, третього, третьому*.

3. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *тридцять сьомий, тридцять сьомого, тридцять сьомому* тощо.

Синтаксичні норми

і культура фахового мовлення

Офіційно-діловий стиль передбачає точний, чіткий, логічний виклад думки шляхом використання синтаксичних конструкцій (словосполучень і речень).

Вибір варіантів побудови простих і складних речень регулюють синтаксичні норми. Їх вивчають у межах мовознавчого розділу синтаксис.

Синтаксис – розділ граматики, що вивчає будову словосполучень, простих і складних речень, їх типи, форми та умови вживання.

Мовним засобам офіційно-ділового стилю властиві консерватизм і сталість через його незначну експресивність. Тому мова ділових паперів характеризується великою кількістю

словосполучень, які є мовними кліше: *доводжу до вашого відома, у зв'язку з, прошу надати.*

Комунікативній функції ділового мовлення притаманний іменний характер (вживання іменникових словосполучень). У діловому професійному мовленні широко використовують віддієслівні іменники, основним завданням яких є уникнення двозначності; *з метою створення – створити, шляхом відновлення – відновити.*

Для офіційно-ділового стилю характерне використання простих речень. Речення ділових паперів має прямий порядок слів, що передає загальний зміст без спеціального виділення окремих його елементів. Підмет завжди стоїть перед присудком, узгоджене означення – перед означуваним словом, неузгоджене – одразу після нього. Вставні слова стоять на початку речення, оскільки вказують на висловлену раніше думку, систематизують виклад, пояснюють окремі слова та словосполучення.

Непрямий порядок слів у ділових паперах доцільний лише в тому разі, коли логічний наголос падає на присудок.

Присудок вживають здебільшого у формі теперішнього часу зі значенням позачасовості, постійності. Поширені пасивні конструкції, у яких вибір присудка обмежується лексичним значенням підмета: *показники плану – встановлюються, розраховуються; вимоги до якості – задовольняються.*

Ознакою офіційно-ділового стилю є розміщення кількох слів підряд в одному відмінку, найчастіше в родовому чи орудному.

Синтаксис ділової документації характеризується наявністю узвичаєних інфінітивних конструкцій, неозначено-особових та безособових речень революційного змісту: *допускаються до захисту роботи, оформлені відповідно до Положення про...*

З метою економії висловлювання й точності відтворення думки в документах поширені дієприслівникові та дієприкметникові звороти. Дієприслівникові звороти не вживають на позначення умови, часу і причини. У таких випадках їх замінюють підрядними конструкціями.

Дієприкметникові звороти в офіційно-діловому стилі використовують з метою уточнення інформації.

Для ділових паперів характерне використання непрямої мови. Пряма мова має місце тоді, коли цитують розпорядчий документ, законодавчий акт тощо.

У простому реченні не завжди можна відобразити складність взаємозв'язків між фактами, ієрархічну послідовність, тоді послуговуються складними реченнями.

У діловому мовленні складне речення використовують обмежено, оскільки офіційно-діловий стиль тяжіє до системності й лаконічності. Різні типи синтаксичних структур сприяють якнайточнішому вираженню змісту ділових паперів та передаванню різноманітних логічних відношень.

Для зв'язку компонентів думки у складних реченнях найчастіше з-поміж різних типів синтаксичних одиниць обирають займенникові зв'язки (*цей, такий, той* тощо).

Поширеними синтаксичними конструкціями у ділових паперах є складносурядні речення зі сполучниками *а, але, і*, хоча за кількістю переважають складнопідрядні речення.

Для того, щоб у мовленні не допускати синтаксичних помилок, слід дотримуватися таких правил:

а) керований іменник від керуючого слова відривати не треба: Виявлена молоддю ініціатива принесла успіх (а не: Виявлена ініціатива молоддю принесла успіх);

б) не можна розривати однорідні члени речення іншими словами: Син продовжував розпочату батьком і його друзями роботу (а не: Син продовжував розпочату батьком роботу і його друзями);

в) не слід міняти місцями слова у словосполученні, якщо це впливає на зміст вислову: Син приніс матері лист (бо словосполучення – лист матері – може мати два значення: материн лист і матері приніс лист);

г) у словосполученнях, у яких поєднуються іменники однакового роду, треба уникати поширення їх підрядними: Він узяв руль велосипеда, який стояв під стіною (що узяв – руль, чи велосипед?, стояв під стіною – руль чи велосипед?).

Лекція № 4

Тема: Основні комунікативні якості мови та мовлення

План

1. Точність мови та мовлення. Точність предметна і понятійна.
2. Логічність мови та мовлення.
3. Причини помилок у логіці викладу.
4. Чистота мовлення.
5. Багатство мовлення.
6. Виразність мовлення.
7. Доречність мовлення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Власенко Л. А. Фахова українська мова : навч. посіб. / Власенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
6. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
7. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / [М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська] ; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.
8. Сербенська О. А. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

Точність мови та мовлення.

Точність предметна і понятійна

Точність – одна з головних ознак культури мовлення.

Р. Будагов говорив, що сама суспільна природа мови забезпечує

точність і недвозначність усіх її ресурсів, зокрема в галузі лексики і в галузі граматики. Оскільки свідомість людини не лише відтворює об'єктивний світ, а й творить його, то можливість неточностей у мовленні зберігається на всіх етапах розвитку мови. Розвиваючись, мова за суспільною функціональною суттю постійно прагне до цілковитої відповідності слова певному поняттю. Вона дана людині об'єктивно, але „якби форма прояву і сутність речей безпосередньо збігалися, то всяка наука була б зайвою”. Отже, предмет і назва предмета в різних мовах можуть мати різну співвіднесеність (залежно від того, яка диференційна ознака покладена в основу назви), але в межах однієї мови для кожного її носія вони повинні зберігати точну співвіднесеність.

Точним можна назвати таке мовлення, коли вжиті слова повністю відповідають їх мовним значенням – значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку. „Точність мовлення, – зауважує Б. Головін, – залежить не лише від вибору слів, а й від уміння або невміння автора строго зіставити слово і предмет, слово і дію, слово і поняття”. Точність зумовлюється, по-перше, знанням об'єктивної дійсності, спостережливістю мовця, по-друге, його умінням співвіднести свої знання мови з цією спостереженою об'єктивною дійсністю. Це співвідношення буде тим точнішим, чим глибше і всебічніше пізнаватиметься світ і чим повніше засвоюватимуться ресурси мови, надбані попередніми поколіннями людей. Точність потрібна не тільки для іменування реалій, а й для відтворення настроїв, переживань, тобто необхідна в реальному світі предметів та почуттів. Крім цього, „у реальному розумовому процесі поняття не виступають у відчуженому, ізольованому вигляді; вони завжди функціонують у єдності і взаємопроникненні з наочними моментами уявлень і зі словом, яке, будучи формою існування поняття, завжди є водночас і певним слуховим чи зоровим образом”. Отже, поняття точність має два значення: по-перше, це вживання у мовленні слів (їх значень) і словосполучень, звичних (узвичасних) для людей, які володіють нормами літературної мови, а по-друге, це оформлення і вираження думки адекватно предметові або явищу дійсності, тобто несуперечність реального предмета і його назви.

Це означає, що мовець повинен постійно прагнути до пізнання і реального світу, і законів, норм мови, а це не можливе без варіативності (або змінюваності) того й іншого.

Найповніше точність (як і інші ознаки культури мовлення) визначив Б. Головін. Здавна точність пов'язувалася з умінням ясно мислити, зі знанням предмета мовлення і знанням слова. Слово відтворює думку: незрозуміла думка – незрозуміле слово; слова є „ніби точними найменуваннями понять, – зазначив М. Цицерон, – вони виникають майже одночасно з самими поняттями, слова слід відбирати”. Як безмежний світ, так і безмежне пізнання його людиною: те, що здавалося безкінечним учора, може виявитися хибним сьогодні, що вчора ми споглядали з однієї позиції, сьогодні пізнається з іншої, внаслідок чого досягається всебічність оцінки, а відтак і її точність. Якби не було варіантів оцінки, цих відтінків значення, то й точність була б хисткою, не могла б бути „единою” для всіх мовців. Чим всебічніше охоплює наша думка реальний світ у його взаємозв'язках, тим точніше вона реалізується за допомогою мови. І чим багатшою буде наша мова (в тому числі індивідуальне мовлення), тим легше нам буде здійснювати процес пізнання, а отже, і передавати його результати слухачеві – інформацію „для себе” переробляти в інформацію „для когось”.

Точність мовлення залежить ще від одного позамовного чинника: чим гармонійніші інтелектуальні рівні мовця і слухача, тим вища гарантія точного сприйняття (і правильного реагування на сприйняте) інформації; чим вищий цей інтелектуальний рівень, тим простіші засоби мови потрібні мовцеві, щоб висловитись точно, а слухачеві – щоб сприйняти точну інформацію (і не суттєво, що про конкретні чи абстрактні значення слів йдеться). При цьому слід пам'ятати: точність досягається в контексті, тому для точного мовлення замало багатого словникового запасу, уміння відібрати з нього ті елементи, які в даній ситуації найточніше називають предмет, – треба володіти логікою думки й законами її мовного вираження. Не кількістю слів і не складністю контексту визначається точність, а вичерпністю й недвозначністю закладеного в словах

змісту, тобто точність мовлення прямо пропорційна правильності і логічності мови.

Але це не означає, що точність досягається лише на лексико-семантичному рівні, вона тісно пов'язана з рівнями граматичним (у першу чергу синтаксичним) і стилістичним. І справді, точність у науковому й офіційно-діловому стилях ні за своїм змістом, ні за реалізацією не адекватна точності художнього чи розмовного стилів, але точність „не суперечить ні гіпотезам, якими оперує будь-яка наука, ні уявленню, без якого справжня наука неможлива”, і при цьому „кожна наука, якщо вона справді наука, має свої критерії точності”. Ці критерії „не похитнуться навіть тоді, коли основи даної науки по-різному тлумачаться в різних теоретичних школах”.

Точність у науці виражається в першу чергу через термін (а звідси вимога однозначності термінів, інтернаціональності їх змісту) і за допомогою формул. Справедливо зауважує Р. Будагов: „Формула добра лише тоді, коли з її допомогою хочуть „справити враження” на недосвідчену людину”. Побутує думка, що з допомогою формул можна закріпити набуті знання, досягнуті результати, але розвинути їх далі можна тільки за допомогою мови. Точність у науці легко може бути перевірена або практикою (адже практика – критерій істини), або логічною несуперечністю якогось твердження. Точність у науковому й документному стилях – буквальна, пряма, емоційно-нейтральна, не допускає метафоричності, образності, експресивності.

Точність у стилях розмовному, художньому, науковому часто встановлюється не лише співвіднесенням змісту висловлювання з об'єктивною дійсністю назви і предмета, а й відповідністю оцінки цього предмета інформатором і сприймачем інформації, тобто художня (або розмовна) точність залежить і від ідейно-естетичних настанов мовлення, реалізації в слові конкретної стильової настанови. Художній твір не є дзеркальним відображенням дійсності: у ньому відтворюється не вся дійсність з її взаємозв'язками, а лише ті її грані, що суттєві для вираження певного ідейного задуму, її деталі, які для полегшення сприйняття дійсності нашою уявою синтезують її і творять художньо правильний її аналог. Тобто в художньому стилі

пізнання об'єкта не лише логічно-понятійне (як в стилі науковому), а й художньо-образне. І хоч обидва стилі зберігають ознаки індивідуальності до моменту їх перевірки практикою, усе ж художня точність – це не просто ознака загальної культури мовлення, а ще й культури художнього мовлення, яка підпорядкована й пізнавальній (евристичній), і естетичній меті. „Стилістична точність мови великих письменників у багатьох випадках може не збігатися з точністю граматичною. Та все-таки перша зберігає свою точність”. Отже, у художньому стилі предметно-понятійна точність може навіть не збігатися з точністю художньо-образною (порівн. жанр фантастики).

В усному розмовному мовленні неточність слововживання (чи фразотвору) може бути компенсована ситуацією спілкування, мімікою або жестом, але це не виправить неприємного враження від такого мовлення: незнання предмета мовлення або незнання мовних засобів для називання його і його взаємозв'язків свідчить про низьку культуру і мислення, і мовлення. Вимога точності зростає, якщо зі співрозмовником немає безпосереднього контакту (напр., у писемному мовленні) або якщо співрозмовник – широка аудиторія, представники якої, їх загальноосвітній та фаховий рівень знаємо погано.

Отже, точність мовлення і предметна, і понятійна визначається рівнем знань навколишнього світу і мови як засобу спілкування людей у ньому, етикою мовця, яка не дасть можливості висловлюватися неточно. Точність – це чемність, ввічливість і в побуті, і в науці, і в художньому слові. Уважаємо, що точність мовлення, у свою чергу, сприяє сприйняттю дійсності – прагнення до точності спонукає мовця всебічно вивчати і об'єктивну дійсність, і суб'єктивні враження про неї. Той, хто поважає співбесідника і не хоче бути перед ним некомпетентним, не дозволить собі знати предмет поверхово.

Таким чином, точність досягається:

1) знанням предмета мовлення (адже спочатку ми пізнаємо реальний світ, а потім висловлюємося про результати свого пізнання: пізнавальна здатність людини залежить і від її досвіду, і від набутих знань у відповідній галузі й у мові);

2) знанням мови, мовної системи всіх її рівнів, оволодінням стилістичними ресурсами, мовними засобами вираження емоційності та ін.;

3) умінням узгодити знання про предмет зі знанням мови (тобто умінням вибрати найточнішу для конкретної ситуації спілкування назву предмета, явища, процесу тощо).

Звичайно ж, точність реалізується передусім лексичними ресурсами мови, тобто виявляється на рівні слововживання, але без контексту її не досягти. Найбільше можливостей для точного співвідношення предмета і його назви мають: синоніми, пароніми, полісемантичні слова. Значні труднощі у застосуванні викликають слова іншомовні, професійні, архаїзми та фразеологізми.

Логічність мови та мовлення

Як відомо, процес мовленнєвої діяльності має три рівні: мислительний (йому властиві автоматизм та імпровізація), лексико-граматичний і фонологічний, адже в діяльності свідомості людини відбувається творення, розподіл, обмін, споживання знань. Звичайно, ці процеси проходять по-різному, залежно від схильності людини до інтелектуальної праці, рівня знань, особистого досвіду, характеру практичної діяльності та ін. Психологи справедливо підкреслюють: „Нагромадженню мовних знань сприяє не лише активний процес говоріння, а й процес розуміння. І додають: „Система мови не дана в безпосередньому досвіді й спостереженнях. Внутрішня організація мовних фактів може бути виведена тільки шляхом складних умовисновків з мовного матеріалу”. Отже, логічний – це мислительний.

Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні „мислення – мова – мовлення” і залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності, знання законів логіки і ґрунтується на знаннях об’єктивної реальної дійсності, тобто перебуває в тісному зв’язку з точністю. А звідси висновок: погане мовлення є передусім свідченням поганого мислення й лише потім поганих знань мови. Отже, щоб навчитися добре висловлювати думки, треба навчитися мислити. Адже істина – це „правильна думка, ідея, правильне відображення об’єктивної дійсності в свідомості людини”, а „пізнання істини – це процес

адекватного відображення в думці, ідеї, свідомості людини властивостей, якостей, станів, закономірностей явищ, предметів і процесів матеріального світу”. Коли мовлення точне, воно логічне. Але якщо точність вимагає строгої відповідності вживання слова його значенню, то для логічності цього замало: вона потребує ще й точного зв’язку між словами в мовленнєвому потоці. Це реалізується не лише за законами семасіології, лексикології, лексичних норм, а й за законами синтаксису, і в першу чергу синтаксису: на рівні речення – фрази, надфразної єдності, тексту.

Як точність має свою специфіку в різних функціональних стилях, так і логічність по-різному виявляється в різних типах мовлення. Але є одна особливість: логічність (так само, як і точність) буває *предметна і понятійна*. Б. Головін пропонує такі визначення: „**Предметна логічність** полягає у відповідності смислових зв’язків і відношень одиниць мови у мовленні зв’язкам і відношенням предметів і явищ у реальній дійсності. **Логічність понятійна** є відображенням структури логічної думки й логічного її розвитку в семантичних зв’язках елементів мови в мовленні”. Предметна і понятійна точність, предметна і понятійна логічність перебувають у взаємозв’язку, але якщо понятійна точність без предметної неможлива, то предметна логічність часом може й не існувати (напр., у казках, художній фантастиці, алегоріях, навмисне спотворених судженнях, помилкових висновках з наукових дослідів та ін.). Проте понятійна логічність у всіх цих випадках повинна зберігатись. І не суттєво, яким способом здійснюється пізнання – індуктивним чи дедуктивним (тобто перспективний чи ретроспективний хід думки): смислова погодженість частин висловлювання повинна бути досягнута.

Отже, логічне мовлення формується на основі: 1) навичок логічного мислення, спрямованого й на нагромадження нових знань (логіки пізнання), і на передачу цих знань співбесідникові; 2) знання мовних засобів (і навіть позамовних – міміки, жестів), якими можна оформити думку; 3) володіння технікою смислової зв’язності, тобто логікою викладу, при якій не виникає суперечностей у межах цілого тексту. Кожен фактор

удосконалюється впродовж життя людини, і якщо логіку викладу може контролювати оточення (дітей її навчають дорослі, учителі, пізніше можуть корегувати співбесідники, усні й писемні зразки), то логіку пізнання контролює сам мовець. І коли слова наздоганяють або випереджають думку, то виникає небезпека, що співбесідник не зрозуміє мовця, до того ж алогізми в мовленні, як правило, „готуються” помилками в ході пізнання.

Ліквідувати екстралінгвальні причини логічних помилок (через незнання прийомів логічного мислення, не володіння ними) можна шляхом удосконалення виховного процесу в дошкільний і шкільний період життя людини, поліпшення соціально-психологічних умов її життя, умов праці та відпочинку, фізичного розвитку особистості тощо. А лінгвістичні умови логічності забезпечує сама мовна система, засвоєння якої теж триває практично все життя.

Логічним вважають таке мовлення, у якому:

1) сполучення одного слова з іншим несуперечливе (одне судження правильне, друге хибне, третього не дано);

2) слова розташовуються в логічній послідовності, яка відповідає ходові думки і при якій не виникає смислових непорозумінь (внаслідок актуального членування фрази – безпомилкового виділення комунікативного центру і периферійних інформаційних опор);

3) не порушені смислові, структурні, інтонаційні та експресивні зв'язки у межах цілого тексту, яким передається зв'язок несуперечливих суджень.

Причини помилок у логіці викладу:

1) поєднання логічно несумісних слів (за винятком оксюморона, коли поєднання логічно несумісних понять формує нове поняття, відмінне від тих, що формально наявні в структурі (порівн.: *жахливо добрий, страшно гарний і солодка мука, дзвінка тиша* та ін.);

2) введення у фразу зайвих слів (плеоназмів), які структурно обтяжують фразу, будучи семантично „порожніми” (напр., місяць травень – *травень*, на долонях рук – *на долонях*, відступити назад – *відступити*, цільове призначення витрат – *призначення витрат*, моя власна думка – *власна думка*, моя

автобіографія – автобіографія,

3) підміна особової форми дієслова активного стану стилістично неправомірною формою зворотно-середнього стану або навпаки (*вибачте мені* (когось прошу) – *вибачаюсь* (перед собою); *перестань нервувати* (хвилювати) (когось) – *перестань нервуватись* (хвилюватись) (сам) та ін.);

4) неправильна побудова однорідних рядів членів речення, коли в нього входять родові і видові поняття (напр.: *письменники і поети; розумний брат і з сивиною чоловік; корови, свині, кури, птиця; діти і школярі*);

5) неправильне (архаїчне) утворення аналітичних граматичних форм: майбутнього часу (напр.: *буду писав, будеш знала, будете виділи, будете жили* – це не лише діалектні форми, а й розмовні в багатьох носіїв літературної мови), ступенів порівняння прикметників (*самий найкрасивіший; сама найдорожча; самої найдорослішої*); конструкцій на позначення неповноти ознаки (*дещо грубуватий, трохи синюватий, більш точніше, більш виразніше, більш чіткіше*);

6) неправильна координація між складеним підметом і дієслівним присудком (*дехто (кожен) з нас знали (знав), батько з сином пішов (пішли) на рибалку; сто один учень купили (купив) путівки*);

7) порушення порядку слів у простому реченні або порядку розташування компонентів складного речення (порівн.: *Гнів викликає біль – чи Біль викликав гнів? Успіх забезпечив досвід – чи Досвід забезпечив успіх? Він знайшов книжку в бібліотеці, яку давно хотів мати. Якою цікавився, з дівчиною зустрівся. Актор читав віри, якого ми вперше слухали*);

8) недоречне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень часу (*„Приніси цю книжку, йому дозволили взяти іншу”*. – *„Йому дозволили взяти іншу книжку, коли він приніс цю”*. – *„Йй, повернувшись у село, обіцяли знайти роботу за фахом”*. – *„Коли вона повернулась у село, йй пообіцяли знайти роботу за фахом”*);

9) неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях (*„Ці листи не лише поповнили матеріали шкільного літопису, назавжди запали в юні серця*);

10) порушення смислового зв'язку (який досягається лексичним повтором, вживанням анафоричних займенників, „нанизуванням” речень) між окремими висловлюваннями в тексті. (*„На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах. Вони функціонують вже понад десять років”*. Що функціонує: *гуртки* чи *кафедри?*);

11) невміння поділити текст на логічні його частини (на письмі – невміння виділити абзаци, які засвідчують етапи мислення, паузи у мовленні);

12) стилістичний дисонанс, що створюється недоречним вибором синтаксичних конструкцій (це, за Б.Головіним, так званий телеграфний стиль у розмовному і публіцистичному стилях або невмотивоване стягування в одне складне речення групи закінчених речень), порівн. : 1. *„Потрібно продумати план екскурсії”*. *„Адже буде вона взимку”*. *„Коли в Сибіру сніг і мороз”*. *„Ми поспішили зі списками”*. *„Не врахували вартість”*. *„Тепер вже так і буде”*. 2. *„Якби я знала, що це буде так важко, то почала б працювати над темою раніше, бо я зволікала, а час не жде, тепер треба поспішати, а роботи й без цього багато, і ніхто її за тебе не зробить, або не так зробить”*;

13) Відсутність у тексті чіткої тричленної структурної побудови (вступу, основної частини, висновків) або інформативна недостатність якоїсь частини.

Більшість причин має лінгвістичну основу – з'ясовується, як логіка викладу реалізується засобами літературної мови, зокрема її морфологічними та синтаксичними ресурсами. Проте й екстралінгвальні чинники не другорядні. Інтелектуальний розвиток, евристичні нахили, навички слухати себе (контролювати своє мовлення), почуття міри щодо кількості мовлення – усе це теж сприяє логічності мовлення. Отже, щоб причина можливого алогізму не „спрацювала”, необхідно подбати про високу культуру мислення, культуру спілкування мовою, яку вивчатимеш усе життя, адже вона – океан, а з нього зачерпнути все необхідне неможливо за шкільні роки.

Логічність – ознака кожного функціонального стилю літературної мови (як і діалектного, просторічного мовлення), проте в кожному стильовому різновиді мовлення вона має не

лише загальні, а й специфічні ознаки. Наприклад, у науковому стилі логічність „відкрита” – у ньому ми наче простежуємо хід пізнавальної діяльності мовця (ученого, самої науки тощо) від вихідної позиції до результатів пошуку і навіть їх перспектив. Співбесідник стає учасником доведення істини. Тому тричастинна композиція наукового тексту – закон, який вимагає чіткості побудови фрази, недвозначності тексту, нейтральної (нульової) експресії.

У розмовному стилі точності тексту сприяє й ситуація спілкування, тому порушенням деяких правил логічної організації мовлення може запобігти сама ситуація. Проте вмиле використання ресурсів мови відповідно до ситуації (віку співбесідника, емоційного заряду спілкування, теми розмови, мети діалогу та ін.) є однією з умов не лише логічності, а й етики мовлення. При афективному мовленні часто руйнується обов'язкова ознака – послідовність, а вона може породжувати суперечність викладу. Тому „напруга” афективного мовлення не повинна бути вищою за рівень, у межах якого людина контролює своє мовлення.

У науковому стилі при обов'язковому збереженні послідовності (яка не виключає ретроспективності описів), несуперечності викладу, зв'язку між частинами цілого тексту, тричастинної композиції (порівн. *вступ, основна частина, висновки – пролог, текст з його зав'язкою, кульмінацією, розв'язкою, епілогом*) предметна логіка може бути порушена з метою досягнення логіки художньої. Адже художній твір не є дзеркальним відображенням дійсності — це витвір розумової діяльності автора на основі реального світу. Тому навіть ірраціональне (напр., фантастичне), що твориться за законами граматичної логіки і не суперечить ні її законам, ні законам формальної логіки, є логічним з погляду художнього мовлення. Символи, алегорії, переносне слововживання не суперечать логіці, а створюють наче другий план пізнання істини, яка від цього стає зрозумілішою, бо оцінюється і розумом, і відчуттям.

Отже, логічність – поняття як загальномовне (стосується всіх мов на землі, хоч у кожній мові має свої засоби реалізації; стосується конкретної загальнонаціональної мови), так і

індивідуально-мовленнєве, що залежить від способу мислення, рівня знань, у тому числі й життєвого досвіду людини.

Чистота мови та мовлення

Чистота мови виникає на основі співвідношення мовлення – мова, пов'язана з правильністю й нормативністю: якщо в мовленні немає порушень лексичних, стилістичних, орфоепічних та інших норм, воно вважається чистим. Отже, **чисте мовлення** – це таке, де немає нелітературних елементів. Чистота виявляється в трьох аспектах:

– **в орфоепії** – правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ, акценту;

– **у слововживанні** – відсутність елементів – діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів (*вжити заходів, діяти за інструкцією* – це норма для офіційно-ділового стилю); плеоназмів (перебільшення, надмірність) (*увійти в кімнату*); макаронізмів (спотворені слова й вислови з іноземної мови) (*Енеус* замість *Еней*, *панус* замість *пан*); штампів (кліше), тобто мовних стереотипів: *внаслідок несприятливих погодніх умов, згідно з викладеним вище.*), слів-паразитів (*ну, а...*);

– **в інтонаційному аспекті** – відповідність інтонації змістові та експресії висловлення, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток

Засвоєння літературної вимови становить певну трудність для людини, яка говорить не рідною мовою. Навіть близькоспоріднені мови мають чимало орфоепічних явищ, які засвоюються значно важче, аніж лексика (напр., вимова українських твердих шиплячих та інших для росіянина, збереження цокання для білоруса, особливості наголошування спільних для споріднених мов лексем, напр., укр. *ненависть* – рос. *ненависть*, укр. *тисячі* – рос. *тысячи*; укр. *директори* – рос. *директоры*, укр. *грядки* – рос. *грядки*, укр. *автори* – рос. *авторы*, укр. *приятель* – рос. *приятель*, укр. *подруга* – рос. *подруга*; укр. *рукопис* – рос. *рукопись*, укр. *новий*, *старий*, *жаркий*, *тонкий* – рос. *новый*, *старый*, *жаркий*, *тонкий* і багато ін.). Засмічує мову й діалектна вимова звуків та наголошування слів. Ці помилки, як правило, мають індивідуальний вияв, бо літературні норми загалом нівелюють діалектну вимову. Чистота мовлення залежить

і від дикції – вади артикуляції (теж індивідуальні) вимагають тривалого тренування артикуляційного апарату, яке часом проводиться з допомогою логопеда. Проте, на наш погляд, засмічення мови ненормативними наголосами та вимовою має часові рамки: протягом певного часу від таких вад можна позбутися, засвоївши відповідні правила.

Щодо нелітературного слововживання, то така небезпека для культури мовлення зберігається постійно: зміна ситуацій спілкування, їх експресії можуть призвести до появи в мовленні позалітературних лексичних одиниць. Напр., у мовленні молоді спостерігається часом „замилування” жаргонізмами; людина, що багато років працює на посаді адміністратора, може неправомірно використовувати канцеляризми й поза діловим стилем; науковці часом зловживають іншомовними термінами; людина нестримана, невихована може іноді в стані афекту вдаватися до лайливих виразів; невиправдане прагнення бути „не таким, як усі” штовхає деяких письменників на використання лінгвістичних раритетів, глибинних діалектизмів, трапляється й невиправдане („панібратське”) вживання просторічних слів.

Чистота мовлення – це його естетичність, а краса ніколи не втомлює, не набридає, тому що вона змінюється відповідно до потреб спілкування.

Багатство мовлення

Багатство мовлення досягається семантично й стилістично відмінними одиницями чи однозначними одиницями, які різняться словотворчими або граматичними ознаками, тобто не повторюються.

Досягти багатства мовлення можна за таких умов:

- 1) якщо засвоїти як активний запас якомога більшу частину загальнонародного словника літературної мови;
- 2) якщо виробити навички вмілого, творчого, стилістично обґрунтованого використання різноманітних структур словосполучень і речень;
- 3) якщо оволодіти запасом типових інтонацій, за допомогою яких можна видозмінювати мовлення;
- 4) якщо постійно прагнути до активної самостійної роботи власного мислення, тобто не допускати лінощів думки;

5) якщо впродовж своєї практичної діяльності потребувати активізації нових засобів мови;

6) якщо вважати одноманітність мовлення неестетичним, а його бідність – неетичним стосовно співрозмовника.

Отже, джерелами багатства й різноманітності мовлення є лексичні, фразеологічні, словотворчі, граматичні, стилістичні ресурси мови, які склалися мовною практикою всіх попередніх поколінь носіїв цієї мови і які збагачуються з розвитком суспільства.

Виразність мовлення

Виразність мовлення – це якість, яка найбільше залежить від особи мовця, його ерудиції, знання мови. Мовна практика свідчить, що мовлення здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Ці особливості культури мовлення називають виразністю. У мові є невичерпні запаси виражальних засобів, серед яких слід виділити виражальні засоби художнього мовлення: тропи (метафора, метонімія, синекдоха, іронія, перифраза, гіпербола); слова звукового і зорового зображення; емоційно-оцінна лексика; синтаксичне конструювання тексту і виражальні засоби звукового мовлення (сила виділення синтаксично вагомого слова, видозміни голосу, зупинки в мовленні, темп мовлення, емоційна тональність, що передає настрій, оцінку сприйнятого, моделює перспективу сприйняття та ін).

Виразність мовлення досягається за таких умов:

- 1) самостійність (а не за шпаргалкою) мислення мовця;
- 2) інтерес мовця до того, що він говорить чи пише;
- 3) добре знання мови й виражальних засобів;
- 4) досконале володіння стилями мовлення;
- 5) систематична мовна практика;
- 6) свідоме бажання мовця говорити або писати виразно;
- 7) розвинутий хист „чуття” мови.

Виразність мовлення формується впродовж усього життя: і мовленням середовища (сім'я, друзі...), і мовленням авторитетів (учителі, артисти, диктори...), і художньою літературою.

Доречність мовлення

Доречність мовлення – це ознака культури мовлення, яка організовує його точність, логічність, виразність, чистоту, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідають змістові та характерові експресії повідомлення. Важливим для доречності є врахування ситуації, складу слухачів (читачів), естетичні завдання. Таким чином, висловлювання доречне, якщо внаслідок його використання досягається мета, яка висувалася мовцем, якщо його потреби реалізовані. У кожному стилі слово і фраза мають бути доречними, як доречними повинні бути й інтонація, колорит, тобто тональність мовлення.

Типи доречності:

– контекстуальна – виявляється в єдності змісту й форми. Контекст вимагає, щоб у ньому були гармонійно поєднані загальна тональність слова, інтонація, структура речень. В усному мовленні контекстуальна доречність забезпечується використанням неповних речень, звертань, інтонації, у писемному – складних речень, вставних слів тощо;

– ситуаційна – залежить від ситуації спілкування; така доречність моделює форму спілкування (монолог, діалог, полілог, внутрішній монолог); форму звертання (авторська множина, пошанна множина, множина ввічливості, внутрішня множина, однина, офіційні, етично-нейтральні, фамільярні, інтимні формули звертання: *пане, добродію, колего, діти, друзі, Маріє Іванівно, Марієчко*). Від ситуації залежить темп і тональність мовлення, вибір слова, а в писемному мовленні – застосування схем, таблиць, графіків;

– стильова – кожен стиль має закономірності відбору мовних засобів і певний реєстр цих засобів, якими він відрізняється від інших. Так діалектизми, канцеляризми, просторічні слова в художньому стилі виступають засобом стилізації та індивідуалізації персонажів. Для наукового стилю характерне й доречне використання наукових слів, термінів;

– психологічна – мовний контакт співбесідників буде добрим, результативним, якщо будуть знайдені потрібні слова та інтонації. Адже співбесідники не повинні травмувати один

одного словами, не принижувати один одного (або слухача). Треба завжди пам'ятати, що „шабля ранить тіло, а слово – душу”.

Доречність мовлення – якість дуже важлива в соціальному аспекті, адже вона регулює, в усякому разі повинна регулювати, всю нашу мовленнєву поведінку.

Тільки в сукупності перераховані основні комунікативні якості мови формують високий рівень культури мовлення суспільства й кожного його члена зокрема. Сьогодні добре освічена людина вживає 6 – 9 тисяч слів у мовленні, а в мовній скарбниці народу є понад 200 тисяч слів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: Мовна норма – основне поняття теорії культури мови

Рідна мова – то сила культури,
а культура – сила народу
(І. Огієнко).

Контрольні питання:

1. Мова й мовлення. Функції мови.
2. Мовна норма як лінгвістична категорія. Суспільний характер мовних норм.
3. Мовна норма і літературна мова. Варіативність літературної норми.
4. Сучасна українська мова як цілісна система. Мовні рівні й норми. Типологія мовних норм: орфоепічні, лексико-фразеологічні, словотворчі, граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні. Причини порушення мовних норм.
5. Спілкування як основний вид комунікативної діяльності суспільства. Форми й види спілкування. Вербальні й невербальні способи комунікації.
6. Явище білінгвізму.
7. Мова й територіальні діалекти.
8. Престиж мови.

Основна література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
4. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
5. Кравчук О. М. Мовні проблеми // М-ли наук.-практ. конференції „Ми всі – українці”. – Кам’янець-Подільський, 2002. – С. 40 – 42.
6. Кравчук О. М. Мовні проблеми Слобожанщини // Слобожанська бесіда : м-ли II регіон. наук. конф. – Вип. II. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – С. 27 – 29.
7. Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
8. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. / М. М. Пилинський – К. : Наук. думка, 1976. – 286 с.
9. Пилинський М. М. Суспільний характер літературної норми в мові // Укр. мова і л-ра в шк. – 1976. – № 7. – С. 25 – 33.
10. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

Додаткова література

1. Ботвина Н. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. / Н. Ботвина. – К. : АртЕк, 2000. – 192 с.
2. Косенко Н. Я. Як правильно говорити українською : практич. посіб. / Н. Я. Косенко, Т. М. Вакуленко. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейно дозволяє”, 2007. – 237 с.
3. Сердюк М. Чи потрібні Україні дві державні мови? / М. Сердюк, Т. Потоцька // Дивослово. – 1999. – № 12.

4. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.
5. Таланчук П. Наша державна мова – українська / П. Таланчук // Дивослово. – 2000. – № 9.
6. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2001. – № 4.
7. Татаревич Г. Етикет і ментальність / Г. Татаревич // Дивослово. – 1998. – № 3.
8. Ткаченко О. Б. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1999. – № 4 – 5.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мовна норма, літературна мова, варіативність, білінгвізм, суржик.

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих у суспільно-мовленнєвій практиці правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні.

Літературна мова – відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує всі сфери суспільної діяльності людей.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. На прикладі поданих слів подумайте, чим зумовлена поява варіантних лексем у мові? Яким є Ваше ставлення до цього явища?
Фотографія – фото – знімка – світлина; аеропорт – льотовище; процент – відсоток; спортсмен – спортовець.
4. Чи взаємозамінні між собою слова заступник і замісник? Чому? Доведіть це.
5. Які рівні мовної норми властиві художньому стилю? Назвіть його підстилі.

6. Доведіть, що мовна норма має історичний і змінний характер, підтвердіть свої думки прикладами. Які сучасні періодичні видання вміщують публікації на теми мовної культури? Які лексикографічні джерела фіксують мовну норму? Назвіть їх.

7. Допишіть іменники до поданих прикметників. Свій вибір аргументуйте.

Аграрні, виробничі, господарські, ворожі, класові, грошові, естетичні, сімейні, міжнародні, ідеологічні, торговельні, родинні, промислові, земельні, товарні.

Слова для вставок: відносини, відношення, взаємини, стосунки.

8. На якому рівні порушується мовна норма в наведених реченнях?

1. У честь ювілею йому було вручено вітальну адресу.
2. Увечері поїзд під'їжджав до Кривого Рога.
3. На протязі тижня до установи надійшло чимало пропозицій від громадян.
4. Близько шестидесяти абітурієнтів вступили на бюджетні місця.
5. Чимало студентів заборгували книжки в бібліотеці.
6. До редакції надійшли листи з Запоріжжя, Львову, Луганську, Херсону.
6. Провідник зайшов у вагон і запропонував свіжі газети й журнали.
7. Ми приймаємо активну участь у підготовці до цього свята.
8. Він займає цю посаду вже кілька років.
9. Учні люблять і вірять своєму вчителю.

9. Доберіть до поданих слів українські відповідники. У яких випадках уживання іншомовних слів є виправданим?

Анархія, апелювати, аргументи, брокер, дебати, конвенція, приватизація, дефекти, лімітувати, конфіденційний, пріоритет, репрезентація, реєструвати, компетентність, ігнорувати, фіаско.

10. Утворіть від поданих дієслів особові форми однини теперішнього часу. Чи такі форми вживаються у вашому населеному пункті? Які форми є нормативними?

Сидіти, знаходити, белькотіти, носити, просити, проїздити, возити, ходити, котити, водити, лазити, мостити.

11. Поясніть різницю у значенні таких слів. Як називаються такі слова? Складіть з ними речення.

Класний – класовий, талан – талант, дипломат – дипломант, формувати – формулювати, диктант – диктат, контакт – контракт, афект – ефект, мимохідь – мимохідь, тактовний – тактичний.

12. Відредагуйте речення, поясніть, на якому рівні допущено помилки. Запишіть правильний варіант.

По всім питанням ти дав правильну відповідь. Навіть самі кращі учні не рішили цієї задачі. Ти попугав усі правила. Докажи свою думку. Допишіть два нуля. Напишіть дві строчки. Завдяки запізненню одержав зауваження. Не мішайте працювати в класі. Тихше! Переверніть сторінки. Розкрийте книжку на сторінці 25. Відкрийте у класі вікно! Не стійте на сквозняку. Закрийте двері – сквозняк! Треба стерти дошку. Говори даліше. Коротше кажучи. Висловлюю мою власну думку. Не виконав завдання із-за хвороби. Виконав це по дорученню вчителя. Мені повезло: мене не визивали до дошки. Моя автобіографія потрібна? Коли здаєте екзамен? Було два семінара. Провели три конкурсних екзамена. Лекції починаються в вісім годин. Учбовий корпус недалеко. Чи маєте пропуск до учбового корпусу? Завтра в інституті день відчинених дверей. Більша половина студентів. Завтра залік по медицині. Дисертант по цій темі має декілька статей.

13. Прокоментуйте висловлювання І.Франка й укажіть, які слова чи вирази, на Вашу думку, змінили свій нормативний статус.

„Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діалектів. На великім просторі між Кубанню, Доном та Сяном протягом усієї історії українського народу йшли рухи людності то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тягся аж до половини XIX віку, ніяк і ніде було виробитися діалектам, що постають лише в місцях, відокремлених і відірваних від руху. От тим-то бачимо, що властиві діалекти української мови проявляються в немногих

забутих кутах: у болотах Пінщини та в Карпатських горах і на Закарпатській Русі...”

14. Пригадайте, що таке діалектизми і які вони бувають. До якої групи діалектизмів (лексичні, семантичні, фонетичні, морфологічні) належать наявні в тексті діалектні слова.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старший мусив у кінці податися. Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити. – Декую, вам файно, газди і газдині, щосте ні мали за газду, а мою за газдиню... (В. Стефаник).

15. Підготуйтеся до дискусії на тему „Чи потрібно в Україні дві державні мови?” Чітко обґрунтуйте свою думку.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Орфоепічні та акцентуаційні норми сучасної української літературної мови

Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис (І.Огієнко).

Контрольні питання:

1. Суспільний характер орфоепічних норм.
2. Особливості вимови ненаголошених і наголошених голосних в українській мові.
3. Особливості вимови приголосних звуків в українській мові:
а) приголосні тверді й м'які;
б) приголосні дзвінки й глухі;
в) окремі сполучення приголосних звуків.
4. Особливості вимови слів іншомовного походження.
5. Поняття акцентуаційної норми.
6. Джерела спотворення акцентуаційних норм.

7. Наголос в українській мові.
8. Словники наголосів.
9. Фонетична транскрипція.

Основна література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
4. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

Додаткова література:

1. Акуленко В. Сучасна лінгвістична наука та деякі завдання культури української мови / В. Акуленко // Культура слова. – К., 2000. – Вип. 53 – 54. – С. 43 – 52.
2. Гальчук І. Ю. О. О. Потебня як акцентолог / І. Ю. Гальчук // Мовознавство. – 2010. – № 4 – 5. – С. 122 – 131.
3. Дорошенко С. І. Про звук [в] / С. І. Дорошенко // Культура слова. – К., 1993. – Вип. 44. – С. 50 – 52.
4. Залеський А. М. Причини ствердіння шиплячих в українській мові / А. М. Залеський // Мовознавство. – 1982. – № 5. – С. 48 – 58.
5. Кравчук О. М. Культура мовлення й наголошування слів у студентському середовищі / О. М. Кравчук // Слобожанська бесіда : м-ли міжнар. наук.-практ. конф. – Вип. III. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – С. 28 – 30.
6. Омельчук С. Практикум з правопису української мови : написання приголосних / Сергій Омельчук // Дивослово. – 2008. – № 4. – С. 29 – 34.
7. Омельчук С. Практикум з правопису української мови : написання голосних / Сергій Омельчук // Дивослово. – 2008. – № 5. – С. 29 – 34.

8. Проценко Т. Основні випадки чергування у/в, і/й / Т. Проценко // Дивослово. – 2010. – № 1.
9. Сергєєва Н. Вироблення орфоепічних і акцентуаційних навичок у майбутніх учителів / Н. Сергєєва // Дивослово. – 2008. – № 7. – С. 22 – 24.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: орфоепія, акцент, голосні звуки, приголосні звуки, милозвучність (*евфонічність*), наголос, типи наголосу, інтонація.

Орфоепічні норми – сукупність правил літературної вимови, які повинна опанувати кожна людина.

Акцент – сукупність особливостей вимови, характерної для певної мови або діалекту.

Наголос – виділення в слові одного складу за допомогою артикуляційних засобів, властивих даній мові.

Інтонація – основні виражальні засоби мовлення, які дають можливість відтворити ставлення мовця до певного предмета чи співбесідника.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. З'ясуйте, у яких випадках сполучення літер *дж* і *дз* позначають африкати [*дж*], [*дз*], а в яких – окремі звуки.
Джаз, підживити, Джакарта, дзвінкий, джгут, джем, підзахисний, джемпер, підземелля, джентльмен, джерело, джеркотати, джигнути, підзолистий, піджачок, піджарювати, підзаголовок, джигун, джміль, джунглі, дзвеніти, дзвіниця.
4. Розставте наголос у запропонованих словах.
Бесіда, верба, веретено, вітчим, дихання, дочка, загадка, колесо, коромисло, кропива, літопис, обруч, вільха, параліч, петля, перепис, показ, приріст, приятель, столяр, успіх, фартух,

циган, локшина, морозище, бажаність, човгати, жага, шовковий, шелеснути, дощечка, дощомір, щілина.

5. Порівняйте пари заперечних займенників *ніхто* – *ніщо* у відмінкових формах. Акцентуйте увагу на залежності відтінків лексичного значення від наголосу. Уведіть у речення 5–7 пар займенників.

Зразок:

1. Нікого нам звинувачувати в тому, що сталося в колективі.

2. В аудиторії після дзвінка нікого не залишилось.

Нікого — нікого (жодної людини)

Нікому — нікому (жодній людині тощо)

Ніким — ніким

Нічого — нічого

Нічим — нічим

Ні з кого — ні з кого

Ні з ким — ні з ким

Ні на кому — ні на кому

Ні з чим — ні з чим

Ні на чому — ні на чому

6. Прочитайте текст. Поставте наголос у кожному слові.

Велика загадка природи

Те, що восени птахи відлітають, а навесні прилітають, — знають усі. Більшість людей над цим не замислювалася: ну, вміють птахи літати, от і відлітають із настанням холодів туди, де тепло і багато їжі, а потім, як прийде тепло в наші краї, повертаються. Але навіть той, хто цікавився цим питанням, не міг уявити собі, куди ж саме відлітають птахи.

Вивченням пташиних перельотів займаються спеціалісти-орнітологи, які кільцюють птахів. Це величезна робота, нелегкий труд. І тільки завдяки цій роботі багато чого дізналися про пташині перельоти.

Атласи і карти розказують про шляхи перельотів птахів, про маршрути, місця зимівлі й відпочинку птахів і ще багато дечого. Дивлячись на таку карту, ми вже зараз можемо

простежити шлях дуже багатьох птахів. Завдяки кільцюванню можемо простежити, наприклад, переліт кібчика, який живе на Далекому Сході: він зимує у Південній Африці. Взагалі, в Африці зимує багато наших птахів. Але не всі. Деякі зимують значно ближче, наприклад, в Англії, Голландії, Німеччині. Це, звичайно, не жаркі країни, але там зима тепліша, ніж у нас. А до нас на зиму прилітають снігурі, омелюхи, чечітки — їм, що живуть у суворих північних краях, наші зими видаються теплими (За Ю. Дмитрієвим).

7. Виберіть та запишіть слова, які мають подвійний наголос.

Запитання, новина, подання, виразний, ненависть, алфавіт, літопис, листопад, випадок, помилка, чорнослив, кілометр, чотирнадцять, батьківщина, перепис, приязнь, черговий, розруб, фаховий, донька, гребелька, магістерський, зокрема, довідник, рукопис, одинадцять, показник, бавовниковий, договір.

8. Зі словника термінів Вашого фаху випишіть 10 слів із дублетним наголосом і 10 слів, наголос у яких є смислорозрізнявальним. Поясніть лексичне значення цих слів та введіть у самостійно складені речення.

9. Поставте наголоси у словосполученнях, що вживають в аудиторських документах та бухгалтерській справі.

Договірні зобов'язання, надання аудиторських послуг, дотримуватися спеціальних вимог, відомості про користувачів, господарсько-фінансова діяльність, штрафні санкції, найважливіший чинник, аналіз показників, показник об'єктивності, заняття аудиторською діяльністю, експертний висновок, громадська організація, неодноразові порушення, податкова інспекція, ринкові відносини, численні послуги, шляхом перерозподілу, придбання облігацій.

10. Випишіть зі словників слова, у яких наголос виконує смислорозрізнявальну функцію. Уведіть ці слова у речення попарно.

Зразок: приклад – приклад, замок – замок.

11. Користуючись орфоепічним словником, поставте наголоси у поданих словах.

Діалог, запитання, ознака, предмет, похвала, показник, корисний, вимоги, компроміс, вигода, налагодження, найважливіший, співбесідник, сприйняття, завдання, різновид, визнання, обмін, новий, податковий, приятель, завжди, винагорода, загальноновизнаний, безпомилковий, джерело, експерт, квартал, договір, мережа, неприязнь, ознака, примірник, хаос, центнер, посланець, пізнання, переїзд, маркетинг, випадок, помилка.

12. Утворіть словосполучення, додавши числівник два у називному та родовому відмінках. Зверніть увагу на акцентування іменників.

Платник, закон, кредит, корпус, вакансія, експеримент, етап, штраф, право, вимога, референдум, підпис, підсудний, відмова, інспектор, вигода, кілометр, експерт, бюлетень, варіант, автори, довідник, коледж, обмін, перепустка, інструктор, об'єднання, вказівка.

13. Простежте і запам'ятайте залежність наголошення від лексичного значення кожної пари.

Зразок: духовий клавішний музичний інструмент – частина рослинного та тваринного організмів (орган – орган).

Зручність – користь (вИгода — вигОда); прийом їжі – частина колеса (обІд – Обід); зразковий – характерний (типОвий – тИповий); той, що довго триває, – незавершений (нескінчЕнний – нескінчений); установа – парі (зАкклад – заклАд); заборонений – недопустимий (недозвОлений – недозволЕнний); рослина з терпкуватими плодами – певне місце в суспільному процесі (тЕрен – терЕн); птах – іграшковий пістолет (пугАч – пУгач); досягнення злагоди – лагідність, умиротворенність (примИреність – примирЕнність); позвати – вигукувати (поклИкати – покликАти); порахований – який може бути перерахований (злічений – злічЕнний).

14. Перепишіть, добираючи із дужок потрібні букви. Обґрунтуйте свій вибір.

Легка атлетика є одним з основних видів спорту (в, у) системі фізичного виховання. (В, У) останні десятиріччя легка атлетика як вид спорту стрімко розвивається. Уявлення спеціалістів про техніку виконання численних легкоатлетичних (в, у)прав, про методику навчання постійно поповнюють результати наукових досліджень. (У, В) Стародавній Греції атлетами називали тих, хто змагався (у, в) силі (і, й) спритності. (У, В) підготовці спортсменів до виступів, (у, в) техніці (і, й) умовах змагань греки багато (у, в) чому випереджали свій час. Сучасний легкоатлетичний спорт (в, у) своєму розвитку пройшов довгий шлях. Раніше, ніж (у, в) інших країнах, легка атлетика почала культивуватися (в, у) Англії. (В, У) США атлетичний клуб організований був (у, в) Нью-Йорку (в, у) 1868 році. Широкий розвиток сучасної легкої атлетики пов'язаний з відродженням Олімпійських ігор (в, у) 1896 році (з підручника).

15. Випишіть із орфоепічного словника по кілька слів із африкатами [дж], [дз] і стільки ж слів, де дж і дз становлять збіг двох приголосних. Поясніть характер вимови.

16. Користуючись орфоепічним словником, поставте наголос у словах.

Апостроф, новий, гуртожиток, адже, читання, одинадцять, сімдесят, ознака, везти, веземо, рукопис, середина, шовковий, столяр, дошка, дрова, живопис, кухонний, ненавидіти, подруга, решето, перепис, тонкий, черствий, приятель, машинопис, агрономія, феномен, спина, псевдонім, перенести, понеділок, усмішка, навскіс, до смаку, разом, посиджу, курятина, скажу, потовариському, бюрократія, вимога.

17. До поданих слів доберіть синоніми, які закінчувались би на м'який приголосний.

Оратор, свідок, сторож, криця, вистава, недуга, сінокіс, педагог, хист.

18. Пригадайте улюблений вірш або прозовий уривок (поза шкільною програмою) і прочитайте його напам'ять, дотримуючись орфоепічних норм.

19. Підготуйте 3 – 7 скоромовок на відпрацювання вимови голосних та приголосних звуків.

20. Запишіть слова в дві колонки: у першу ті, у яких **дз**, **дж** позначають один звук, у другу ті, у яких **дз**, **дж** позначають два звуки.

Бджоли, піджарити, кукурудза, підземний, дзвінко, піджак, ходжу, дзьобик, народжений, задзвенять, дзига, гудзик, дзеркало, підзолистий, надзвичайний, підживлення, раджу, підзвітний.

21. Подані слова запишіть українською мовою. З'ясуйте відмінності наголошення в обох мовах.

Крапива, ольха, колесо, доска, дрова, конопля, комната, нарост, стихотворення, фарфор, алфавит, дочь, ворота, центнер, живопись, одиннадцать.

22. Випишіть слова з дублетним наголосом.

Маслити, ідете, помилка, завдання, молодик, вередливий, гідрометрія, мабуть, алфавіт, дипломатія, заголовок, читання, новий.

23. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, що вимовляють чітко; 2) ті, що вимовляють з наближенням.

Підписується, безпартійний, парламентський, нагорода, звинувачення, безпрецедентний, розкулачення, природжений, іммігрантський, розжитися, солдатчина, найближче, право, дзвіниця, злочин, презирство, звільняєшся, рецидив, політика, навмисність, компетентно, відроджується, приречений, заблокований, конспірація, бойкотування, нагромадження.

24. Запишіть фонетичною транскрипцією. Відпрацюйте вимову. Запишіть на магнітофонну плівку найдосконаліший варіант вимови. Оцініть свою артикуляцію.

Дзвінкий, дзвіночок, дзюркіт, дзелень, дзвоник, дзеленчати, дзенькати, дзенькотіти, дзеркало, дзига, дзиглик, дзижчати, дзьоб, приїжджати, попередження, відрядження, саджу, броджу, нагороджений, відзнака, підземний.

25. Запишіть прізвища українською мовою, дотримуючись чинних правил правопису. Повправляйтесь у вимові.

Грибачев, Тихонов, Беликов, Дворников, Пыркін, Татищев, Вениаминов, Чижиков, Марьянович, Мельников, Климук, Виноградов, Рыбников, Тропкин, Широков, Фонкич, Ситник, Никитин, Ключиков, Таиров, Ярошевич, Масленников, Синицын, Щипачев, Николаев, Голубьев, Соловьёв, Львов, Потёмкин, Нечаев, Хвостиков, Беляев, Гранкин.

26. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. З'ясуйте, коли [o] наближається до [y].

Колорит, споруда, колун, цоколь, хомут, колонка, брошура, огудина, ропуха, повітряний, жолудь, вологість, горнути, модулятор, котушка, конфуз, сортувати, лопух, голубка.

27. Затранскрибуйте слова, звертаючи увагу на спрощення приголосних.

Студентський, гігантський, у звістці, шістдесят, п'ятсот, дилетантський, пропагандистський, агентство, у пастці, колективістці, монополістський, парламентський, університетський, у кістці, лаборантці, індивідуалістський, аспірантський, лауреатський, монополістський, фашистський.

28. Подані дієслова провідмініайте у всіх формах теперішнього й минулого часу. Чи такі варіанти вживають у вашій місцевості.

Везти, нести, косити, сидіти, примовляти, мастити, мокнути, гасити, вести, водити, держати, грозити, стригти, мазати, бігти.

29. Запишіть наведені сполуки слів, вибравши з дужок потрібні сполучники і прийменники. Якщо можливі варіанти, наведіть їх.

Він (і, й) вона, вийти (з, із, зі, зо) автобуса, бути (у, в) Америці, вогонь (з, із, зі, зо) димом, Іван (і, й) Микола, дивитись (у, в, уві) вічі, козуля (і, й) олень, визирнув (у, в) вікно, ти (з, із, зі, зо) мною, сосна (і, й) ялина, вітати (з, із, зі, зо) святом, разів (з, із, зі, зо) три, спалахує (і, й) горить, пірнути (у, в) озеро, прибрати (у, в) хаті, зошит (з, із, зі) сучасної мови, повернутись (з, із, зі, зо) школи, бачити (у, в, уві) сні.

30. Визначте можливі логічні наголоси в реченнях, зробіть висновки.

1. Усе залежить від людських зіниць: у широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниць (Л. Костенко).

2. Усе на світі минає: підуть марно царства і панства, трони й корони, а любов щира останеться навіки (С. Васильченко).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: *Словотвірні та правописні норми*

Словотворення української мови – це могутня сила, що зберігає і примножує словникове багатство мови. Воно відповідає за спадковість родоводу слів, озброює мовців засобами називання нових надбань думки і працьовитих мозолястих рук народу (Н. Клименко).

Контрольні питання:

1. Словотвірні норми сучасної української літературної мови.
2. Способи словотвору і вживання деяких афіксів при діловому спілкуванні
3. Утворення і правопис складних слів.
4. Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур.
5. Правопис префіксів пре-, при-, прі- залежно від лексичного значення. Розрізнення частки і префікса не- (частка не заперечує; префікс не- у складі слова констатує факт).

6. Розрізнення суфіксів дієприслівників -учи, -ючи, -ачи, -ячи (*контролюючи процес зміцнення державної влади...*) від дієприкметників (*контролюючі органи державної влади*).
7. Правила переносу слів залежно від поділу на склади або морфеми (*міськ-ви-кон-ком*).

Основна література:

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. для студ. філолог. фак. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 223 с.
3. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
4. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія / Н. Клименко. – К. : Укр. мова та літ., 2000. – 95 с.
5. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 360 с.
4. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробн. підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
5. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
6. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
8. Українська ділова і фахова мова : практик. посіб. на щодень / [М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська] ; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.

9. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.

Додаткова література:

1. Сікорська З. С. Сучасна українська літературна мова : словотвір і морфеміка / Сікорська З. С. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 174 с.
2. Яворська С. Будова слова і словотвір (Робота з орфографії) / С. Яворська // Дивослово. – 1997. – № 5 – 6. – С. 39 – 42.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: словотворення, словотвір, способи словотворення, словотвірний тип, словотвірна модель, афікси, орфографічні норми.

Словотворення – це процес, механізм, система і результат творення похідних (вторинних) слів, що знаходяться між собою в типових структурно-семантичних зв'язках.

Словотвір – розділ мовознавчої науки, що вивчає процес творення слів, його механізм (правила, способи, моделі), словотвірну структуру слова й словотвірну систему мови.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.

3. З поданих словосполучень утворіть складні прислівники, поясніть їх написання, поставте в новоутворених словах наголос.

Йти босими ногами. Росте з лівого боку. Тренуватися кожного дня. Поводитись як християни. Каятися при всіх. Бігти когось доганяючи. Брати обома руками. Випити ліки на голодний шлунок. Виконати дуже швидко руками. Посміхнутися мимо проходячи. Знаходилась з правого боку. Бігти дуже швидко. Йти нічого не бачачи. Розрізати на чотири частини. Бачитися кожного тижня. Купили два роки тому. Відпочивати кожного року.

4. Доберіть слова, утворені за допомогою запозичених елементів. Поясніть лексичне значення та правопис утворених слів.

Агро-, анти-, мікро-, теле-, аеро-, архі-, авто-, альфа-, біо-, віце-, етно-, кіно-, контр-, мікро-, міні-.

5. Запишіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Микола, Георгій, Віталій, Максим, Євген, Валер'ян, Григорій, Матвій, Онисій, Корній, Василь, Данило, Роман, Степан, Йосип, Геннадій, Михайло, Бенедьо, Кирило, Євгеній.

6. Вставте малу або велику букву. Поясніть правопис.

Київська (Р,р)усь, (Н,н)обелівська (П,п)ремія, (С,с)оціал-демократична (П,п)артія України, (З,з)бройні (С,с)или ООН, (Р,р)ектор університету, (К,к)абінет (М,м)іністрів (У,у)країни, (У,у)країнська (Ф,ф)ондова (Б,б)іржа, (К,к)ієво-(П,п)ечерський заповідник, місто (В,в)еликі (Л,л)уки, член (Р,р)ади (Б,б)езпеки ООН, (А,а)сканія-(Н,н)ова, (К,к)иївські (В,в)ійськові училища, (Л,л)уганщина, (І,і)ванківська (С,с)ередня (Ш,ш)кола (Б,б)ориспільського (Р,р)айону (К,к)иївської (О,о)бласті, (Б,б)рестський (М,м)ир, (Л,л)ьвівська (П,п)лоща, (К,к)оран, (Ф,ф)ілологічний (Ф,ф)акультет, (Б,б)іловезька (П,п)уща, (П,п)салтир, (В,в)елика (В,в)едмедиця, (С,с)півдружність (Н,н)езалежних (Д,д)ержав, (С,с)пасівка, (Д,д)алекий (С,с)хід.

7. Перепишіть слова, позначаючи рисою всі можливі переноси з рядка в рядок.

Мовознавство, зайти, пригнічена, східнослов'янський, підживлення, Мар'ян, намагання, назвати, зайченятко, підірвати, загострення, видавництво, восьмигранний, власноручний, надходження, знайомий, волосся, об'єднання, роз'яснити, професор Мацько, російська, передбачення, зіставлений, щонайкращий, район, А. В. Головка, 48 га, суцвіття, майка.

8. У поданих словах напишіть з або с. Слова розподіліть у дві колонки: 1) зі вставленою буквою з; 2) зі вставленою буквою с.

Ро..пис, вро..сип, ..кат, ..цементувати, ро..чин, ..формувати, ..тискач, ..чепити, ро..кис, ..прожогу, ..пад, бе..крилість, ..ковзко, ..сох, ро..сунув, ..чавити, ..хов, ро..сіл, ..шити, не..проста, ро..тин, бе..платно.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте вислів Й.-В.Гете.

9. У наведених словах допишіть потрібні префікси **пре-, при-, при-, пере-, з- (-)**.

..старий, ..звисько, ..вчити, ..забутий, ..кордонний, ..явитися, ..зирливий, ..жорстокий, ..пихнути, ..шкодити, ..чудовий, ..ставити, ..пекти, ..тиснути, ..погано, ..формований, ..плив, ..звище, ..колихнутися, ..їхати, ..фарбувати, ..ліпити, ..орати, ..вітати.

10. Розподіліть слова й словосполучення в три колонки залежно від того, як пишеться слово, що в дужках: 1) окремо, 2) разом, 3) через дефіс.

Намалював (би), неначеб (то), (який) небудь, економимо (чи) мало, сміється (що) разу, тепло (ізоляція), казна (що), робив (таки), емоційна (ж), майнув тільки (що), (а) (як) (же) зробити, експериментують з чимо (сь), аби (то), розкладає аби (як), ні (у) кого, інсценізуй (же), пішов (аби) куди, (будь) куди, чого (б) небудь, (ні) звідкіля, скажи (бо), (он) куди, іди (що) найшвидше, (ген) далеко, тільки (но), ось (так), шелестить начеб (то), ото (ж), все (таки), отак (от), гнуть (ся), от (же).

Ключ. Підкресліть перші букви. З них прочитайте вислів Ч.Дарвіна.

11. Перепишіть приклади, розкриваючи дужки. Перевірте написання за „Орфографічним словником”. Поясніть наголос.

(Високо) якісний, ідейний, механізований, освічений, прибутковий, розвинений, художній.

(Військово) авіаційний, зобов'язаний, історичний, медичний, навчальний, політичний, полонений, спортивний.

(Музично) літературний, педагогічний, танцювальний, теоретичний, хоровий, драматичний, естрадний.

(Науково) виробничий, методичний, обґрунтований, педагогічний, розроблений, технічний, художній.

(Яскраво) білий, виражений, зелений, золотистий, освітлений, синій, фіолетовий, червоний.

12. До поданих позалітературних слів доберіть літературні відповідники. З п'ятьма словами складіть речення.

Болільник, бувший, командировка, кофе, лишній, любій, міроприємство, надоїдати, обжалувати, одіяло, одобрити, піднос, повод, співпадати, співставляти, справка, творог, учбовий.

13. Від поданих слів утворіть назви людей (чоловічої та жіночої статі) за місцем проживання.

Алупка, Бердянськ, Біла Церква, Високопілля, Вінниця, Гадяч, Джанкой, Донецьк, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Калуш, Київ, Кременець, Кривий Ріг, Лисичанськ, Луганськ, Полтава, Харків, Рівне, Моршин, Одеса, Луцьк, Суми, Умань, Ялта, Мелітополь, Чернівці, Москва, Ніжин.

14. Перегляньте 2 – 3 сторінки періодичного видання та прокоментуйте, чи витримані там правила переносу слів з рядка в рядок (видання принести із собою на заняття).

15. Подані словосполучення перетворіть в аббревіатури, поясніть їх правопис.

Юний натураліст. Організація Об'єднаних Націй. Сільська рада. Міський виконавчий комітет. Львівський автобусний завод. Електронно-обчислювальна машина. Вищий навчальний заклад. Вищий заклад освіти. Вища школа. Спеціальний кореспондент. Співдружність Незалежних Держав. Українські телевізійні новини. Військовий комітет. Колективне господарство.

16. Запишіть утворені словосполучення, розкривши дужки. Поясніть правопис.

Комбінат: (м'ясо) молочний, (дерево) обробний, (рибо) консервний, (гірничо) збагачувальний, (східно) слов'янський.

Інститут: (науково) дослідний, (фізико) математичний, (музично) педагогічний, (історико) літературний, (сільсько) господарський, (військово) авіаційний, (художньо) промисловий.

Управління: (трамвайно) тролейбусне, (адміністративно) фінансове, (військово) інженерне, (соціал) демократичне, (механіко) математичне, (південно) східне, (авто) транспортне.

17. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть правопис.

Многовековой, многолетний, многоголосие, многогранный, многодетность, многоотраслевой, многоэтажный.

Шестидесятилетний, шестилепестковый, шестидесятник, шестимесячный, шестизначный, шестигранник.

Противопоказание, противоречие, противовоспалительный, противоправительственный, противогаз, противообщественный, противоракетный, противозаконность, противогриппозный.

18. Напишіть твір-опис на тему „Барви осені”, максимально використовуючи складні слова.

19. Перекладіть словосполучення українською мовою. Поясніть свій вибір.

Желаемый результат, анализируемое стихотворение, занимаемая должность, употребляемый всеми, применяемый на практике, заключаемый договор, записываемый протокол, освещаемый в прессе, приобретаемые навыки, засохший хлеб, разомлевшие туристы, договаривающиеся стороны, следующая остановка, окончивший вовремя, наболевший вопрос, слудующим образом, заведующий кафедрой.

20. Від поданих слів і словосполучень утворіть, де можливо, складні слова; перевірте правопис за „Орфографічним словником”, поясніть написання.

Висока кваліфікація, добувати сіль, подібний до м'яча, культура і побут, історія й етнографія, північний схід, обернена пропорція, рожевий і золотий, Біла Церква, двадцять чотири поверхи, скло і бетон, сільське господарства, мовний стиль, фізика і математика, народна поезія, військовий і спортивний, гіркуватий і солоний, загальна освіта, східні слов'яни, Чорне море.

21. За допомогою яких суфіксів передається: а) пестливість, б) згрубілість? Наведіть приклади.

22. Наведіть приклади слів студентського жаргону, визначте спосіб творення таких лексем.

23 Укажіть способи творення наведених okazіональних слів.

Дитинячі (літа), злелечене (життя), закукурічений (політик), літяна (пора), сніговічність, легкодух, продайдуша, манкуртизм.

24. Наведіть по 5 – 7 назв людей за родом їхньої професійної діяльності, до складу структурної моделі яких входили б суфікси: -ар (аптекарь ...), -ор (інспектор ...), -ир (бригадир ...), -ер (інженер ...), -тель (вихователь ...), -іст (програміст ...), -ець (жнець ...), -яр (вугляр ...), -ник (двірник ...).

25. Виберіть із сучасних періодичних видань 10 абревіатур різного способу творення і 10 з цифровими та буквеними позначеннями. З п'ятьма з них складіть речення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Лексикологічні норми

Слово – прізвище думки тепер,
а частіше – її псевдонім (Л. Костенко).

Контрольні питання:

1. Лексикологічні норми сучасної української літературної мови.
2. Синоніми у фаховому мовленні.
3. Пароніми у фаховому мовленні.
4. Фразеологія ділової української мови.

Основна література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

4. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
5. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
6. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
8. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / [М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська] ; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.

Додаткова література:

1. Бабич Н. „Сила божа” в народній фразеології / Н. Бабич // Культура слова. – 1996. – Вип. 48 – 49. – С. 129 – 135.
2. Багмут І. Синонімічні зв'язки (на матеріалі лексичних одиниць із значеннєвим компонентом „звук”) // Дивослово. – 2000. – № 10. – С. 42 – 46.
3. Братусь М. Давні й нові фразеологізми в художній прозі Євгенії Кононенко / Марія Братусь // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 60 – 66.
4. Бурківська Л. Історизми в повісті Богдана Лепкого „Мотря” / Лілія Бурківська // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 83 – 93.
5. Золотарьова А. Роль фразеологізмів у мовленні / Алла Золотарьова // Дивослово. – 2008. – № 2. – С. 17 – 20.
6. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / [авт.-уклад. Кочерган М. П.]. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
7. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. 8.
8. Кравчук О. Про підступність деяких паронімів / О. Кравчук // Образне слово Луганщини : м-ли VIII регіон. наук-практ.

- конф. – Вип. 8. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – С. 143 – 145.
9. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Лисиченко Л. А. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1977. – 116с.
 10. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Лисиченко Л. А. – Х. : Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 129 с. – С.4 – 16.
 11. Лисиченко Л. А. Структура картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 36 – 41.
 12. Мацько О. Іншомовні слова у дипломатичних текстах / Оксана Мацько // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 133 – 138.
 13. Мех Н. Багатозначність слова у поетичному тексті Лесі Українки / Наталя Мех // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 78 – 83.
 14. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів / Мовчун А. // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 24-26.
 15. Непийвода Н. Синонімія виражальних засобів наукового стилю / Н. Непийвода. – Дивослово. – 1997. – № 2. – С.18 – 22.
 16. Нечитайло О. І. Синоніми у перекладних словниках / О. І. Нечитайло // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 60 – 66.
 17. Подранецька Н. Лексика української мови / Наталія Подранецька // Дивослово. – 2008. – № 10. – С. 26 – 30.
 18. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови : словник / Л. М. Полюга ; Нац. Акад. Наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Укр. мовно-інформ. фонд. – 2-ге вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 2001. – 275 с.
 19. Прадід Ю. Фразеологічні засоби вираження емоційного стану страху / Юрій Прадід // Культура слова. – 1996. – Вип. 48 – 49. – С. 135 – 141.
 20. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / укл. Л. О. Пустовіт [та ін.] ; ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
 21. Словник-довідник вживання літери Г. – Львів : Б-ка укр. націоналіста, 1993. – 16 с.

22. Стишов О. Як позбутися кальок? / Олександр Стишов // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 103 – 106.
23. Сучасна українська літературна мова : підруч. [для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.
24. Сучасна українська літературна мова : підруч. [для студ. філол. спец. вузів] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; ред. А. П. Грищенко ; М-во освіти України. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
25. Сучасна українська літературна мова : лексика. Фразеологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с.
26. Ужченко В. Д. Українська фразеологія : навч. посіб. для студ. філ. фак ун-тів / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
27. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і східностепових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.
28. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
29. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. Мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.

Завдання для самостійної роботи:

1. Зі словника синонімів української мови випишіть 5 груп слів-синонімів, що стосуються Вашої майбутньої професії.
2. Доберіть синоніми до лексем на позначення понять, які часто використовують у діяльності економістів.
Перевірка, конфіденційність, компетентність, об'єктивність, достовірність, незалежність, ймовірність, ерудованість, адекватність, доброзичливість, ефективність,

ідентичний, лаконічний, неординарний, хронічний, повідомляти, рекомендувати, ліквідувати, стимулювати, гарантувати, лімітувати.

3. Замініть синоніми стрижневим словом, яке є носієм основного значення, спільного для всього синонімічного ряду. Використовуйте слова з довідки.

Ощадливість, бережливість — ... Хотіння, жадання, прагнення — ... Цінність, значущість, ціна, значення — ... Притаманний, характерний — ... Злагоджений, одностайний — ... Самозадоволений, гордовитий, самозакоханий — ... Неодмінний, неухильний, неминучий — ... Спеціаліст, професіонал, майстер — ... Поліпшувати, підвищувати — ...

Довідка: властивий, обов'язковий, фахівець, вартість, зарозумілий, бажання, економія, дружний, удосконалювати, експеримент.

4. Перепишіть слова, групуючи їх за синонімічними рядами.

Рахування, агресивний, абсолютний, безпідставний, випадок, відмінність, цілковитий, різниця, лічба, випадковість, експансіоністський, необґрунтований, пригода, відхилення, інтервенціоністський, лік, несхожість, загарбницький, недоказовий, всеосяжний, всеохоплюючий, голослівний, несхожість, інцидент, завойовницький, числення, завойовний, лічення, подія, повний, невмотивований, тотальний, неаргументований.

5. Доберіть до прикметників синоніми, використовуючи слова з довідки. Складіть декілька речень, зміст яких має бути пов'язаний з професією менеджера.

Абстрактний підхід — ...

Грунтовні знання — ...

Відповідальний крок — ...

Благородна людина — ...

Глибокі думки — ...

Економна людина — ...

Надійний партнер — ...

Пильний погляд — ...
Постійне бажання — ...
Систематичний контроль — ...
Складна людина — ...

Довідка: уважний, глибокий, важливий, важкий, постійний, вірний, ощадливий, мудрий, порядний, незмінний, неконкретний.

6. Погрупуйте синоніми за розрядами (лексичні, стилістичні, абсолютні).

Здобуток — досягнення, завоювання; розуміти — осягати, метикувати; іти — ступати, прямувати; площа — майдан; процент — відсоток; стислий — короткий; аплодисменти — оплески; оскільки — тому що, через те що; шеф — керівник; століття — сторіччя; відомий — видатний; тільки — лише; атлет — силач; змагання — чемпіонат.

7. До слів доберіть синоніми, використовуючи слова з довідки. Підкресліть ті слова, які можуть уживатися в офіційно-діловому стилі.

Юрист, формально, екземпляр, інвентар, дикція, недолік, вигідний, мешкати, приголомшувати, інструкція, конфронтація, монумент, рівнозначний, адвокат, зустріч, кидати, гарантія, інцидент, ознаки, батьківщина.

Довідка: жити, побачення, запорука, симптоми, де-юре, жбурляти, захисник, правник, примірник, реманент, вада, зручний, вимова, вражати, пам'ятник, протистояння, пам'ятка, еквівалентний, випадок, вітчизна.

8. Перепишіть речення, підкресліть іншомовні слова та з'ясуйте доцільність заміни цих слів власне українськими синонімами.

1. Парламентська асамблея Ради Європи, що відбулася 25–29 січня 1999 року, розглянула проблему адаптування України до правових принципів. 2. Останнім часом активізувалися українсько-британські стосунки. 3. Відсутність власної держави, прогресуюча втрата національної еліти, церковний

розкол, наростаюче закріпачення селянства не лише помітно гальмували в середині XVII ст. суспільний розвиток українського народу, а й робили цілком реальною загрозу втрати ним національної самобутності, асиміляції та зникнення.

4. Участь української сторони в міжнародній акції „Дзвони для собору Св. Мартіна” проходила під патронатом Президента України.

5. У Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького було організовано презентацію нового посібника з історії України.

6. Форс-мажорні обставини стали причиною перенесення зустрічі між керівниками держав.

7. Систематичні пропуски занять, як правило, впливають на показники успішності та створюють проблемні ситуації для байдужих студентів.

9. Встановіть синонімічну відповідність між словами та словосполученнями із першої та другої колонок.

Приходити до висновку	Згідно з
Ознайомитися	Надмір
Знаходити прискорення	Зауважити
Не можна	Благодійність
З огляду на викладене	Обчислювати прискорення
Дійти взаєморозуміння	Робити висновок
Зробити зауваження	Здійснити знайомство
Доброчинність	Порозумітися
Надлишок	Зважаючи на викладене
Відповідно до	Неможливо

10. Слова погрупуйте в синонімічні ряди та запишіть. У кожному ряду підкресліть опорне слово.

Змагання, енергійний, силач, ввічливий, правдивий, небокрай, з'являтися, веселий, виднокруг, рухливий, виникати, чемний, горизонт, істинний, гречний, чемпіонат, богатир, овид, жвавий, непідробний, мажорний, небосхил,

життєрадісний, турнір, утворюватися, бадьорий, справжній, раунд, здоровило.

11. З'ясуйте лексичне значення паронімів. Із декількома з них складіть речення.

Корінний – докорінний; коректувати – коригувати; лавровий – лаврський; листопадний – листопадовий; лікарський – лікарняний; комфортабельний – комфортний; натуралістичний – натуралістський; музикальний – музичний; ополонка – ополоник; особовий – особистий; пам'ятник – пам'ятка; погідний – погодний; дипломант – дипломник; упроваджувати – запроваджувати .

12. Замініть визначення словами-паронімами. Користуйтеся довідкою.

1. а) Найважливіший, вирішальний, остаточний, головний; б) який стосується генерала, належний, властивий йому. 2. а) Який сильно звучить, якого добре чути тощо; б) який має сильний, дзвінкий голос; дзвінкий, гучний. 3. а) Відчувати перевагу в чомусь над кимсь, пишатися; б) бути гордим, вихвалитися, гордитися, з погордою ставитися до інших. 4. а) Агресивний рух епохи Відродження; б) Властивість гуманного. 5. а) Призначений для оздоблення, прикрашання; б) який стосується декоратора, належний йому. 6. а) Який міститься, живе, здійснюється за рубежем; б) який стосується закордону. 7. а) Наповнений інформацією, відомостями; б) який містить, опрацьовує, видає інформацію. 8. а) Той, кого намічено для обрання, призначення або прийому кудись; учений ступінь; б) особа, названа або висунута як кандидат; право або можливість для когось виступати як кандидат. 9. а) Який стосується комунікації — шляхів сполучення, транспорту; б) який стосується комунікації як спілкування, інформації. 10. а) Який дає добрі наслідки, користь; який використовується за певним призначенням; б) який прагне власної вигоди, наживи; який ґрунтується на користі.

Довідка: гордувати/гордитися; гуманність/гуманізм;
генеральний/генеральський; закордонний/зарубіжний;
інформаційний/інформативний; корисливий/корисний;
декоративний/декораторський; кандидатура/кандидат;
голосистий/голосний, комунікативний/комунікаційний.

13. Визначте помилки у словосполученнях у використанні паронімів. Виправте їх і запишіть правильний варіант.

Бавовникова фабрика, бавовняне поле; олійна барва, симфонія фарб; бджолиний рій, бджільницькі крила; больова рана, болісний удар, болючий зуб; болотна вода, болотисте поле, болотяна трава; будинок посольства, будівля книги; відділ міліції, відділення кадрів; військовий потенціал, воєнний оркестр; вітамінний мед, вітамінізована продукція; гармонічний голос, гармонійний слух.

14. Розподіліть слова на дві колонки: 1) синонімічні пари; 2) паронімічні пари.

Аргументувати/аргументація; апостроф/апострофа;
асиміляційний/асимілятивний; батьківщина/рідний край;
бавовна/бавовник; базар/ринок; птах/птиця; банкет/бенкет;
верес/вереск; бережливий/бережний; вимикач/вмикач;
друк/преса; екзальтація/збудження; дельфінарій/дельфіній;
декоративний/декораційний; кабінетний/кабінетський;
комунікативний/комунікабельний; звичайний/звичний;
діалект/говірка; жирний/жировий.

15. Користуючись словником паронімів української мови, поясніть значення близьких за звучанням слів.

Фанатичний, фантастичний; світило, світоч; розумний, розумовий; міфічний, міфологічний; ефективний, ефектний; дружний, дружній; досвідчений, освічений; громадський, громадянський.

16. Запишіть на місцях пропусків у реченнях один із наведених синонімів або паронімів.

1. У виконанні цього завдання активну участь повинні ... всі

- члени колективу (брати, прийняти, взяти).
2. Лекція була цікавою, і всі присутні ... її до кінця (вислухати, заслухати, прослухати).
 3. Слід ... темпи виробництва продукції (підвищити, збільшити, підняти).
 4. Згідно з договором ви повинні ... за навчання до початку наступного семестру (заплатити, сплатити, оплатити).
 5. Керуючись наказом № 56 від 15.10.08, комісія ... перевірку наявності будівельних матеріалів на складі (здійснити, зробити).
 6. Просимо ... нам інформацію про зміни умов договору (вислати, прислати, надіслати, послати).
 7. Нарешті ми ... будівництво головного корпусу університету (завершити, закінчити).
 8. Було вирішено ... курси для поглибленого вивчення української мови (утворити, створити).
17. Перепишіть речення, вибравши з дужок правильний варіант слова.
1. В акціонерному товаристві посада голови (виборна, виборча). 2. Злочин було скоєно у стані (ефекту, афекту). 3. Студенти нашої групи охоче виконували (громадянські, громадські) доручення. 4. Мій товариш працює в страховій (компанії, кампанії). 5. Ця земельна (дільниця, ділянка) передана у власність громадянам. 6. Ми повинні дотримуватися не лише правил, але й знати (виключення, винятки) з них. 7. Після перемоги над фашистськими загарбниками цю людину (ославлювали, уславлювали) всі селяни. 8. Для проведення перевірки було створено (авторитарну, авторитетну) комісію. 9. У столиці України дуже багато (пам'ятників, пам'яток) архітектури. 10. Рятувальниками було запропоновано (виключити, вимкнути) двигун.
18. Перекладіть словосполучення українською мовою, поясніть відмінності вживання паронімів в українській та російській мовах.

1. Отношение к судебному делу — гражданско-правовые отношения — взаимоотношения; перевод в другую местность — перевод с русского языка — денежный перевод; определение меры наказания — кассационное определение — определение (как термин); осведомлять подзащитного — осведомляться (справляться) о чем-либо; военная кафедра — военный конфликт — воинские почести; документы в личном деле — личные привязанности.

19. Виправте помилки, допущені внаслідок сплутування паронімів.

1. Цей університет був оснований у 1948 році й дав країні понад 200 докторів наук та близько 300 кандидатів наук. 2. У день виборів на виборній ділянці було досить людяно. 3. Показчиком успіхів наших студентів стала відмінно складена сесія. 4. На засіданні кафедри Степаненкові Віталію Сергійовичу було вручено вітальну адресу з нагоди ювілею. 5. На думку фахівців, цей метод дуже ефектний. 6. Під час проведення судово-медичної експертизи є досить важливим встановлення степеня і виду отруєння. 7. Досить часто процес у справах про стягнення недоїмок і штрафів навмисне затягується, тому в нагоді стає досвід попередніх поколінь.

20. Доберіть до слів-паронімів синоніми, складіть з ними речення.

Авторитарний — авторитетний, гармонійний — гармонічний, фамільний — фамільярний, виборний — виборчий, вдача — удача, відносини — відношення, привітальний — привітний, настійливий — настійний, розбещений — розпещений, здатний — здібний, економний — економічний, тактовний — тактичний, таємний — таємничий.

21. Поясніть лексичне значення фразеологізмів. Складіть речення з фразеологізмами (на вибір).

В один голос, накивати п'ятами, як дві краплі води, бабине літо, повісити носа, аби день до вечора, крокодилячі сльози, берегти як зіницю ока, без року тиждень, бути на сьомому

небі, біла ворона, битися об заклад, грати роль, мати значення, зелена вулиця, водою не розіллеш, зарубати на носі, гедзь кусає, грати (ламати) комедію, гратися з вогнем, давати по шапці, кидати якоря, пальця в рот не клади, клепати язиком, кований на всі чотири ноги, ламати списи, погано лежить, лити воду, не лишилося каменя на камені, мазати медом по губах, набити оскому, оббивати пороги, підносити на блюдечку, по своєму пір'ю, плавати мілко, показати пазурі, придавити комара, протерти з пісочком, пускати ману, рвати вудила, підбитий риб'ячим пухом, розпустити пір'я, сидіти на шії, підводна течія, укоротити язика, шитий білими нитками, язик свербить.

22. Знайдіть українські відповідники до російських фразеологізмів.

Бабы сказки, белыми нитками шито, важная шишка, вогнать в краску, гроша ломаного не стоит, длинный рубль, крутится как белка в колесе, лыка не вяжет, не видит дальше своего носа, плакать в три ручья, бить баклуши, камень преткновения, ни к селу ни к городу, с глаза на глаз, с глаз долой из сердца вон, рука дающего не оскудеет, где много слов, там мало дела, на всякий случай, старый друг лучше новых двух, бабка надвое гадала, два сапога пара.

23. Розподіліть фразеологізми за стилями мовлення, у яких вони можуть вживатися.

На адресу, вивести на орбіту, закладати основу, очна ставка, сфера визначення, лакмусовий папір, провести паралель, стати на фініш, від'ємний знак, згідно із законом, бути в нокауті, перевести мову, сіли за стіл переговорів, стояти рангом вище, мати рацію, дати реванш, побити рекорд, зняти з порядку денного, дійсний спосіб, рівнобедрений трикутник, прийняти рішення, взяти до уваги, оголосити догану, снотовидний собака, ланцюгова реакція, вийти на фінішну пряму, передати естафету, абсолютний нуль, вийти в тираж, хід конем, гра за правилами.

24. Випишіть нормативні варіанти стійких словосполучень, часто вживаних у професійному мовленні.

Брати участь, розділяти думки, складати іспити, користуватися авторитетом, продовжити контракт, дотримуватися правил, договірні обов'язки, об'єм виробництва, підводити підсумки, взяти до уваги, мати за мету, рахувати за необхідне, вступити в переговори, приймати участь, поділяти думки, здавати іспити, мати авторитет, продовжити контракт, дотримувати правил, договірні зобов'язання, обсяг виробництва, підбивати підсумки, прийняти до уваги, мати на меті, вважати за необхідне, розпочати переговори.

25. Стійкі словосполучення (термінологічні, офіційно-ділові і фразеологічні) розподіліть відповідно до класифікації.

Поточний рахунок, доводити до відома, пропускати повз вуха, брати участь, точити ляди, орендна плата, додана вартість, узяти верх, вжити термінових заходів, штрафні санкції, дебіторська заборгованість, згідно з графіком, пекти раки, наріжний камінь, піймати облизня, мати на меті, розрахунковий рахунок, трудові спори, довготерміновий кредит, содом і гоморра, внести пропозицію, мати авторитет.

26. Утворіть стійкі словосполучення, дібравши до дієслів потрібні іменники. Користуйтеся довідкою.

Докласти, ставити, взяти, приділяти, навести, поділяти, завдати, доходити, брати, підбивати, надавати, складати, надсилати, мати, укладати.

Довідка: участь, висновок, іспит, договір, запитання, перевага, приклад, увага, зусилля, слово, лист, підсумки, думка, нагода, шкода.

27. Перекладіть стійкі словосполучення українською мовою.

Ввиду того, что; согласно инструкции; в связи с изложенным; в соответствии с графиком; довести к сведению; должен соответствовать; надлежащее исполнение; направление деятельности; немедленно известить; несвоевременное

исполнение; нести ответственность; окончательное решение; о нижеследующем; подвести итоги; по согласию; по этому договору; с согласия; является неотъемлемой частью; в порядке вещей; повестка дня; сойти на нет; будьте любезны; нанести удар; потерпеть поражение; занять первое место; верный проигреш; сбиваться с толку; значительное большинство; брать (одержать) верх; одним махом; указанное время; вниз головой; переводить дыхание; ехать рысью; как можно быстрее; приобрести известность; задачи механики; сводиться к движению; вокруг некоторого центра; материальная точка; центр выделен тем...; направлены к центру; центральные силы; пример движения; движение планет вокруг Солнца; изучение движения; под действием сил; механический вращательный момент.

28. Запишіть слова-синоніми до стійких словосполучень.

На лопатки покласти, носом рибу вудити, їздити верхи, скрутити в'язи, зловити на гачок, метати іскри, ловити рибу в каламутній воді, на кулачки битися, птах високого польоту, брати за душу, ловити гав, відбитися від рук, хоч у око стрель, кіт наплакав, на сьомому небі, пройти крізь вогонь і воду, давати березової каші, обливатися потом, одним миром мазані, купатися в золоті, нога за ногою, не бачити смаленої сови, дерти кирпу, як на пожар, як чорна хмара, попасти в тенета, хоч свічки ліпи.

29. Запишіть фразеологізми у три колонки: 1) іменні, 2) дієслівні, 3) прислівникові.

Гра з вогнем, смертельний бій, переймати естафету, хоч греблю гати, обігати очима, холодний прийом, втрачати форму, хоч у воду стрибай, перша ракетка, гонки за лідером, метати іскри, держати першість, олімпійський спокій, мов по команді, натискати на всі педалі, як з гори бігти, китайські церемонії, хоч гопки скачи, покласти на обидві лопатки, стиль гри, прохід під кільце, взяти висоту.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: *Образність і виразність мови*

Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

Контрольні питання:

1. Визначення поняття образності й виразності мови.
2. Метафоризація як один із найбільш поширених прийомів створення образності.
3. Використання в текстах різнотипних порівнянь і епітетів.
4. Уживання в художній літературі метонімії та синекдохи, їх функції.
5. Алгоритм, антитеза, перифрази, евфемізми в текстах.
6. Мовні засоби створення урочистості та іронічного колориту.

Основна література:

1. Бирик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Рад. шк., 1985. – 152 с.
5. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Рад. шк., 1988. – 200 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.
7. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К. : Рад.шк., 1971. – 234 с.

Додаткова література:

1. Андрейченко О. Вибори вчора, сьогодні, завжди (метафора на позначення поняття „вибори” у мові сучасних ЗМІ) / Оксана Андрейченко // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 72. – С. 107 – 112.
2. Братусь М. Епітетні словосполучення як характеристика стану людини (за прозовими творами Івана Багряного) / Марія Братусь // *Культура слова*. – 2000. – Вип. 53. – С. 99 – 102.
3. Бурляй Н. Г. Прислівники у ролі епітетів / Н. Г. Бурляй // *Культура слова*. – 1985. – Вип. 25.
4. Віват Г. Сакральні числа та геометричні фігури як образні засоби (за творчістю Василя Стуса) / Ганна Віват // *Дивослово*. – 2006. – № 7.
5. Вознюк Т. Граматичні групи авторських метафор (на прикладі поезій Володимира Базилевського та Петра Перебийноса) / Тетяна Вознюк // *Дивослово*. – 2010. – № 9.
6. Голоюх Л. Порівняння в романі Ліни Костенко „Маруся Чурай” / Лариса Голоюх // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 73. – С. 36 – 39.
7. Гоцул Л. В. Колористичні епітети в оповіданнях О. Кобилянської / Л. В. Гоцул // *Культура слова*. – 1990. – Вип. 30.
8. Клещова О. Є. Метафори в публіцистичному доробку І. Багряного / О. Є. Клещова // *Вісник ЛДПУ*. – 1998. – № 9. – С. 56 – 60.
9. Клещова О. Теорія перифрази і її використання в публіцистиці Івана Багряного / Оксана Клещова // *Вісник ЛДПУ*. – 1999. – № 5. – С. 113 – 122.
10. Клещова О. Заголовки-перифрази в публіцистичному доробку Івана Багряного / Оксана Клещова // *Вісник ЛДПУ*. – 1999. – № 10. – С. 75 – 80.
11. Клещова О. Є. Стилiстичне використання фразеологiчних одиниць у публіцистиці Івана Багряного // *Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка*. – 2000. – № 4. – С. 142 – 148.
12. Клещова О. Є. Максимально естетично наповнені мовні одиниці в публіцистиці Івана Багряного (образ України та лексико-семантичне поле „СРСР – тюрма народів” /

- О. Є. Клещова // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 3 (35). – С. 166 – 172.
13. Клещова О. Є. Мовні засоби створення образу України в публіцистиці Івана Багряного / О. Є. Клещова // Південний архів. Філологічні науки : збірник наук. праць. – Херсон : Айлант, 2001. – Вип. ІХ. – С. 118–120.
 14. Клещова О. Є. Публіцистичний стиль та його жанри й різновиди / О. Є. Клещова // Матеріали по русско-славянському язукознаю : міжнародний сб. науч. трудов. – Вип. 26. – Воронеж, 2003. – С. 175 – 181.
 15. Клещова О. Є. Кольороназви як засіб авторських оцінок у публіцистичних текстах І.Багряного / О. Є. Клещова // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка. – 2003. – № 5. – С. 234 – 239.
 16. Кравець Л. „Ідесь над гранями свідомості є те, чого іще нема” (метафора Ліни Костенко) / Лариса Кравець // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 43 – 49.
 17. Кравець Л. Метафора вітру в українській поезії ХХ ст. / Лариса Кравець // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 94 – 100.
 18. Ковальов В. П. Метафори у творах М. Коцюбинського / В. П. Ковальов // Укр. мова і л-ра в шк. – 1979. – № 11.
 19. Могильницька Г. Розрізняймо порівняння, порівняльні звороти і підрядні речення з порівняльним змістом // Дивослово. – 2010. – № 11.
 20. Мойсієнко К. Перифраза в Шевченковому тексті // Дивослово. – 1997. – №3.
 21. Регушевський С. С. Перифрази в українській мові // Укр. мова і л-ра в шк. – 1984. – № 4.
 22. Пилинський Л. М. Порівняння як засіб творення народнописенного стилю // Культура слова. – 1987. – Вип. 32.
 23. Сидоренко О. „Є слова, що білі – білі...” / епітет білий у Олександра Олеся // Культура слова. – 1996. – Вип. 48 – 49. – С. 64 – 67.
 24. Сидяченко Н. Крилаті метафори Станіслава Шевченка / Наталя Сидяченко // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 93 – 98.

25. Сидяченко Н. Про особливості мовотворчості Ліни Костенко / Наталя Сидяченко // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 64 – 68.
26. Харчук Р. Що таке метафора? / Роксана Харчук // Дивослово. – 2010. – № 4.
27. Шевченко Л. Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць // Укр. мова і л-ра в шк. – 1995. – № 10.
28. Шутова Л. І. Семантико-стилістична характеристика епітета в поезії В.Сосюри // Вісник ЛДПУ. – 1998. – № 9. – С. 196 – 200.
29. Януш О. Евфемізми і мовна естетика // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 88 – 92.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: образність мови, виразність мови, метафоризація; виразне читання, епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, алегорія, антитеза, перифрази, евфемізми.

Виразним називається мовлення, яке здатне збуджувати увагу, викликати цікавість людей до сказаного (чи написаного). Образність мовлення передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворити дійсність.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми, навести приклади.
3. Із текстів народних українських пісень дібрати приклади стійких епітетів, із текстів народних казок – метафор та алегорій. Пояснити їх стилістичні функції.
4. Із сучасних газет виписати 10 перифраз, які найчастіше використовуються журналістами, а із текстів художньої літератури – перифрази на позначення осіб.

5. Складіть художній опис зимового /літнього/ дня, використовуючи засоби образності /епітети, метафори, порівняння /.

6. Напишіть і виразно прочитайте:

- а) вітання вчителів з нагоди дня народження;
- б) розмову друзів по телефону;
- в) двох сусідок у крамниці.

7. Перекладіть текст українською мовою. Доберіть відповідні тропи, щоб зберегти емоційно-ліричний настрій автора.

Идет человек по серебряно-зимнему лесу. Кругом сугробы, на деревьях тяжелые снеговые шапки. Но елки стоят прямо, сильные еловые лапы держат снег. А березки, прекрасные белые, согнулись дугой под тяжестью снега, уткнувшись головой в сугроб. Да так низко, что и не пройти, только заяц может пробежать под ним. Так идет этот человек и освобождает одно дерево за другим. Это ходит по лесу со своей волшебной палкой писатель-ведун Михаил Михайлович Пришвин (Л.Воронкова).

8. Написати твір-мініатюру (у худ. стилі) про одну з рослин: „Чорнобривців насяла мати”, „Стелися, барвінку”, „Рожі цвітуть край вікна”, „Маки червоні”, „Не ламай калину”, „Ой на городі верба рясна”, „Соняшник б’є у золоті литаври”.

Випишіть розповідь про обрану вами рослину з наукової літератури, зробіть висновок.

9. Підібрати з дужок лексичні ідентифікатори (відповідники) до наведених перифраз, пояснити функції перифраз, їх стилістичну маркованість.

Лісова принцеса. Любителі тихих світанків. Любителі дармової юшки. Другий хліб. Перлина Карибського моря. Машина клімату. Лижна Мекка. Конструктори зерна. Сталевий землекоп. Сонячний камінь. Інженери полів. Інженери людських душ. Нектар гір. Мандрівні Гомери. Українська Сапфо. Біле

золото. Зелене золото. Чорне золото. Легені планети. Зелений цех.

(Рибалки. Агрономи. Маруся Чурай. Буриштин. Кобзарі. Ліс. Ліси. Письменники. Косуля. Картопля. Браконьєри. Арктика. Екскаватор. Куба. Селекціонери. Бавовна. Вугілля. Ворохта. Мед).

10. До кожного слова доберіть синонімічний ряд. Поясніть стилістичне використання слів-синонімів.

Повага – ..., виручити – ..., необхідний – ..., інтрига – ..., демагогія – ..., багряний – ..., безлюддя – ..., істинний – ..., анонсувати – ..., сумний – ..., думати – ..., добрий – ..., горе – ..., недотепний – ..., проникливий – ..., тривога – ..., шелест – ..., доречний – ..., перемагати – ..., скаржитися – ...

11. Опишіть свій найяскравіший дитячий спогад, використовуйте якомога більше засобів образності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6 – 8

Тема: Морфологічні норми й поширені відхилення від них

Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови (І.Огієнко).

Контрольні питання:

1. Морфологічні норми у професійному мовленні.
2. Відмінювання іменників, числівників, займенників.
3. Використання повних та коротких форм прикметників, синтетичних та аналітичних форм вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників.
4. Уживання активних і пасивних дієприкметників в українській мові.
5. Синонімія дієприкметникових та дієприслівникових зворотів і підрядних речень.
6. Норми вживання числівників у фаховому мовленні.

7. Літературне вживання дієслів.

Основна література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
5. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
6. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Додаткова література:

1. Акуленко В. Сучасна лінгвістична наука та деякі завдання культури українського мовлення / Валерій Акуленко // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 43 – 52.
2. Бацевич Ф. Комунікативні особливості вигука **ну** в сучасному українському мовленні / Флорій Бацевич // Дивослово. – 2008. – № 6. – С. 31 – 33.
3. Задорожний В. Як сталося, що українці встигають поспівати / Василь Задорожний // Культура слова. – 2003. – Вип. 63. – С. 93 – 97.
4. Клещова О. Кличний відмінок іменників / Оксана Клещова // Образне слово Луганщини : м-ли V Регіон. наук-практ конф. – Вип. 5. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – С. 73 – 75.
5. Клещова О. Українська палітра звертання „мамо”/ Оксана Клещова // Слобожанська бесіда : м-ли міжнар. наук.-практ.

- конф. – Вип. III. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – С. 98 – 100.
6. Клещова О. Типові відхилення від норми в сучасному українському мовленні / Оксана Клещова // *Образне слово Луганщини : м-ли IX Регіон. наук-практ. конф. з укр. мови.* – Вип. 9. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – С. 127 – 130.
 7. Матвіяс І. Іменникові варіанти в українській мові / Іван Матвіяс // *Культура слова.* – 2003. – Вип. 63. – С. 73 – 80.
 8. Мейзерська І. До питання про нормативне вживання складених прийменників у сучасній українській мові / Ірина Мейзерська // *Культура слова.* – 2010. – Вип. 73. – С. 133 – 137.
 9. Оліяр М. „Мова – це рухливе дзеркало” (про okazіональні назви осіб у поетичних текстах 90-х років) / Марія Оліяр // *Культура слова.* – 2003. – Вип. 63. – С. 52 – 56.
 10. Співак О. Про керування дієслів / Орест Співак // *Культура слова.* – 1997. – Вип. 50. – С. 92 – 95.
 11. Сучасна українська літературна мова : підруч. [для студ. філол. спец. вищ. вавч. закл.] / за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.
 12. Сучасна українська літературна мова : підруч. [для студ. філол. спец. вузів] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; ред. А. П. Грищенко ; М-во освіти України. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
 13. Сучасна українська літературна мова : морфологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 583 с.
 14. Шевчук Н. Граматичні особливості об’єкта при дієсловах на позначення творення / Наталія Шевчук // *Культура слова.* – 2010. – Вип. 72. – С. 126 – 132.
 15. Юносова В. Кличний відмінок іменників чоловічого роду II відміни в сучасній українській мові / Валентина Юносова // *Дивослово.* – 2008. – № 4, 5.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мовна норма, повні та короткі прикметники, активні й пасивні дієприкметники, кількісні й порядкові числівники, складні й складені числівники.

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих у суспільно-мовленнєвій практиці правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні.

Повні (членні) прикметники – це такі прикметники, які вживаються в усіх стилях і жанрах сучасної української мови й мають у всіх відмінкових формах закінчення.

Короткі (нечленні) прикметники – це прикметники без закінчення, які вживаються лише у формі називного відмінка однини чоловічого роду.

Складені числівники – числівники, до складу яких входить два й більше слів.

Активні дієприкметники виражають ознаку діючого предмета й виступають у формах теперішнього й минулого часу.

Кількісні числівники означають абстрактно-математичну кількість або кількість предметів при лічбі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Поставте іменники у формі місцевого відмінка однини, вкажіть варіанти. З'ясуйте, чи змінюється форма при використанні різних прийменників (*в, на, по, при*).

Проект, бік, будинок, документ, край, селище, місто, море, стіл, пальто, журнал, ворота, адреса, сусіди, доповіді, вікна, конференція, річка, серце, факультет, університет, довідник, службовець, протокол, інструкція, положення, установа, статут, звіт, контроль, мета, гриф, діяльність, ліквідація, апарат.

3. Утворіть (де можливо) від форм однини іменників множинні форми.

Політика, глибина, біль, нежить, реакція, згода, земля, асфальт, шлях, співробітництво, дисципліна, погляд, вогонь, ватра, освіта, центр, поезія, якість, покіс, здібність, нахил, хід, відпочинок, допомога, бавовна, століття, бюлетень, інформація,

конституція, інструмент, цвіт, радість, страх, хвилювання, вистава, час, малюнок, музей, турбота, газон, жир, оксамит, асортимент, читач, покриття.

4. Провідмінійте прізвища, імена, по батькові.

Наталя Миколаївна, Тетяна Володимирівна, Олесь Петрович Боженко, Ілля Васильович Нестеренко, Микола Дерійко, Олег Ернестович Поташ, Любов Сергіївна Балануха, Андрій Вікторович Вереміїв, Галина Василівна, Анатолій Іванович, Юрій Пантелеймонович, Марія Фролівна, Тарас Лаврентійович, Ігор Дмитрович

5. Утворіть усі форми ступенів порівняння прикметників.

Гарячий, близький, гарний, демократичний, дужий, радісний, успішний, крилатий, тонкий, блакитний, дешевий, теплий, спокійний, вишуканий, серйозний, розкішний, ошатний, легковажний, головний, коштовний, синій, темний, солодкий, активний, прибутковий.

6. Поставте слова у формі орудного відмінка однини, правопис поясніть.

Височінь, вісь, вість, галузь, доповідь, жовч, загибель, любов, мідь, подорож, промисловість, радість, тінь, черствість, цілісність, якість.

7. Поставте слова у формі родового відмінка однини і погрупуйте за двома колонками:

1) із закінченнями *-а, -я*;

2) із закінченнями *-у, -ю*.

I. Ансамбль, апарат, барельєф, батальйон, вид, віск, гвинт, город, долар, мед, міст, замок, землетрус, іменник, іменинник, інструмент, інтерес, карниз, коридор, магазин, малюнок, мільйон, настрої, ніж, овес, оратор, оркестр, понеділок, півень, пісок, принцип, рис, ритм, сад, синтаксис, спорт, текст, учитель, хлопець, хор, футбол.

II. Андрій, Байкал, Берлін, Богдан, Вашингтон (штат), Відень, Вовк (прізвище), Воронеж, Донець, Дунай, Єгипет,

Ирак, Іртиш, Казахстан, Каїр, Київ, Китай, Миргород, Мороз (прізвище), Нью-Йорк (місто), Париж, Санкт-Петербург, Тетерів, Харків, Остап.

8. Від поданих прикметників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння.

Авторитетний, активний, багатий, бадьорий, високий, вірний, вразливий, грубий, густий, дешевий, довгий, дрібний, люб'язний, малий, міцний, ніжний, обдарований, радісний, розумний, тихий, урочистий, хороший, цікавий, чистий, широкий, щасливий, яскравий.

9. Випишіть словосполучення, у яких правильно утворено форму родового відмінка в іменниках чоловічого роду.

Відкриття рахунку — відкриття рахунка; до акту додається — до акта додається; вручення диплому — вручення диплома; пам'ятного знаку — пам'ятного знака; до призначеного терміну — до призначеного терміна; структурного підрозділу — структурного підрозділа; переїхати до Нового Бугу — переїхати до Нового Буга; направити до Львову — направити до Львова; політичного блока — політичного блоку; незаперечного факту — незаперечного факта; працівники апарату — працівники апарата; важливого об'єкта — важливого об'єкту; своєчасного контролю — своєчасного контролю; ділового папера — ділового паперу.

10. Утворіть від поданих дієслів (де це можливо) усі можливі форми дієприкметників.

Цікавитися, говорити, співати, бігати, стрибати, білити, червоніти, встигати, терпіти, довіряти, виконувати, писати, усміхатися, висунути, заганяти, допомагати, реалізовувати, зберігати, планувати, гріти, сідати, дякувати, повідомляти, вишивати, звертатися, вживати, звільнити, споживати, їсти.

11. Уважно прочитайте текст, перепишіть. Виберіть правильні граматичні форми прикметників, подані в дужках.

Ринкова економіка є (більш складнішою, більш складною) й (більш вимогливішою, більш вимогливою), ніж адміністративна. За умов вільного потоку капіталу, ресурсів, ноу-хау і сучасної продукції більшості наших підприємств із (застарівшими, застарілими) системами управління, технологіями, товарами на ринку робити нічого. Тому керівникам у (самі короткі, найкоротші) строки треба буде пройти шлях через науку, практику до (найвищого, самого високого) мистецтва управління. Без опанування сучасної теорії та мистецтва менеджменту вітчизняними підприємствами не зупинити наростання (кризисних, кризових) процесів в Україні.

12. Доповніть речення необхідними дієсловами.

1. Юридичні сторони ... відповідальність згідно із законодавством. 2. Фахівець ... участь у виконанні взятих зобов'язань. 3. Матеріально відповідальна особа ... на себе відповідальність за збереження матеріальних цінностей. 4. Цей договір ... чинності з моменту його підписання. 5. Для проведення ревізії ... спеціальну комісію. 6. Доповідач ... чимало переконливих фактів. 7. Ми ... на вашу підтримку.

13. Перекладіть словосполучення українською мовою.

Исполняющий обязанности директора; нашумевшее дело; неосознаваемый поступок; штраф, взыскиваемый на месте; эксплуатируемый в течении длительного времени; функционирующий два месяца; присвоенный товар; привлеченный к ответственности; прерванный отпуск; потерпевший поражение; потребляемый населением; востребованная профессия; действующее законодательство; смягчающие обстоятельства; руководящий состав; занимаемая должность; недостающие документы.

14. До поданих іменників доберіть прикметники, узгоджуючи їх у роді, числі та відмінку.

Авеню, Ай-Петрі, конферансьє, ДАІ, цунамі, рефері, торнадо, торі, аташе, кюре, ДПА, міс, протезе, ЗМІ, альма-матер, поні, бандероль, дріб, путь, нежить, шампунь, покуть,

ступінь, Сибір, біль, рукопис, ярмарок, криза, розкіш, тюль, барель, адрес, тунель, псалтир, папараці, МЗС, ЮНЕСКО.

15. Утворіть чоловічі та жіночі імена і по батькові від поданих імен. Поставте їх у кличному відмінку. Доберіть моделі офіційних звертань з цими іменами.

Зразок: Світлана, Іван – Світлано Іванівно.

Оксана, Петро; Марія, Володимир; Ігор, Степан; Олександра, Ігор; Михайло, Леонід; Євген, Ярослав; Валентина, Микола; Оксана, Григорій; Віталій, Іван; Олександр, Віктор; Леонід, Данило; Валерій, Андрій; Марія, Кузьма; Інна, Яків.

16. Перепишіть речення, займенники в дужках поставте у правильній формі.

(Наше) університет має (свій) базу відпочинку, оздоровчо-профілактичний санаторій. Експеримент (ваш) фірми не дав (жодний) результатів. Інформація – це відомості про (чому-небудь), стан і хід подій, нові відомості про навколишній світ, передані в часі й просторі. Інформація – це здобування чи передавання відомостей або (вони) різноманітностей; пізнання суті, що береться (ми) із зовнішнього світу. Інформація – це довільна фізична дія, яку супроводжує дія психічна, або процеси, у яких (їй) задіяна: передання, перетворення та збереження або спосіб і системи оброблення даних. Досить власникам японських міні-комп'ютерів потиснути руки або поплескати один одного по плечу – і (цих) комп'ютери обмінюються інформацією про імена (свій) власників, електронні адреси, номери телефонів тощо.

17. Утворіть словосполучення числівників з іменниками.

2 (завідувач); 4 (директор); 5 (секретар); 3,5 (грам); 6,8 (кілограм); 2,7 (тиждень); 7 (документ); 6,89 (тонна); 29 (підручник); 543 (метр); 68 (аркуш); 4 (відсоток); 2,4 (літр).

18. Перепишіть, замінивши цифри словами.

А) на 37 кілометрі; 12 класу; 37 учня; 69 дня; 36-го року; на 235 аркушах; у 567 документах; 894 сторінка; 13 жовтня

1978 року; 49-мільйонний народ; 120-тисяч-ний дохід; 78-ма хвилина; у II половині XX століття; 45 місяць; 59 метр; зустрівся з 5 друзями; у 36 номері; на 27 га посаджено пшеницю; у 117 книгах; з 9 спроб; посаджено приблизно 500 дерев; згідно з наказом № 94; працювали приблизно 2,5 млн осіб; впроваджено у 138 ВНЗ; на відстані 4–5 метрів;

б) до 376 додати 7; від 292 відняти 24; до 3624 додати 9; від 3 112 383 відняти 11; від 1632 відняти 4; скласти 23 з 2873; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скільки разів 8 міститься в 72; скільки разів 11 міститься в 187.

19. Складіть таблицю „Вживання відмінкових форм іменників у сполученні з числівниками (кількісними, збірними, дробовими)”. Доберіть власні приклади.

20. Перекладіть речення українською мовою. Поясніть уживання числівників.

1. Обычно продолжительность пребывания в гостях составляет 2 – 2,5 часа, когда приглашают к завтраку, обеду или на чашечку кофе, и 3 – 4 часа – к ужину. 2. Английская система расстановки посуды – линия рюмок образует тупой угол (более 90°) с краем стола. 3. Белое вино в бокал наливают на 3/4, а красное на 2/3 бокала. 4. Если фуршет происходит в зале или большой комнате, то столы ставят так, чтобы расстояние между столами и от столов до стен было не менее 1,5 м для свободного перемещения гостей (*Энциклопедия этикета*).

21. Випишіть словосполучення, у яких ужито числівники. Складіть з ними речення.

П'ять комбайнів, п'ятеро комбайнерів; десяток фірм, десятки господарств, десять бригад; два комплекси, другий комплекс; дванадцятигодинний робочий день; перша сотня; чотириповерховий будинок; п'ятирічний план; у двох школах, виконати удвох, по друге липня, по-друге, троє практикантів;

22. Виберіть правильне словосполучення.

Приблизно сто виробів, біля ста виробів; половина працівників, одна друга працівників; троє фірм, троє установ, три фірми, три установи; два фахівця, два фахівці; чотири відсотка, чотири відсотки; п'ятидесятирічний стаж, п'ятидесятирічний стаж.

23. Відредагуйте речення, у яких порушено правила сполучення числівників з іменниками.

1. Зібрали всього по 23 центнера зернових з гектара. 2. За пару днів розпочнуться жнива. 3. Приблизно 1/3 студентів першого курсу поїхала на практику в ЗАТ „Ольвія”. 4. Одна друга випускників школи вступила до вищих навчальних закладів. 5. Дирекція привітала всіх жінок з Восьмим березням. 6. Передбачається перевиконання плану у два з половиною рази. 7. За півтора роки ми досягли бажаних результатів. 8. Ювіляра привітали з шестидесятиріччям.

24. Перепишіть речення. Числа і скорочення запишіть словами, поставивши числівники у потрібному відмінку.

1. У людини більше 600 м'язів. 2. Глибина дихання в спортсменів у стані спокою становить від 700 до 800 мл, хвилинний об'єм дихання – від 6–8 л/хв. 3. Біологічна еволюція людини зупинилася на рівні кроманьйонської людини, яка жила понад 100 тисяч років тому до кам'яного віку. 4. Рекорд Черкащини на 10 000 м, установлений Іваном Єремійовичем Чернявським у 1955 році, досі не перевершений. 5. Дистанцію 110 м з бар'ерами спортсмен долає за 51–52 кроки. 6. Висококваліфікований бар'ерист може пробігти дистанцію за 49 бігових кроків, вигравши тим самим 0,15–0,18 с; для цього необхідно виконати 7 кроків бігу зі старту до першого бар'ера і подолати фінішні 14,02 м за 5 кроків. 7. Земля разом з іншими планетами рухається навколо Сонця; відстань її до Сонця змінюється від 147,1 млн кілометрів на початку січня до 152,1 млн кілометрів на початку липня.

25. Прочитайте хронологію винаходів, нормативно виголошуючи історичні дати.

3200 років до н. е. з'явилися найперші колісні візки.

Приблизно 450 років до н. е. з'явилися рахівниці на основі десяткової системи.

85 років до н. е. було застосовано водяні млини для помолу зерна на борошно.

Приблизно 1300 року з'явився перший механічний годинник, що рівномірно відраховував час.

Приблизно 1642 року Блез Паскаль винайшов першу механічну обчислювальну машинку.

1877 року Томас Едісон виготовив фонограф для запису звуку.

1994 року відкрито рух найдовшим підводним тунелем завдовжки 50 км, прокладеним під Ла-Маншем.

2001 року створено нове покоління атомних годинників, точність яких у 100 або навіть 1000 разів перевищує існуючі аналоги.

26. Відредагуйте запропоновані речення.

1. Студенти один за другим залишили аудиторію. 2. Під час перегонів вони вийшли один на один, забувши, що колись разом здобували освіту і працювали на одному підприємстві. 3. Усі колеги вважали, що одне другому не заважає, і вони можуть продовжити проведення експерименту. 4. Наше видавництво може налагодити випуск трьохмовних словників. 5. Сьогодні колеги привітали пана Семенова М. С. із п'ятидесятиріччям. 6. У прес-конференції взяли участь двоє президентів. 7. Ректор виступив перед стами тисячами студентів. 8. Цими днями наше місто святкує восьмисотлітній ювілей.

27. Запишіть паралельні форми вживання прийменникових конструкцій.

Більш від норми — ...; про всякий (всяк) випадок — ...; відповідно до закону — ...; порівняно з минулим роком — ...; за браком доказів — ...; щодо кадрових питань — ...; з ініціативи керівника — ...; у звітний період — ...; з дня

опублікування — ...; відпустка через хворобу — ...; від початку роботи — ...; з наказу директора — ...; на кінець року — ...; згідно зі штатним розписом — ...; за допомогою дослідів — ...; у зв'язку зі скороченням штатів — ...; під редакцією Іванчука — ...; після закінчення терміну —

28. Перепишіть речення, з'ясуйте смислові відношення, на які вказують прийменники.

1. Ця угода, щойно вона набере чинності, залишиться відкритою так довго, скільки буде потрібно для приєднання до неї інших країн світу. 2. Предметом дослідження історії первісного суспільства є початковий період історії людства з часу виникнення самої людини і суспільства до створення перших політичних структур. 3. Повідомлення греко-римських авторів про Єгипет не завжди достовірні, тому ставитися до них потрібно критично. 4. Релігійне життя в Давньому Єгипті не було безхмарним, вільним від еретичних учень, навіть елементів релігійного скепсису. 5. Зміни, що відбулися в суспільному житті східних слов'ян у VI–IX ст., сприяли створенню фундаменту, на якому у IX ст. зросла могутня будова Давньоруської держави. 6. Наукове товариство імені Тараса Шевченка співпрацювало з Інститутом археології України для ретельнішого вивчення знахідок зарубинецької культури.

29. Відредагуйте словосполучення.

Працювати по сумісництву; посол по особливим дорученням; по способу утворення; по стану здоров'я; по власному бажанню; по старій звичці; по тарифу; по телеграфу; по тій причині, що...; по умові; по статуту; по запрошенню; по професії; працюю по гнучкому графіку; магазин по продажу молокопродуктів; проректор по навчальній роботі; екзамен по українській мові; зупинка по вимозі; некоректно по відношенню до мене; учитель по покликанню.

30. Перекладіть українською мовою іменники з прийменниками і складіть з ними речення.

По собственному желанию; по вине директора; комиссия по вопросам контроля; благодаря общим усилиям; в случае невыполнения; в противном случае; по истечении срока; согласно графика; принять во внимание; принять к сведению; в адрес дирекции; не по силам выполнение задания; прийти по делу; по поручению инспекции; по требованию комиссии; на следующий день; на протяжении дня; несмотря на трудности; оценить по достоинству; по возможности скорее; победа по преимуществу; не по адресу; по имеющимся сведениям; передвигаться по рингу; по настоянию; инструкция по использованию; по обоюдному согласию; по поручению; по усмотрению начальства; по болезни; выслать по почте; по всем правилам; по истечении времени; работать по схеме; прийти по делу; не по силам.

31. Порівняйте вживання словосполучень із прийменником *по* в російській і українській мовах. Складіть з україномовними словосполученнями речення.

Комиссия по спорту — комісія зі спорту; лыжня по кругу — лижня колом; маневр передвижения по ковру — маневр пересування по килиму; лазанье по канату без помощи ног — лазіння по канату без допомоги ніг; мастер по шахматам — майстер із шахів; попасть по мячу головой — вдарити м'яч головою; передвижения по дну бассейна — пересування по дну басейну; перевес по количеству бросков — перевага за кількістю кидків.

32. Перекладіть речення українською мовою, зауваживши особливості перекладу прийменників.

1. Любовь к механике определила судьбу Джеймса Ватта.
По наставлению руководства университета в Глазго Д. Ватту поручили отремонтировать модель паровой машины.

2. Кросс и велогонки по горным дорогам обычно проводят в сельской местности.

3. Виртуальная реальность – это способ имитации мира с помощью видеоряда и звуков, воспроизводимых

компьютером. Для компьютерных игр и прогулок по специальным тематическим паркам можно создать фантастический виртуальный мир.

4. Кроме нашей Галактики, есть еще много других галактик, рассыпанных по всей Вселенной.

5. Древние египтяне узнавали время по водяным часам.

6. В 1826 г. Г. Ом в работе „Определение закона, по которому металлы проводят электричество” сформулировал основной закон электрической цепи.

33. До поданих географічних назв додайте прикметник, узгодивши його в роді, числі й відмінку.

...Марокко, ... Конго, ...Тбілісі, ...Гаїті, ...Сочі, ... Онтаріо, ... Осло, ... Замбезі, ...Колорадо, ...Капрі.

34. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Поясніть закінчення.

Париж, Кривий Ріг, сир, текст, синтаксис, займенник, очерет, доллар, мед, інститут, жанр, гопак, вальс, Дон, Донбас, край, роман, Роман, ганок, страх, портфель, барвінок, ситець, вогонь, футбол, конверт, Харків, коридор, мороз, борщ, ведмідь, хліб.

35. Наведені нижче іменники поставте в орудному відмінку однини та в родовому множини. Поясніть, чому не всі іменники мають форму множини. З'ясуйте лексичне значення виділених слів.

Подорож, зустріч, **нехворощ**, вість, радість, повість, **дерть**, ртуть, честь, повинь, мати, пам'ять, молодість, **теплінь**, **купіль**, скатерть, любов, ніч, мідь, бадьорість, жовч, сіль, вічність.

36. Перекладіть словосполучення, визначте рід іменників в обох мовах.

Умный человек, широкая степь, острая боль, горячий кофе, домашняя собака, распахнутая дверь, дальний путь, густая накипь, цыганский шатер, государственный филиал, белый тюль, увлекательное путешествие, черная вуаль.

37. З преси випишіть текст (100 – 120 слів), насичений числівниками. Перекладіть його українською мовою. З'ясуйте особливості відмінювання числівників у російській та українській мовах.

38. Числівники два, три, чотири напишіть з поданими нижче іменниками.

Перехід, берег, мікрофон, стіл, день, центнер, птах, метр, аркуш, кілограм, місяць, кілометр, карбованець, гектар, відсоток, студент, явір, міліграм, дуб, диван, викладач, телефон, пенал.

39. Укажіть на неправильні форми числівників. Де можливо, назвіть паралельні форми.

П'ятьмастами, сорока одними, двадцятьма дев'ятьма, трьохсот двадцяти сімох, п'ятдесятьох, п'ятьох, чотирьохсот шестидесяти, сороками вісьма, семидесятитисячний, п'ятдесяти сьоми, восьмидесятий, шестистами, дев'яносто трьома, п'ятдесятьох шістьох, восьмисот трьох, п'ятдесятимільйонний.

40. Відредагуйте речення. Аргументуйте свою відповідь.

Моя сукня бордовіша за твою. Вітер сьогодні більш північніший. Цей хлопчина там самий активніший. Жінка чекала більш конкретнішої відповіді на своє питання. Вітчим став для неї самою близькою людиною. Сама найвища в світі трава – бамбук, деревоподібний злак. Він був більш вищий.

41. Провідмініайте подані слова й словосполучення.

Ця каша, усе місто, чий куш, чийсь олівець, хто-небудь, ці коні, чие пальто, вона, чийсь діти, воно, моя пташка, кожний день.

42. Перекладіть словосполучення. Поясніть відмінності в написанні українських і російських слів.

Обслуживающий персонал, улыбающаяся девушка, треснувший кувшин, предупреждающая надпись, портящиеся продукты, бывший студент, маринованные огурцы, порыжевшие листья, потерпевший аварию, квалифицированный врач, заочневшие руки, плывущий корабль, прислушиваясь к ответу,

взлетая в облака, следующий через станцию поезд, следующие вопросы, соответствующий закону, следующий советам врача пациент, движущийся состав, окружающий мир, следующий абзац.

43. До поданих ненормативних дієприкметників доберіть нормативні. Складіть з ними речення.

Галопуючий, наступаючий, спонукаючий, вимірюючий, допомагаючий, виконуючий, інакодумаючий, потрясаючий, снідавший, писавший, починаючий, служачий, вступаючий, перемігший, засохший, помігший.

44. Від поданих прикметників, де це можливо, утворіть усі форми вищого та найвищого ступенів порівняння. З трьома утвореними прикметниками складіть речення.

Багатий, стрункий, гарний, вороний, лисий, відомий, великий, сліпий, легесенький, старезний, важкий, велетенський, активний, залізний, лисячий, маленький, ефективний, добрий, величезний, каштановий, пречудовий, високий, філологічний, сонячний, милий.

45. Напишіть Ваш улюблений кулінарний рецепт, записавши числівники словами.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Тема: Синтаксичні норми й поширені відхилення від них

Чіткість мовлення, дохідливість висловлення, якість, прозорість думки великою мірою залежить від достатньої грамотної узгоджуваності слів, словосполучень і речень (А. Бортняк).

Контрольні питання:

1. Норми використання порядку слів у реченнях. Роль порядку слів у вираженні змісту речення.

2. Побудова простих речень, ускладнених однорідними й відокремленими членами речення, вставними словами й словосполученнями.
3. Синонімія сполучників і сполучних слів у складнопідрядних реченнях.
4. Уживання цитат та речень з прямою й непрямою мовою.

Основна література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
5. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
6. Сербенська О. А. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
8. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.

Додаткова література:

1. Дацюк І. І. Формування культури мовлення учнів під час вивчення теми „Речення зі звертаннями” / І. І. Дацюк // Дивослово. – 1992. – № 7 – 8.
2. Кващук А. Г. Формування культури мовлення учнів під час вивчення синтаксису складного речення / А. Г. Кващук // Дивослово. – 1991. – № 2.
3. Козловська Л. Експресивний синтаксис епічних творів М. Стельмаха / Лариса Козловська // Культура слова. – 1996. – Вип. 48 – 49. – С. 67 – 72.

4. Непийвода Н. Про національні особливості українського синтаксису / Наталя Непийвода. – Культура слова. – 1998. – Вип. 51. – С. 79 – 87.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: порядок слів, однорідні члени речення, відокремлені члени речення, пряма мова, непряма мова, сполучник, сполучне слово.

Порядок слів – це засіб вираження зв'язків між словами в реченні.

Однорідні члени речення – це такі члени речення, які виконують однакові синтаксичні функції й об'єднуються однаковими синтаксичними відношеннями до одного й того ж члена речення.

Відокремлені члени речення – це другорядні члени, виділені в реченні інтонаційно для посилення їх змісту і значення.

Пряма мова – це точно відтворений чужий вислів із збереженням його лексичних, синтаксичних та інтонаційних особливостей.

Непряма мова – це чуже мовлення, введене автором розповіді в текст у формі з'ясувальної підрядної частини складнопідрядного речення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Запишіть синтаксичні синоніми до словосполучень.

Зразок: вхід заборонено — вхід заборонений.

Роботу виконано; площу відреставровано; вхід заборонено; завдання вказано; думку висловлено; план перевиконано; рішення прийнято; техогляд пройдено; за дітьми доглянуто; уроки зроблено; район забудовано; звіт підготовлено; страву подано; борщ зварено; гостей запрошено; яблука продано; нараду проведено; виставку підготовлено; ухвалу скасовано.

3. Відредагуйте речення, де порушений порядок слів.

1. Наведені в цьому розділі, типові форми документів використовуватися можуть для укладання науково-технічної продукції. 2. За цим договором несе відповідальність за неналежне виконання обов'язків орендар. 3. Через свого представника з числа співавторів ознайомитися з усіма матеріалами мають право автори. 4. Сторони за взаємною згодою достроково мають право розірвати договір. 5. Під час перебування делегації з офіційним візитом неофіційні зустрічі організують також. 6. За взаємною домовленістю визначається місце і час проведення переговорів. 7. Якщо цього не вимагає ситуація, ділові листи не повинні бути надто довгими.

4. Уведіть у речення нормативний варіант фразеологічної сполуки.

Кидатися в очі (впадати в очі); день у день (з дня у день); ніякої поблажки не давати ледарям (ні в чому не потурати ледарям); спало на думку (прийшло в голову); збити з толку (збити з пантелику); як торішній сніг (як вчорашній сніг); на всі чотири дороги (на всі чотири сторони); хоч лобом в стіну вдарятися (хоч лобом в стіну битися); переливати з пустого в порожнє (переливати з пустого в пуста); пильнувати очима (нишпорити очима); ледве дихати (на ладан дихати).

5. Випишіть словосполучення, у яких слова пов'язані зв'язком узгодження. Вибір обґрунтуйте.

1. Американський і український слависти [Ю. Шевельов і Г. Півторак] займають спільну позицію щодо використання мовознавчих досліджень, підкреслюючи важливість матеріалів писемних пам'яток. 2. Принесена християнством візантійська перекладна література заклала перші підвалини для виникнення в Україні-Русі своєї оригінальної літератури. 3. Крім сюжетів, на становлення руської літератури й літературної мови помітний вплив справляли також багаті виражальні можливості старослов'янської мови і її лексичне багатство.

6. Відредагуйте речення.

1. По відношенню до усього сказаного я хочу сказати, що не треба вмішуватися в особові справи кожного з нас. 2. Думки майже всіх присутніх на засіданні співпали, обговорюючи проблему текучості кадрів. 3. По відзначенню цього свята серед міроприємств були слідуючі: конкурси, вікторини, виступи цікавих музикантів. 4. За порушення конфіденційності фізичними та юридичними особами сторони також несуть відповідальність. 5. Про готовність виготовлених зразків виконавець зобов'язаний повідомити замовника у термін.

7. Назвіть типи синтаксичного зв'язку у виділених словосполученнях.

1. Г. Півторак стверджує, що **давньоруська мова і справді існувала**, але тільки на літературно-писемному рівні.

2. **Виникнення** руської оригінальної літератури кийвського періоду розпочалося з різноманітних за змістом і способом творення компіляцій: одні з них робилися на основі вже відомих творів, інші – під час перекладання з **грецьких оригіналів** шляхом **додавання сцен** та сюжетів з **інших книг** або своїх власних домислів (Г. Півторак).

3. Народ стояв купками і **гуторив усюди** на одну тему: цього дня мав приїхати до Нового Самбора **черемиський владика** Стецько Брилинський із Спаського монастиря, куди він у той час, не почувавши себе безпечним **на владичому престолі** в Перемишлі, перебрався жити (А. Чайковський).

4. Саме за твори, що **увійшли до збірки** „Три літа”, Шевченка було покарано: за вироком, підписаним царем, **його відправили** з України **рядовим солдатом у казахські степи**, заборонивши писати і малювати (за книгою „Вічний як народ”).

5. **Виникнення письма** значною мірою вплинуло на подальший розвиток цивілізації, оскільки думки, які **раніше виражались** за допомогою мови і **зберігалися лише в пам'яті**, стало можливим **зберігати довше** й надійніше в камені, на глиняній табличці, на пергаменті або папері (І. Томан).

8. Із пар слів утворіть прикметникові словосполучення.

Зразок: бухгалтерія, облік – бухгалтерський облік.

Економіка, ефект; економіка, становище; доба, приріст; оренда, підряд; земля, ділянка; село, господарство; управління, апарат; прибуток, господарство; аудитор, перевірка; тиждень, курси; відповідальність, керівник; альтернатива, варіант; стратегія, план; зміст, зв'язок; посада, інструкція.

9. Відредагуйте переклад синтаксичних конструкцій.

Предвзято относится — упереджено відноситися; в зависимости от форм власности — у залежності від форм власності; получить лицензию — одержати ліцензію; предоставление аудиторских услуг — надання аудиторських послуг; соблюдать правила профессиональной этики — дотримуватися правил професіональної етики; являются юридическим лицом — являтися юридичною особою; на общественных началах — на суспільних началах; на основании действующего сертификата — на підставі діючого сертифікату; в случае выявления фактов хищения — у разі виявлення фактів розкрадання; со стороны клиента — зі сторони клієнта; при выполнении профессиональных обязанностей — виконуючи професійні обов'язки.

10. Визначте порядок слів у поетичному творі, обґрунтуйте свою відповідь.

В дитинстві що давно, давно колись
Я вибіг з хати в день майовий.
Шумів травою степ шовковий,
Сміявся день, пісні лились.
Весь божий світ сміявся, радів.
Раділо сонце, ниви, луки.
і я не виніс щастя-муки,
і розітнувсь мій перший спів (О.Олесь).

11. Укажіть на недоліки в поданих реченнях. З'ясуйте причину їх виникнення. Виправте речення.

Фабрика освоїла випуск дитячого, жіночого та вовняного одягу. Око вабили блакитні ромашки, троянди, нарциси. Керівники делегації відвідали Женеvu й Вашингтон, Великобританію й Китай. У наші дні п'єса „Наталка Полтавка” ставиться на багатьох сценах і театрах. На ці історичні події А. Наживко відгукнувся новими поезіями, віршами, творами. У святковий вечір багато людей було на площах, бульварах, вулицях, провулках. У магазин завезли молоко, картоплю, продукти. Бібліотека одержує газети, журнали, періодику.

12. Перекладіть подані вирази. Обґрунтуйте свій вибір.

Специалист по языку, отпуск по болезни, по праздникам, называть по фамилии, экзамен по логике, по поручению друга, по заказу, по окончании школы, под редакцией, при любой погоде, по моей вине, благодаря чему, во время перерыва, по обоюдному согласию, покупать в рассрочку, на повестке дня, работать по совместительству, по инициативе, по выходным дням, ателье по обслуживанию фотолюбителей, скучать по детям, по состоянию здоровья, дежурный по этажу, важный по значению, тоска по дому, послать по почте, необычный по вкусу.

13. Скласти п'ять речень (художній стиль) для змалювання природи, використовуючи відокремлені додатки.

14. Замініть сполучники й сполучні слова синонімами. Якого забарвлення набули речення?

Проміння переливається у воді, ніби чарівник сипле золотом. Хлопець побіг туди, звідки почувися голоси. Картина, котру побачив Олег, дуже вразила його. Сергій був з тих, що слова дотримується. Любив я дні, коли вдома збиралися гості. Вона швидко защебетала, наче боялася, що її переб'ють.

15. З поданими словами придумайте речення, щоб у першому випадку вони виступали вставними словами, а в другому – членами речення.

Здається, нарешті, справді, навпаки, звичайно.

16. З наукової літератури або преси випишіть 5 цитат стосовно культури української мови.

17. Виправте (де це необхідно) речення з відокремленими обставинами, пригадавши правила про суб'єкт і предикат у таких реченнях.

Читаючи роман, серце наповнюється болем. Повернувшись зі школи, його радісно зустрів собака. Будучи перевірені часом, їх почуття стали міцнішими. Шукаючи того будинку, нас застала ніч. Пропустивши багато занять, нам не вдається так швидко наздогнати прогаяне. Змагаючись між собою, бригадам вдалося закінчити завдання достроково. Закінчивши інститут, він був сповнений бажання працювати. Розробляючи цей проект, мені було надано можливість попрацювати в лабораторії.

18. Напишіть прислів'я, поставивши на місці крапок розділові сполучники, де можна, вживайте синонімічні заміни.

- 1.... рада, ... не рада, гайда громада!
- 2.... дай, ... видеру.
3. ... pomoже, ... не pomoже, а ти дай, небоже.
4. ... зиск, ... сирота.
5. ... сядь та плач, ... стоячи кричи.
6. ... грай, ... гроші вертай.
7. ... сіре, ... чорне, та все своє добре.

19. Визначте, у якому з речень допущено граматичну помилку, поясніть свій вибір.

А) Що вища культура народу, духовна та матеріальна, то вища й міцніша позиція його мови. б) Відомо, що творча своєрідність художника найповніше виявляється в його книгах. в) Коли маєш дар, успадкований від матері, від рідного народу, то обов'язок твій – народові його й повернути. г) Остап Вишня палко захоплювався та змальовував на сторінках своїх творів дивовижну українську природу. д) Коли заповіт Альфреда Нобеля оприлюднили, виникли найсуперечливіші чутки та судження.

20. Поясніть, у якому з речень не можна замінити дієприслівниковий зворот підрядною обставинною частиною.

А) Вийшовши з густого соснового лісу, ми побачили велике поле маків. б) Євген Черниш сидів на траві оддалік, спершись підборіддям на руки. в) Квіти згортали пелюстки, відчуваючи наближення нічної прохолоди. г) Почувши про приїзд театру мініатюр, учні зібралися в актовому залі. д) Працюючи в сучасних лабораторіях, потрібно мати глибокі знання.

21. Укажіть, яких відмінкових форм (у дужках напишіть відмінок) вимагають наведені слова; доберіть приклади, щоб утворились словосполучення.

Адекватно .., адресувати ..., апелювати ..., вибачити ..., вибачитися ..., вчитися ..., ґрунтуватися..., дякувати ..., завідувач ..., запобігати ..., захворіти ..., знущатися ..., оволодівати ..., одружуватися ..., оженитися ..., опанувати ..., оснований ..., перепросити ..., піклуватися ..., потерпати ..., припуститися ..., присвятити ..., пробачити ..., свідомий ..., сміятися ..., страждати ..., телефонувати ..., турбуватися ..., уболівати ..., увімкнути ..., цуратися ..., чекати ..., щастити ...

Завдання
для самостійної роботи студентів

Заняття № 1

Тема: Основи культури української мови

Належна культура мовлення – це свідчення розвинутого інтелекту і високої загальної культури особистості. Тільки через високу культуру мовлення проявляються невичерпні потенції мови, гармонія її функцій (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

Контрольні питання:

1. Культура мови як окрема лінгвістична дисципліна.
2. Предмет і завдання, значення курсу. Зв'язок з іншими науковими дисциплінами: сучасною українською літературною мовою, історією мови, стилістикою, виразним читанням, риторикою, психологією, педагогікою.
3. Культура мови і шкільний курс української мови.
4. Традиції українського красномовства. Вклад українських лінгвістів, визначних діячів літератури й культури в розробку теорії й практики культури мови.
5. Ораторське мистецтво і його місце в житті людини.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
4. Барановська Л. Засвоєння студентами знань про вербальне спілкування / Л. Барановська // Дивослово. – 2001. – № 6.
5. Барановська Л. Сутність основних знань, умінь і навичок вербального спілкування / Л. Барановська // Дивослово. – 2000. – № 5.
6. Біляев О. Культура мовлення вчителя-словесника / О. Біляев // Дивослово. – 1995. – № 1.
7. Васильєв С. Сила і слабкість Цицерона. З історії ораторського мистецтва / С. Васильєв, П. Васильєв // Трибуна лектора. – 1969. – № 12.
8. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
9. Жовтобрюх В. Ф. Культура мови вчителя : курс лекцій / В. Ф. Жовтобрюх, О. Г. Муромцева. – Х. : Гриф, 1998. – 208 с.
10. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
11. Капська А. Й. З історії розвитку мистецтва красномовства / А. Й. Капська, Г. М. Сагач // Педагогіка й психологія. – 1995. – № 2.
12. Карнегі Д. Искусство говорить публично / Д. Карнегі // Воспитание школьников. – 1989. – № 5.
13. Клещова О. Є. І. Огієнко про культуру української літературної мови / О. Є. Клещова // Вісник ЛДПУ ім. Т. Г. Шевченка. – 1997. – № 5. – С. 29 – 32.
14. Кочан І. М. Культура рідної мови : зб. вправ і завдань / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
15. Кравчук О. М. Культура мовлення – одна з основних ознак справжнього українця / О. М. Кравчук, О. Є. Клещова //

- Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – № 4. – С. 86 – 91.
16. Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
 17. Марун М. Чи є тотожними поняття мова і мовлення / М. Марун // Дивослово. — 1999. — № 6.
 18. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 360 с.
 19. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
 20. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
 21. Сагач Г. М. Ораторське мистецтво: роди, види, практика / Г. М. Сагач // Рідна шк. – 1996. – № 4.
 22. Сікорська З. С. та ін. Яка це прекрасна наука – мовознавство! / З. С. Сікорська. – Луганськ, 1997.
 23. Томан Іржі. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1989.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: культура мови, спілкування, вербальні й невербальні способи комунікації.

Культура мови – це володіння нормами літературної мови, уміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети й змісту мовлення.

Спілкування – це обмін інформацією, передача певної інформації одній людині іншій.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. З'ясувати, як ви розумієте такі вирази:
мова – засіб спілкування;

мова – засіб інтелектуальної діяльності людей;
мова – енциклопедія людського досвіду;
мова – засіб навчання й виховання людини;
мова – характерна ознака нації.

Доведіть правильність цих слів і аргументуйте свою відповідь прикладами.

4. Напишіть твір-мініатюру або публіцистичну статтю про культуру української мови.

5. Назвіть імена дослідників з проблем культури мовлення.

6. Прочитайте працю І. Огієнка „Наука про рідномовні обов’язки”. Випишіть „Десять найголовніших заповідей свідомого громадянина”. Законспекуйте XII і XIII розділи „Школа і рідна мова”, „Учитель і рідна мова”.

Заняття № 2

Тема: *Культура ведення дискусії та наради.*

Види усного спілкування

Наради корисні лише тоді,
коли добре організовані й дають
можливість досягти певної економії
робочого часу (І. Томан).

Контрольні питання:

1. Дискусія. Основні правила ведення дискусії.
2. Нарada. Передумови проведення успішної наради.
3. Роль головуєчого.
4. Види усного спілкування.
5. Жанри публічних виступів: мітингова промова, ділова промова, звітна доповідь, лекція, наукова дискусія, ювілейна промова.

Література:

1. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
2. Ділова українська мова : навч. посіб. ; за ред. О. Д. Горбула. – К., 2002.
3. Карнегі Д. Як завойовувати друзів і впливати на людей / Д. Карнегі. – К., 1990.
4. Кацавець Г. М. Мова ділових паперів / Г. М. Кацавець, М. Р. Паламар. – К., 2004.
5. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан – К., 1996. – С. 160 – 172.
6. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення / С. В. Шевчук. – К., 2003.
7. Шкатова Л. А. Речевые формулы спора / Л. А. Шкатова // Рус. реч. – 1990. – №4.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дискусія, нарада, головуючий, дебати, диспут, полеміка, словесний бій.

Дискусія – широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання.

Дебати – обговорення якого-небудь питання, обмін думками, полеміка, дебатування, дискутування.

Полеміка – суперечка в пресі, на зборах, диспуті тощо при обговоренні яких-небудь наукових, політичних, літературних і т. ін. питань; диспут, дискусія, обговорення.

Нарада – один із найефективніших способів обговорення животрепетних питань і прийняття рішень у всіх сферах громадського й політичного життя.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Доповнити список рекомендованої літератури новими джерелами.
3. Прокоментувати поради Іржі Томана щодо проведення нарад.

4. Самостійно сформулювати основні правила ведення дискусії /письмово/.
5. Тезами записати передумови проведення успішної наради.
6. Підготувати дискусію на запропоновану викладачем тему.
7. Провести нараду. Тему обрати самостійно.
8. Запишіть правильно.

Представляється право позачергового встановлення телефону, споживача введено в заблудження, отриманий значний економічний ефект, певну долю витрат приймає на себе власник, експертиза повинна бути проведена на протязі 12 місяців, впровадження в оборот, винахід за своїм змістом протирічить суспільним інтересам, зложити свої повноваження, створено сітку підприємств, продовження буде, в остаточному рахунку, президентом приноситься присяга, потрібна моя автобіографія.

Заняття № 3

Тема: *Культура ділового мовлення*

Мова є засобом не виражати готову думку, а створювати її, – вона не відображення світогляду, який уже склався, а діяльнісний, що його становить (О. Потебня).

Контрольні питання:

1. Суспільна функція мови в житті.
2. Що передбачає культура ділового мовлення?
3. Ділові папери: побудова та мовні засоби (лексичні, морфологічні, синтаксичні).
4. Основні вимоги до оформлення ділових паперів.
5. Особливості усного ділового мовлення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Глазова О. Ділове мовлення /8 – 9 кл./ Т. Косян // Дивослово. – 1996. – № 9.
3. Глущик С. В. Сучасні ділові папери / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – К. : „А.С.К.”, 2001.
4. Ділова українська мова. навч. посіб. ; за ред. О. Д. Горбула. – К., 2002.
5. Кацавець Г. М. Мова ділових паперів / Г. М. Кацавець, М. Р. Паламар. – К., 2004.
6. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – К., 1982.
7. Ленець К. Проблеми мовної культури / К. Ленець // Слово. Стиль. Норма : зб. наук. праць / відпов. ред. Н. Сологуб. – К., 2000.
8. Марахова А. Ф. Мова сучасних ділових документів / А. Ф. Марахова. – К., 1981.
9. Марахова А. Ф. Документальний життєпис : правила написання автобіографії / А. Ф. Марахова // Культура слова. – К., 1978. – Вип. І4. – С. 86 – 91.
10. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
11. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення / Н. Я. Потелло. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: офіційно-діловий стиль, ділові папери: заява, анкета, наказ, договір, довідка, постанова, протокол, акт, розписка, доручення, автобіографія, характеристика, телефонна розмова, звіт, оголошення, доповідна записка, стандартизація,

Документ (слово латинського походження, що означає „доказ”) – це засіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища дійсності і про діяльність людини.

Офіційно-діловий стиль – це стиль, який регулює офіційно-ділові стосунки мовців у державно-правовій і суспільно-

виробничій сферах. Основна його функція – повідомлення. Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів.

Телефонна розмова – це особлива форма ділового і побутового мовлення, яка може бути офіційною й неофіційною.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Підготувати зразки ділових паперів як наочні посібники для вчителя української мови.
3. Написати основні вимоги до оформлення документів офіційно-ділового стилю.
4. Які граматичні помилки зустрічаються в ділових документах?
5. Скласти речення з поданими словосполученнями. У яких ділових паперах можна використати ці вирази?
Черговий по класу, наказ по школі, комісія для складання резолюції, у вихідні дні, з багатьох причин, дослідження з хімії, за своїми масштабами, після закінчення строку повноважень, гурток для вивчення.
6. Перепишіть текст, вибравши нормативний варіант лексем.
Обґрунтуйте свій вибір.

Доручення

Письмове право (повноваження), за яким організація чи окрема людина (особа, особистість, індивід) надає право іншій особистості (особі, індивіду) від її імені вчиняти (здійснювати, робити, виконувати) певні (які-небудь) юридичні дії або одержувати (отримувати) матеріальні цінності, називають дорученням.

Доручення можна видавати на розпорядження майном (речами, власністю), одержання (отримання, приймання) грошових і товарно-матеріальних цінностей, на ведення справ (роботи) у судових органах.

Залежно від того (в залежності від того), хто оформлює повноваження – підприємство чи окрема особистість (особа, індивід, людина), – доручення поділяють (розділяють, розподіляють, ділять) на офіційні та особисті.

7. Знайдіть у художньому творі, який ви читаєте /прочитали/ характеристику на одного з героїв, випишіть її у зошит. Чим відрізняється художня характеристика від офіційної?

8. Перекладіть українською мовою.

Принести благодарность; принести вред; оставить под вопросом; заслуживать внимания; нуждаться в помощи; приняться за работу; в виду вышеизложенного; в виду того что; получают по счету; по нашей инициативе; по март включительно; отпуск по болезни; больничный лист.

9. Прочитайте текст. Дайте відповідь, яку роль відіграє етикет ділового мовлення.

Ділові документи відрізняються особливими мовними засобами, що відповідають нормам загальнолітературної мови, які не пов'язані з особливостями різних специфічних стилів. Основною вимогою до мовних засобів є їх доступність широкому читачеві. Це загальноновживані слова, терміни з різних галузей народного господарства, значення яких зафіксоване в словнику.

Залежно від характеру основного змісту документа /прохання, запит, подяка тощо/ добирають відповідні мовні структури з певним добором слів, що найточніше виражають зміст документа, роблять його найбільш дієвим і впливовим.

Ділове листування – відображення суспільних відносин. Ось чому постає питання про етикет ділових паперів. Найголовнішим виявом етикету є їх достовірність, переконливість, тактовність. У ділових паперах у звертанні до офіційної особи використовуються офіційні форми ввічливості: шановний, високошановний, вельмишановний.

Питання мовного етикету має важливе значення особливо тепер, коли відбуваються зміни у виробничих відносинах окремих підприємств та установ. Це стосується листів-прохань,

листів-вимог, листів-претензій, бо від змісту таких документів залежать відносини між колективами та приватними особами.

Щоб не виказувати невдоволення діями партнера, рекомендуємо замінити активну форму дієслова на пасивну.

Наприклад: *Ви не висловили своїх пропозицій щодо випуску нашої спільної продукції.* – *Пропозиції щодо випуску нашої спільної продукції Вами ще не висловлені.*

Якщо ж важливо назвати конкретно виконавця, тоді пропонуємо вживати активну форму. Наприклад: *Міністерство зв'язку не гарантує оплату цієї роботи. Завод не гарантує забезпечення всіх робітників квартирами.*

Особливого значення набувають у ділових документах вставні слова, які пом'якшують тон листування.

Наприклад: *За такі результати праці ви не можете одержати премії.* – *На жаль, за такі результати праці Ви не можете одержати премії.*

До речі, займенник Ви в листах, офіційних документах тощо пишеться з великої літери. Цим підкреслюється повага до адресата.

Відокремлений дієприслівниковий зворот може надати документу характер повної інформації, вичерпної відповіді.

Наприклад: *Прочитавши Ваші оповідання, редакція журналу повідомляє, що вони потребують доопрацювання.*

З цією метою найчастіше використовуються дієприслівникові звороти типу: зважаючи на, беручи до уваги, враховуючи та ін.

Надмірна ввічливість, як: нав'язування своїх методів чи принципів у розв'язанні того чи іншого питання, не сприяють позитивному результату.

10. Дайте відповіді на запитання:

– Від чого залежить добір мовних структур?

– Що відображає ділове листування?

– Як приховати негативну спрямованість ділового документа?

– Яку роль може відігравати відокремлення в ділових документах?

11. Напишіть діловий документ з використанням відокремленої обставини, вираженої дієприслівниковим зворотом.

12. Напишіть текст офіційно-ділового стилю мовлення, використавши в ньому запропоновані фразеологічні сполуки.

Таким чином; точніше кажучи; мається на увазі; при цьому; річ у тім, що...; немає ніяких сумнівів у тому, що...; зрозуміло, що...; перш за все...; надалі...; у зв'язку з цим...; поділяємо точку зору...; якщо можна так висловитися...; на відміну від...; в цілому... .

13. Підкресліть у запропонованому тексті фразеологічні засоби зв'язності офіційно-ділового тексту. З'ясуйте, чи є фразеологія характерною ознакою офіційно-ділового стилю мовлення.

Як організувати прийом закордонної делегації

Мета візиту в цілому може бути такою: з'ясування можливостей встановлення контактів; проведення переговорів; підписання документів; організація семінару, ярмарку, виставки. Зрозуміло, що під час перебування делегації з офіційним візитом організують також неофіційні зустрічі.

Основними протокольними правилами зустрічі закордонної делегації є такі: по-перше, ранг і посада голови делегації, що зустрічає, повинні відповідати рангові й посаді керівника делегації, що приїжджає. По-друге, якщо гість приїжджає разом із дружиною, то його зустрічає голова нашої делегації також із дружиною. Голова делегації, що приймає, звичайно прибуває в супроводі 2–3-х осіб. Зрозуміло, що першим представляється голова делегації, що приймає. Далі представляється гість.

14. У документах із бухгалтерського обліку часто плутають поняття: „нестача” і „недостача”; „виручка” і „виторг”; „лишок” і „надлишок”; „становить” і „складає”. Дайте письмові відповіді на запитання, зробивши правильний вибір вказаних вище слів.

Що було виявлено під час перевірки бухгалтерією низки продовольчих магазинів?

Як Ви назвете гроші, одержані від продажу продукції?
Як називають надмір товару, що потребує реалізації?
Чи прибуток від реалізації ... суму 475 тис. грн.?

15. Відредагуйте речення та словосполучення. Поясніть допущені помилки.

Повістка дня слідує. Я виступаю з докладом. Приступаємо до обговорення (до роботи). Я лишаю вас слова. Нарада по проблемам. Збори відбудуться в три години. Міністерство дає добро. На цьому питанні зупинюсь більш конкретніше. У цьому питанні ми розберемося. Саме основне питання. Першим ділом треба вирішити це питання. На ділі получається щось друге. Ви правий (не правий). Ітак будемо сумувати наші прибутки. Я не відказуюсь від своїх слів. Це моє особисте враження. Це сама відповідальна задача. Про це говорити не приходиться.

Заняття № 4

Тема: Точність мови

Точність мовлення – одна з найважливіших його властивостей, яка характеризує насамперед зміст висловлювання. Точність мовлення – це ввічливість, чемність, мовна етика в усіх сферах спілкування (М. Пентилюк).

Контрольні питання:

1. Точність мови як одна з основних її комунікативних ознак.
2. Точність предметна й понятійна.
3. Відтінки значення полісемантичних лексем. Розширення й звуження семантики слів.
4. Поняття синонімії мови й точності мовлення.
5. Слова-терміни. Точність їх уживання.
6. Пароніми й точність мовлення.
7. Причини порушення смислової й стилістичної точності мови та специфіка роботи вчителя над подоланням цього порушення в мові учнів.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
4. Вихованець І. Р. У світі граматики / І. Р. Вихованець. – К., 1987. – С. 50 – 64.
5. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К., 1986.
6. Кочан І. М. Культура рідної мови : зб. вправ і завдань / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
7. Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
8. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
9. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан – К., 1996. – С. 53 – 56.
10. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів / Є. Д. Чак. – К., 1984.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: точність мови, предметна точність, понятійна точність, мовна норма, предметно-понятійна точність, емоційно-експресивна точність, синоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова, слова-терміни.

Точним називається таке мовлення, у якому вжиті слова повністю відповідають своїм значенням і смислу висловленої думки.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Із Словника української мови (в 11-ти томах) випишіть 5 багатозначних слів і введіть їх у речення.
3. Із сучасних газет випишіть 5 – 10 перифраз (у контексті), поясніть точність цих назв і їх стилістичні функції.
4. Уведіть подані словосполучення в речення. Поясніть їх значення і вживання.
Туалетний стіл, письмовий стіл, вегетаріанський стіл, молочний стіл; іншомовне слово, вступне слово, художнє слово, заключне слово; гострий кут, гострий біль, гострий зір, гостра на язик.
5. Складіть словосполучення з поданими іменниками й прикметниками. Поясніть свій вибір.
Адрес // адреса – вітальний, підписаний, домашній, службовий, поштовий, старий, тимчасовий.
Афект // ефект – зовнішній, дешевий, гуманітарний, музичний, сильний, глибокий.
6. Розкрийте дужки, утворюючи словосполучення. Дотримуйтесь точності мовлення.
Школа, слух (музичний, музикальний).
(Житель, мешканець) будинку, України.
(Квиток, білет) на поїзд, на екзамен.
(Ставлення, відношення) до людей, між людьми.
(Пам'ятка, пам'ятник) архітектури, Т.Шевченку.
(Котрий, скільки) година?
(Дефекти, недоліки) у роботі, у приладі.
7. З'ясуйте значення омонімів і складіть з ними речення.
Лама, туш, запливти, лава, бал, вид, батарея, баба, перекладати.
8. Прокоментуйте функцію паронімів у наведених рядках.
Невже мистецтво музики чи слова

на вимирання доля прирекла?
Адже, мовляв, краса – неприбуткова,
Тому й давно сумнівною була.
Усякі там сонети і сонати –
дають /це правда/ збитки нам давно.
Невже і небо мають з плану зняти,
оскільки нерентабельне воно? (А.Бортняк).

9. Знайдіть пароніми у вірші для дітей. Яке їх призначення?

Гава і кава

Гава дуже любить каву –
чорна гава.
Чорну каву,
чорна-чорна гава з гав –
чорну-чорну
каву з кав:
вже й у зернах уживала –
зерна кавові жувала.
Попила її, поїла!
З кави гава й почорніла (О.Орач).

10. Поясніть значення наведених фразеологічних паронімів.

Пошити в дурні – пошитися в дурні;
на гачок ловити – на гачок ловитися;
бувати у бувальцях – бувалий у бувальцях;
збити з пантелику – збиватися з пантелику;
звихнутися розумом – звихнутий розумом.

11. Визначте допущені в реченнях мовні огріхи. виправте їх і поясніть.

- а) Кліщі – переносники біля сорок захворювань, враховуючи і таке важке, як енцефаліт.
б) Цього року селяни отримали хороший урожай.
в) Станція, здавалося, була вже зовсім поруч.
г) Розрізняємо словосполучення книжкового походження, з незвичайним емоційним забарвленням.
г) У наведеному тексті наукового стилю переважають віддієслівні іменники.

д) Стилi вiдрiзняються мiж собою сферою застосування, а також метою спiлкування i виражальними засобами.

12. Які слова відповідають значенню:

- а) сума відомостей, навичок, набута протягом певного часу...;
- б) спроба, експеримент, який роблять, щоб пізнати істину або перевірити набуті відомості...;
- в) бути зарахованим до якогось навчального закладу, до якоїсь організації...;
- г) ритмічний рух вперед і назад з похитуванням...;

Для довідок: вступати, дослід, хитання, досвід, робити коливання, діяти, чинити.

13. Пояснити, як правильно сказати:

Житель чи мешканець України? Житель чи мешканець цього будинку? Рятівник чи рятувальник за професією? Поштова скринька чи поштовий ящик? Аптека працює круглу чи цілу добу? Двері відчинені чи відкриті? Сторінку книжки перевернути чи перегорнути? Котра чи яка тепер (чи зараз) година? Газети підписувати чи передплачувати? Туфлі одягати, взути чи обути? Плаття личить, до лиця, пасує чи підходить? Екзаменаційний білет чи квиток? На літак білет чи квиток? Дефекти, вади чи недоліки артикуляції? Ставлення чи відношення твоє до мене? Взаємини, стосунки чи відносини між державами? Прокидатися чи просипатися зі сну? Музикальна чи музична школа? Музично чи музикально обдарована дитина? Пам'ятка чи пам'ятник архітектури? Компанія чи кампанія виборча?

14. Доберіть нормативні варіанти, обґрунтуйте свою думку.

Відношення до нього, цікаве міроприємство, відчуття обов'язку, грудна дитина, бувший студент, відкрити очі, перевернути сторінку, прийшло в голову, поговорити по душах, мені повезло, повістка дня, приймати участь, слідуючий тиждень.

15. Ураховуючи, що *орто* (від грец. – прямий, вірний), поясніть значення поданих слів. Складіть з ними речення.

Ортодонт, ортодокс, ортодром, ортопед, ортоцентр, ортопедія, ортотропізм, ортогональний.

16. Поясніть значення слів способом введення їх у контекст, підберіть український відповідник, якщо він є.

Автобіографія, репрезентувати, преамбула, аксіома, феномен, дисгармонія, авітаміноз, апелювати, вокабула, вундеркінд, гайморит, дисиміляція, персоніфікація, ідіолект, глосарій, фонема, текстологія, риторика, асиміляція, ортологія, темпоральний, монолог.

Заняття № 5

Тема: *Логічність мови*

Людина, яка хоче навчитися говорити й писати логічно, повинна навчитися логічно мислити (М. Пентилюк).

Контрольні питання:

1. Логічність мови як відповідність семантичних зв'язків між словами й реченнями інтелектуальному змісту висловлювання. Зв'язок логічності мови з її точністю. Основні умови логічності.
2. Логічні паузи й правила їх розстановки: розмежування групи слів підмета і присудка; членування групи пояснювальних слів; зупинка перед сполучниками.
3. Розмежування логічних та психологічних пауз: пауза пригадування; пауза напруження; пауза замовчування чи перерваного мовлення.
4. Розділові знаки як основа членування мови, головні показники розстановки логічних пауз.
5. Виділення логічного наголосу: головний, другорядний, третьорядний.
6. Основні правила розстановки логічних наголосів: нове поняття; однорідні члени речення; виділення головного слова прямої мови та ін.

7. Аналіз поширених випадків порушення логічності мови, шляхи усунення їх.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Вихованець І. Р. Усвіті граматики / І. Р. Вихованець. – К., 1987. – С. 50 – 64.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Пастухова Л. С. Логические ошибки в речи и их предупреждение / Л. С. Пастухова // Рус. яз. и л-ра в средн. учебн. завед. УССР. – 1987. – № 2.
6. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
7. Томан Іржі Мистецтво говорити / І. Томан – К., 1996. – С. 53 – 56.
8. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів / Є. Д. Чак. – К., 1984.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: логічність мови, логічні паузи, логічний наголос, предметна логічність, понятійна логічність.

Логічним називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті.

Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні „мислення – мова – мовлення” і залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності, знання законів логіки, і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності, тобто перебуває в тісному зв'язку з точністю.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Підготувати повідомлення на тему: „Мова в нашому житті” (для різних груп):

1 гр. – для учнів 1 – 4 класів:

2 гр. – для учнів старших класів;

3 гр. – для батьків.

3. Утворити всі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників.

Веселий, щедрий, гарний, гіркий, солодкий, добрий, здоровий, чорний, білий, синій, ласкавий; добре, гарно, точно, розумно, пізно, грубо, гірко, голосно, тихо, дзвінко, струнко, бадьоро, дорого.

4. З’ясуйте, чи логічно побудовані наведені конструкції, чи можливі вони граматично.

Трохи синюватий, дещо звичайнісінький, дуже здоровенний, сильно зеленуватий, дещо дорогуватий, дуже білесенький, трохи задовгий, сильно довгуватий, занадто добрий, трохи солодкуватий, солодкувато-кислий, суха вода, сухий спирт, мокра вода.

5. Поясніть специфіку алогізмів, виражених наведеними сполученнями слів, та стилістичні функції окремих із них.

Живий труп, убивчо гарний, жахливо щирий, солодка гіркота, страшно веселий, бідний багач, дзвінка тиша, раб волі, солодка музика, жахливо цікавий, страшенно мало, смертельно гарний, смертельно голодний, тиша береже музику, мовчання шуму водоспаду, осліплений темрявою, крик мовчання, крик німоти, сльози радості, беззвучне /німе/ ридання, скупа щедрість, багатий бідняк, багато дечого.

6. Побудувати по два речення з однорідними підметами, однорідними присудками, однорідними обставинами, однорідними означеннями, однорідними додатками. Пояснити, які логіко-граматичні помилки можуть трапитися в таких конструкціях і як можна цим помилкам запобігти.

7. Знайти в газетних текстах 10 прикладів алогізмів. Пояснити причини допущених помилок і побудувати речення правильно.
8. Написати твір на одну із запропонованих тем, продемонструвавши досконалість тричастинної його композиції:
- Мова рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має (С. Воробкевич).
 - Ну що, здавалось би, слова ... (Т. Шевченко).
 - Мова – це генетичний код нації (В. Іванишин).
 - Мова – думка духу /М. Гайдеггер/.
9. Накресліть таблицю „Причини помилок у логіці викладу”, доповнивши її власними прикладами.
- поєднання логічно несумісних слів /за винятком оксиморонів/:
жахливо гарний, страшно добрий;
 - уведення у фразу зайвих слів /плеоназмів/, що структурно обтяжують фразу, наприклад: *місяць грудень, моя власна думка;*
 - підміна особової форми дієслова активного стану стилістично неправомірною формою зворотно-середнього або навпаки, наприклад: *вибачте мені – вибачаюсь, перестань нервувати – знервуватись;*
 - неправильна побудова однорідних рядів членів речення, коли в нього входять родові й видові поняття, наприклад: *письменники і поети; корови, свині, кури, птиця;*
 - архаїчне утворення аналітичних форм: *буду писав, самий найкрасивіший, трохи синюватий;*
 - неправильна координація дієслівного присудка зі складеним підметом, наприклад: *дехто з нас знали;*
 - порушення порядку слів у реченні або порушення розташування його компонентів /частин/: *актор читав віри, якого ми вперше слухали;*
 - недоречне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень: *Принісни цю книгу, йому дозволили взяти існу. Повернувшись у село, їй обіцяли знайти роботу за фахом;*

ж) неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях: *Сьогодні світить яскраве сонце, і вчора була грозовиця;*

з) порушення смислового зв'язку між окремими висловлюваннями в тексті: *На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах, вони функціонують вже понад 10 років;*

и) невміння поділити текст на логічні частини /абзаци/.

10. Уважно прочитайте синонімічні ряди. Складіть словосполучення або речення з кожним зі слів.

Дзвінкий – лункий, голосний, гучний, розкотистий, гомінкий. Зосереджений – сконцентрований, замислений, заглиблений, зібраний. Коричневий – каштановий, брунатний.

11. З'ясуйте, чому подані сполучення слів вважаються помилковими. До якого типу помилок вони належать? Назвіть правильний відповідник.

Вільна вакансія, долоні рук, організували організацію, у січні місяці, моя автобіографія, кожна хвилина часу, пам'ятні сувеніри, свої страви власного виробництва, самий наймудріший, трохи чорнуватий, моя власна думка.

12. Прочитайте уривки й поясніть, якими мовними засобами досягається послідовність, несуперечність, взаємозалежність елементів думки, оформленої за допомогою мови.

Тобі подякувати, земле, треба,
Що ти відкрила день оцей мені:
Великий світ увесь і чисте небо,
І плин Дніпра в зеленій долині,
І силуети літаків над бором,
І відблиск світла в стиглих колосках,
Все те, що можна охопити зором,
І те, що можу бачити в думках /В.Ткаченко/.

Мені доля вручила перстень
І сказала, що вже до смерті
Я розмічений і заверстаний

В наростаючу круговерть,
Що однині мені, ані вдень,
Ні вночі мені, ані вдень,
І життя моє піде боком,
А не так, як у всіх людей (Б. Олійник).

Заняття № 6

Тема: Чистота мови

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожен, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників, це – обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас можуть бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (Б. Антоненко-Давидович).

Контрольні питання:

1. Визначення чистоти мови в широкому розумінні та в більш вузькому значенні.
2. Поняття чистоти мови на рівні орфоепічному й на рівні слововживання.
3. Уживання просторічних слів, жаргонізмів.
4. Умови й потреби використання діалектизмів у текстах художніх творів.
5. Доцільність уживання в текстах слів іншомовного походження.
6. Шляхи подолання помилок, зумовлених використанням канцеляризмів і слів-паразитів, мовних штампів.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Аркушин Г. Л. Станьмо на сторожі слова / Г. Л. Аркушин // Укр. мова і л-ра в шк. – 1990. – № 5.

3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
5. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
6. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
7. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К., 1989. – С. 51 – 53.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: чистота мовлення; суржикове мовлення; орфоепічні, лексичні, стилістичні норми; просторічні слова; жаргонізми; діалектизми; канцеляризми; професіоналізми.

Чистота мовлення – це повна відповідність нормам літературної вимови, тобто це мовлення, позбавлене позалітературних елементів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Прокоментуйте уривок із книги В.Іванишина, Я.Радевича-Винницького „Мова і нація”. Як ви його розумієте?
 „Культура мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповонив мовлення наших співгромадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина, – тривожні симптоми духовного нездоров’я народу”.
3. Перепишіть. Знайдіть у наведених реченнях позалітературні елементи й поясніть, якими словами їх можна замінити. Чим пояснюється їхнє місце в тексті?
 - а) У селі, де я інструктував кооперативи, живе старий дивак, бувший дяк (В.Островський).

- б) То не воликів б'ють, то не звіра цькують: то хоробрії воїни бузув'їрів січуть (М.Костомаров).
- в) Буду я письма сльозами писати, буду вітрами письма присилати (Л.Боровиковський).
- г) Друкарю! Не дремай – де треба, точку став (Л.Боровиковський).
- г) В чересі кріс, в руках топір буяє...(М.Устиянович).
- д) Бусьок сяде на хаті, ведмідь гавру розмече (М.Устиянович).

Для довідок: гавра – барліг, кріс – рушниця, черес – пояс.

4. Запишіть текст українською мовою, зверніть увагу на те, як співвідносяться слова в обох мовах, з'ясуйте можливості синонімічних змін.

Бывает пора: полынь пахнет так, что сдуреть можно. Особенно почему-то ночами. Луна светит тихо... Непокойно на душе, томительно. И думается в такие огромные, светлые, ядовитые ночи вольно, дерзко, сладко. Это даже – не думается, что-то другое: чудится, ждётся, что ли. Притаишься где-нибудь на задах огородов, в лопухах, –серце замирает от необъяснимой, тайной радости. Жалко, мало у нас в жизни таких ночей. Одна такая ночь запоминается на всю жизнь (В.Шукшин).

5. Пояснити вживання наведених пар слів, дати їм стилістичний коментар. Із трьома парами слів побудувати речення (за вибором студента).

З'ява – поява, знахідка – віднайдення, бажати – зичити, розвиток – розвій, гілка – галузь, цілунок – поцілунок, галузь – царина, згин – загибель, надрукувати – видрукувати, учитель – навчитель, познайомитись – зазнайомитись, знаходити – віднаходити, малюнок – замальовка, сповнитись – виповнитись, нерушимий – незламний, рішимість – рішучість.

6. Прочитайте назви телевізійних передач і висловте свою думку щодо їх досконалості й виправданості.

Ключовий момент. Усе для тебе. У гостях у Гордона. Перехрестя. Смачна країна. Картата потата. Їмо вдома. Свобода слова. Найрозумніший. Таємне життя. Шиканемо! Квартирне

питання. Корисна площа. Квадратний метр. Жертва моди. Клуб колишніх дружин. Доки всі вдома. Мелорама. Шанс. Караоке на майдані. Танці з зірками.

7. Знайдіть і выпишіть з тексту твору І. Франка „Абу-Касимові капці” діалектизми, іншомовні та просторічні лексеми, поясніть їх стилістичні функції, доречність уживання.

У Багдаді, славнім місті
Тому літ не сто не двісті,
Як халіфи ще жили,
Був вдовець стара катряга,
Та такий був скупендряга,
Що шукать по всій землі,
Хоч багатий був, як рідко,
Та ходив брудний, як дідько,
І обдертий, як жебрак:
Сорочища чорна, груба,
Ледве руб держиться руба,
А штаниці, мов райтак,
Лисину замість тюрбана

Обвивала шмата драна,
Ветха й кольору не знать,
Плащ – верета – перетика,
Шпилька з терня, пояс з лика –
Хоч у просо шпаки гнать.
Звався дід той Абу-Касим,
Був купець собі не блазень,
Пахощами торгував.
Як по місті йшов часами,
Сякий люд за ним юрбами,
Біг і дивом дивував.
Та найбільше весь уваги
У старого скупендряги

Його капці знай тягли:
Але капці ж бо то капці!
Що, мабуть, ще дідьчій бабці
Шлюбним обувом були.
Відки Абу-Касим взяв їх,
Кілько літ уже вживав їх,
Сього не затамив світ;
Знали лиш шевці багдадські,
Що ті капці чудернацькі,
Латали вже десять літ (І.Франко).

8. Запишіть текст. Якими мовними засобами досягається краса мовлення?

Добрий вечір тобі, господарю!
Стережи, Боже, твого товару.
Твого товару від всякого спадку,
Щоб не було якого припадку.
Хорошеньку господиню маєш,
Хорошенько її поважаєш:
Як чашечка у меду,
Як соловейко у саду,
Там барвінок в саду процвітає,
Там чоловік жону вихваляє (Нар. тв.).

Заняття № 7

Тема: *Культура спілкування по телефону*

Телефонну розмову не можна „переглянути” й стилістично виправити, відшліфувати, у ній „не працюють” міміка, жести, вона надзвичайно економна в одержанні й передачі інформації (Н. Бабич).

Контрольні питання:

1. Телефонна розмова – особлива форма ділового й побутового мовлення, її види.
2. Основні вимоги до мовця.
3. Етичні та загальномовні норми телефонної розмови.
4. Основні етапи телефонної розмови.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
4. Брагина А. Как обратиться к незнакомому человеку / А. Брагина // Рус. речь. – 1985. – № 1.
5. Веселов П. В. Служебный телефонный разговор / П. В. Веселов // Рус. речь. – 1990. – № 5.
6. Глущик С. В. Сучасні ділові папери / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – К. : „А.С.К.”, 2001.
7. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення / Н. Я. Потелло. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.
8. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. — 1998. — № 3.
9. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К., 1989.
10. Шкатова Л. А. У меня зазвонил телефон / Л. А. Шкатова // Рус. речь. – 1986. – № 4.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: телефонна розмова, абонент, абонемент, телефонний етикет.

Абонент – той, хто користується абонементом.

Абонемент – право користуватися (за плату або безплатно) чим-небудь (телефоном, місцем у театрі, книжками в бібліотеці та ін.) протягом певного часу; документ, що посвідчує це право.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Поставте наведені слова й сполучення слів у форму кличного відмінка. Укажіть, де можливо, паралельні форми.
Ольга Миколаївна, Борис, Іван Ле, Наталя Шевченко, Василь Панченко, Лідія, пан президент, Гриць, колега Степан, товариш Онопрійчук, Ярослав Віталійович, друг, пані Оксана, сторож, лікар, братик Івасик, Галина Іллівна.
3. Виконати (письмово) телефонну розмову:

- а) учителя з директором школи;
 - б) учителя з батьком (матір'ю) учня, який пропускає уроки;
 - в) студента з деканом факультету;
 - г) двох подруг.
4. Провідмініайте подані слова й словосполучення.
Телефон, слухавка, день, вечір, ваші справи, погода, тиждень, твій настрій, найдорожча ненька, ваше свято.
5. Знайдіть серед поданих нижче виразів вітання нейтральної тональності.
Доброго ранку. Вітаю. Добрий вечір. Добрий день. Вечір добрий. Здоров. Добридень. Привіт. Салют. Здрастуй. Здоровенькі були. Привіт. Я Вас вітаю. Скільки літ. Добровечір.
6. Змоделуйте такі телефонні розмови, у яких би використовувались подані мовленнєві вислови:
а) скажіть, будь ласка,...;
б) будьте ласкаві, поясніть...;
в) дозвольте запитати...;
г) поясніть, будь ласка,...;
г) допоможіть, будь ласка.
7. Запишіть поданий текст українською мовою. З'ясуйте основні норми телефонної розмови.

Телефонний етикет

В наш деловой и стремительный, перенасыщенный информацией век, обойтись без телефона просто невозможно. Вот берем трубку, слышим привычный гудок, набираем нужный номер ... гудки ... один, второй, третий... И наконец, на другом конце провода раздаётся: „Алло! Слушаю”.

Что же дальше? С чего начинать телефонный разговор?

Нужно поздороваться и тут же назвать себя. Если звонок служебный, нужно назвать фамилию, должность и организацию, которую вы представляете.

Если трубку взял не тот, кто вам нужен, вежливо попросите пригласить к телефону нужного человека. Когда он подойдёт, снова представьтесь и поздоровайтесь.

Случается, требуемого человека нет и на другом конце провода вас спрашивают: „Кто звонит?“ или „Что ему передать?“. Этот вопрос – проявление любознательности, он не нездоровое любопытство.

Если человек бесцеремонно спрашивает: „Это кто?“, не надо задавать встречный вопрос „А это кто?“, так как разговор может превратиться в „угадайку“. Нужно поступить согласно этикету: назваться и поздороваться.

Если вам плохо слышно собеседника, это значит, что он плохо слышит вас. Поэтому интересуйтесь у собеседника, хорошо ли ему слышно.

Когда звонок внезапно прерывается, вторично набирает номер только тот, кто звонил в первый раз.

Если подняв трубку, вы узнаете, что собеседнику нужен кто-то другой, надо расценивать все, как чистую случайность: „Извините, вы не туда попали“. Нежелательно беспокоить человека после 21⁰⁰, а также рано утром. Но если возникает крайняя необходимость, надо извиниться и кратко объяснить причину.

Никогда нельзя долго разговаривать по телефону. Особенно если вы звоните из автомата или используете служебный телефон.

Если телефонный собеседник касается темы, которую вы не хотели бы затрагивать в присутствии людей, находящихся рядом с вами, вы отвечаете подчеркнуто сухо: „Да...да...да“. Тогда собеседник поймёт.

Если товарищ не понял, извинитесь и скажите, что по этому вопросу позвоните позже.

Когда звоните по телефонам специальных служб, говорите кратко, внятно, четко формулируя суть дела. Закончите разговор кратким : „Спасибо“.

Если вы звоните, а у этого человека занято, то надо подождать, так как звонить к вам может он, и получится замкнутый круг.

Если вы хотите пошутить с человеком, нужно прежде перекинуться парой слов, чтобы почувствовать настроение человека.

Согласно этикету, при разговоре мужчины с женщиной, должна разговор заканчивать женщина. А вообще, разговор заканчивает инициатор. Если человек спешит, он может, извинившись, закончить разговор первым.

Не забудьте попрощаться и дайте время попрощаться вашему собеседнику.

Заняття № 8

Тема: *Культура офіційного та приватного листування*

Формування й формулювання – це два етапи „кристалізації” думки (Ю. Карпенко).

Контрольні питання:

1. Листування – особливий вид спілкування.
2. Основні правила написання листа (офіційного, приватного).
3. Орфографічні та технічні правила переносу слів.
4. Загальноприйняті умовні скорочення в листах.
5. Правила оформлення поштових відправлень (лист, бандероль, листівка).

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
4. Коваль А. П. Слово про слово / А. П. Коваль. – К., 1986. – С. 166 – 168.
5. Кудрик Л. Г. Розвиток зв'язного мовлення : навч. посіб. з укр. мови для учнів 11 кл. / Л. Г. Кудрик. – Львів, 1997.
6. Ленець К. Б. Поговоримо про листування / К. Б. Ленець // Культура слова. – К., 1973. – Вип. 14. – С. 79 – 85.
7. Чак Є. Барви нашого слова / Є. Чак. – К., 1989. – С. 71 – 72.
8. Чак Є. Мовний етикет: Дорогий друже! / Є. Чак // Дивослово. – 1996. – № 1.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: текст, лист, культура письма, виразність письма, чіткість літер, акуратність тексту, орфографічні та технічні правила переносу слів.

Культура письма – це віддзеркалення культури розумової й культури усного мовлення.

Текст /від лат. textus – тканина, зв'язок, побудова/ – повідомлення, яке складається з кількох чи багатьох речень, характеризується змістовою і структурною завершеністю і певним відношенням автора до змісту висловлення.

Лист – це писемно оформлений монолог, звернений до певної особи або осіб.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. Проаналізувати мовностилістичні особливості 2 – 3 листів українських письменників. Назвати основні ознаки самотності цих листів.
4. Написати листи /за вибором студента/:
 - а) матері (батькові);
 - б) молодшій сестрі (братові);
 - в) колишньому класному керівникові;

- г) наставнику групи;
- г) бабусі (дідусеві);
- д) шкільній подрузі.

5. Запишіть усі можливі формули вітання й прощання з близькими й малознайомими людьми. Поясніть різницю між цими виразами.

6. Подані слова й словосполучення поставте у форму кличного відмінка. Укажіть можливі паралельні форми.

Матуся, Юля, дорогий друг, тітка Марія, Віталій Семенович, пан Костянтин, Катерина Олексіївна, Ольга, сестра Оленка, братик Микита, бабуся Ганна, директор Іван Миколайович, пані Тетяна, добродій водій, колега Віктор.

7. Перекладіть українською мовою подані вирази. Зробіть висновки.

Благодарить вас, написала ему, это к добру, давление упало, настроение упало, в следующий раз, слишком большой, всего вам доброго, добро пожаловать, другими словами, принимать участие, принять меры, приезжать зимой, во время перерыва, по собственному желанию, не по силам, важное мероприятие, тактичный человек.

8. Из тлумачного словника випишіть значення поданих слів. Уведіть їх у речення.

Листування, абонент, абонемент, передплата, адреса, адрес, показчик, показник, винятково, виключно.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Укажіть рядок, у якому правильно визначено поняття „культура мови”:

- а) лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус норм сучасної української літературної мови в конкретну епоху;
- б) мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого

ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації;

в) формування естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу;

г) правила літературно опрацьованого мовлення, яке є зразком писемної та усної форм спілкування.

2. *Знайдіть рядок, де всі слова вжито правильно:*

- а) слід відмітити, що в публікації йдеться мова про цікаві факти з життя рослин;
- б) до особового листка обліку кадрів додається довідка з місця роботи;
- в) моя автобіографія дуже цікава;
- г) дякую всіх, що прийняли участь у цікавому заході.

3. *Укажіть український відповідник до слова „ексклюзивний”:*

- а) ідеальний;
- б) винятковий;
- в) пишний;
- г) розкішний.

4. *Визначте рядок, у якому немає помилок у вживанні прийменників:*

- а) по дорученню, по непорозумінню, по ініціативі;
- б) за бажанням, з питання, на замовлення;
- в) з алгебри, з примусу, по адресу;
- г) по вимозі, через помилку, по закінченню.

5. *Укажіть, у якому рядку допущено граматичну помилку:*

- а) складати екзамен;
- б) складати шану;
- в) складати конструктор;
- г) складати більшість.

6. *З'ясуйте, з яким словом може сполучатися слово „лікарняний”:*

- а) мораль, етика, засіб;
- б) заклад, установа, режим;
- в) харчування, доза, процедура;
- г) трава, халат, таємниця.

7. *Визначте іменник, з яким прикметник „злісний” утворює словосполучення:*

- а) погляд; б) характер;
- в) ворог; г) вигляд.

8. *Виберіть рядок, у якому всі слова є паронімами:*

- а) дипломант, дипломник, динаміка;
- б) комунікабельний, комунікативний, комунікаційний;
- в) значення, знаменитий, знаменний;
- г) одинокий, ординарний, одноосібний.

9. *Виберіть рядок, у якому всі слова є синонімами:*

- а) кохати, дбайливо доглядати, любити;
- б) кооперування, кооперація, кооператив;
- в) корисний, корисливий, корінний;
- г) звичайний, звичний, звичасвий.

10. *Укажіть рядок, у якому правильно утворено дієприкметники:*

- а) панівний, руйнівний, гальмівний, керований;
- б) відмінюваний, пізнаваємий, управляємий, навколишній;
- в) пануючий, руйнуючий, оточуючий, виробляємий;
- г) недосяжний, незгасний, координуючий, лежачий.

11. *Укажіть рядок, у якому правильно утворено форми прикметників:*

- а) наймиліший, самий короткий, важчий, найбільш чистий;
- б) солодший, якнайкращий, прудкіший, найбіль невдалий;
- в) менш розкішний, тепліший, менш свіжий, вищий від усіх;
- г) бездарніший, м'якший, золотіший, самий доглянутіший.

12. *Укажіть речення, у якому немає помилок у слововживанні:*

- а) голова оголосив порядок денний зборів;
- б) акт являється документом, який ґрунтується на конкретних доказах;
- в) більшість абітурієнтів, які успішно здали екзамени, будуть прийняті до інституту;
- г) у місті розпочалася підписка на газети та журнали.

13. *Укажіть рядок, у якому всі слова є синонімами:*

- а) хворий, хворобливий, хоровий;
- б) плести, вити, скручувати;
- в) адреса, адресант, адресат;

г) лісник, лісничий, лісовод.

14. Зазначте, у якому рядку є синоніми до слова „тракт”:

- а) трактир, ресторан, кафе;
- б) дорога, шосе, путь;
- в) трактор, автомобіль, мотоцикл;
- г) лан, плесо, плай.

15. З'ясуйте, з якими словами може сполучатися слово „показчик”:

- а) дороги;
- б) зрілості;
- в) культури;
- г) даних.

16. Визначте речення, у якому не порушено логічність мовлення:

- а) мене не тільки цікавлять тварини, а й собаки;
- б) ці квіти пахнуть ніжно і духмяно;
- в) повернувшись додому, у мене знову з'явився настрій;
- г) усі школярі повернулись із занять, які вчилися у другу зміну.

17. Назвіть рядок, у якому порушено точність мовлення в словосполученні:

- а) громадянський шлюб;
- б) особовий характер;
- в) показник зрілості;
- г) передплата журналів.

18. Назвіть рядок, у якому не порушено точність мовлення в словосполученні:

- а) показові змагання;
- б) марочний альбом;
- в) земляний фонд;
- г) квиток на екзамен.

19. Зазначте, у якому рядку збережено логічність мовлення в словосполученні:

- а) дуже далеченько;
- б) цукрова сіль;
- в) дуже приємний;
- г) моя автобіографія.

20. Зазначте, у якому рядку збережено логічність мовлення в словосполученні:

- а) забагато добрий;
- б) змалював образ;
- в) сильно смугастий;
- г) солодкувата кислота.

21. *Зазначте рядок, у якому всі назви спеціальностей утворено правильно:*

- а) апаратник, двірник, закройщик, заправник;
- б) каменщик, кружевниця, мотальник, швачка;
- в) шпалерник, мармурник, формувальник, різьбяр;
- г) підрядчик, розкатчик, зборщик, сушильник.

22. *Виберіть рядок, де всі конструкції є етикетними формулами прохання:*

- а) пробачте, вибачте, до побачення, дякую, доброго здоров'я;
- б) дуже прошу, прийміть моє прохання, будь ласка, будьте добрі, дозвольте;
- в) добрий день, прощайте, зичу вам щастя, будьте люб'язні, дуже вдячний вам за...;
- г) перепрошую, даруйте на слові, щиро дякую, вітаю вас з ювілеєм, доброго вечора.

23. *Визначте рядок, у якому всі слова мають наголос на другому складі:*

- а) надлишок, ополудні, поновлений, вимога, етнічний, єпископ;
- б) єпархія, навчений, паритет, параметр, рентабельно, тризубець;
- в) трилітній, соціум, спасибі, спонтанний, текстолог, тевтонський;
- г) спідлоба, селити, сейсмограф, вимова, випадок, перевертень.

24. *Укажіть, у якому рядку всі слова як вимовляються, так і пишуться:*

- а) голова, король, дорога, Відень, душман, злити;
- б) отець, полум'я, сивий, легко, спокуса, суржик;
- в) роззброєння, сурма, текст, повноважний, зменшення;
- г) бричка, анотація, акцентологія, імпрровізація, скопіювати, контрастний.

25. *Зазначте рядок, де всі пари слів є синонімами:*

- а) юрист — правник, інцидент — випадок,

громадянство — підданство, демократія — монархія;
б) ватажок — отаман, тактовний — тактичний,
відсоток — процент, дикція — вимова;
в) в'язень — невольник, воля — неволя, друг — недруг,
говорити — ректи;
г) стежити — приглядати, недолік — дефект, аварія —
катастрофа, адвокат — оборонець.

26. *Зазначте рядок, де всі пари слів є паронімами:*

а) комунікативний — комунікабельний, веселий — сумний,
недолік — дефект, дикція — вимова;
б) тактовний — тактичний, поверховий — поверхневий,
виборний — виборчий, абонент — абонемент;
в) людний — людяний, фамільний — фамільярний,
ефективний — ефектний, лінгвістика — мовознавство;
г) привітальний — привітний, засвоювати — освоювати, задача
— завдання, юрист — правник.

27. *Виберіть рядок, де всі фразеологізми мають значення
„гордовито триматися”:*

а) попасти в капкан, бити байдики, як кіт наплакав, велике
цабе, з легким серцем;
б) дерти кирпу, напустити пихи, піднімати носа, задирати
голову, відставляти губу;
в) розвів мільйони, нестися вгору, жити чужим розумом, мести
від воріт, темний ліс;
г) високо нести голову, не показувати очей, птах високого
польоту, стріляний горобець.

28. *Зазначте рядок, у якому всі слова утворені одним способом:*

а) школяр, зроблений, лісостеповий, поневолити, маркований;
б) правознавець, єдиновладдя, людиноненависницький,
самопідготовка, тризначний;
в) відсталість, безстидник, задіяний, пересильний, розрівняний;
г) підробити, заохочувати, розпестити, пороблений, зіскочити.

29. *Укажіть варіант, де правильно утворено форму родового
відмінка іменників чоловічого роду:*

а) після закінчення інституту, внаслідок туману, у напрямку до
Львову, щопонеділка;

- б) виконання плану, близько майдану, зроблено з воску, гарного малюнка;
- в) без винятку, другого сорту, готуватися до екзамена, населеного пункту;
- г) без плаща, виступ лектора, звернутися до Івана Дорошенка, багато товару.

30. *Укажіть рядок, у якому іменники в родовому відмінку однини записані правильно:*

- а) контролю, аудиту, засобу, статута, керівника;
- б) аудитора, напряму, договору, активу, досвіду;
- в) виду, клієнта, доказу, результата, порядку;
- г) об'єкта, органу, аналізу, обліку, закона.

31. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) загальнокримінальний злочин;
- б) це питання було рішенням на мою користь;
- в) його було притягнуто до кримінальної відповідальності;
- г) вирок, вступивший в законну силу.

32. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) притягнений до відповідальності;
- б) система їх роботи сама досконала;
- в) скарга про неправильність у списку виборців;
- г) цей документ наділений законною силою.

33. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) студент чекав більш конкретнішої відповіді на запитання;
- б) ми вирішували цю проблему на протязі року;
- в) клопотання у перегляді судового рішення;
- г) найкращим варіантом вирішення цієї проблеми є перший.

34. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) він привіз на згадку про подорож пам'ятний сувенір;
- б) необхідно взаємно допомагати один одному;
- в) діюче законодавство;
- г) зараз виступатимуть такі депутати.

35. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) завідуючий кафедрою виступив з пропозицією;
- б) ми повинні вирішити слідуючі питання;
- в) наступного разу будемо вирішувати найголовніші проблеми;
- г) лише зробивши завдання, ти можеш відпочити.

36. З'ясуйте, який фразеологізм вжито в значенні „сердитися”:

- а) мовити до діла;
- б) розв'язати язика;
- в) копилити губи;
- г) бити по кишени.

37. Зазначте, у якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення:

- а) рвати на шматки, нема живої душі, ревно любити;
- б) з легкої руки, копилити губи, бити ключем;
- в) ріски в рот не брати, крихти в роті не було, живіт присох до спини;
- г) роззявити рота, вити вовком, дати звістку про себе.

38. Укажіть рядок, у якому подано фразеологізми з мовлення спортсменів:

- а) перейти дорогу, лізти в душу, перед самим носом;
- б) сіяти ворожнечу, краєм вуха чути, довга пісня;
- в) пускати стріли, попасти в капкан, руки не туди стоять;
- г) дати сто очок вперед, брати бар'єр, з нічийним рахунком.

39. Зазначте, у якому рядку в усіх словах слід писати літеру г:

- а) па...орб, ...удзик, ...олова, ...усак, ле...енда;
- б) на...олос, ...рунт, ка...ат, ла...ідно;
- в) за...адка, ...усар, ...ілка, коле...а, ма...ніт;
- г) ...уля, ...анок, ...едзь, ...атунок, ...валт.

40. Укажіть, у якому рядку всі слова становлять синонімічний ряд:

- а) просвіт, світити, світло, просвіта;
- б) зір, оглядати, очі, погляд, оглядатися;
- в) добре, мило, гоже, славно, гарно;
- г) святий, свічка, священик, Великдень, свято.

41. Виберіть рядок, у якому всі слова є синонімами до слова „говорити”:

- а) казочка, говір, розмова, мова, мовний;
- б) казати, мовити, розмовляти, балакати;
- в) балабонити, балакливий, казкар, казна-хто;
- г) оповідати, подейкувати, підказувати, мовлення, балачка.

42. Зазначте, у якому рядку всі іменники утворено префіксально-суфіксальним способом:

- а) висота, зелень, їжачиха, широчінь;
- б) розклад, рядок, блакить, вишиванка;
- в) українка, матуся, вихід, ягідка;
- г) підвіконня, подорожник, міжбрів'я, звістка.

43. Знайдіть рядок, у якому слова утворено шляхом осново- чи словоскладання:

- а) підстанція, Середземний, прабатьківщина, розвеселий;
- б) приміський, сучасний, безрукий, заширокий;
- в) правобережний, лісостеп, глухонімиий, легкоатлет;
- г) зелений, простий, широченний, довгий.

44. Укажіть, у якому рядку всі іменники жіночого роду:

- а) глазур, дідуньо, доповідь, сім'я, староста;
- б) Наталка, дівчина, путь, матуся, дошка;
- в) Катруся, Дніпро, донька, Англія, княжна;
- г) Україна, батьківщина, Київ, життя, річка.

45. Виберіть рядок, у якому всі іменники II відміни в родовому відмінку однини мають закінчення **-у, -ю**:

- а) тиждень, Лондон, стіл, учень, квартал;
- б) депутат, кіловат, рік, гараж;
- в) штаб, жаль, Ужгород, сад, квиток;
- г) футбол, банк, мед, вітер, барвінок.

46. Зазначте, у якому рядку допущено помилку при творенні вищого ступеня порівняння прикметників:

- а) тепліший, менш вдалий, вужчий, більш влучний;
- б) більш сумлінний, нижчий, більш здібний, важчий;
- в) гірший, менш вживаніший, більш сумлінний, кращий;
- г) дорожчий, більш ефективний, більш вимогливий, менш впертий.

47. Укажіть, у якому рядку на місці пропущеної літери слід писати **и**:

- а) к...лограм, Ч...каго, с.луєт, б...нт, ц...клон;
- б) ф...рма, к...моно, ц...стерна, ш...фер, т...тан;
- в) ж...рафа, с.мпатія, д...зель, ж...лет, ц...клон;
- г) в...мпел, р...жим, б...лет, г...гант, ід...лія.

48. Зазначте, у якому рядку між словами слід уживати прийменник **в**:

- а) успіх (у, в) творчості, приніс (у, в) кишені, читала (у, в) журналі, попросив (у, в) друга;
- б) жила (у, в) Одесі, служити (у, в) армії, плавати (у, в) озері, була (у, в) Італії;
- в) зайти (у, в) клас, запитати (у, в) актриси, працювати (у, в) аптеці, погляд (у, в) майбутнє;
- г) жити (у, в) Києві, сидіти (у, в) автобусі, зайшов (у, в) клас, бачив (у, в) товариша.

49. З'ясуйте, якими лексичними одиницями є слова **континент** — **контингент**, **зброя** — **зброя**:

- а) синонімами;
- б) антонімами;
- в) омонімами;
- г) паронімами.

50. Визначте, у якому рядку неправильно поєднано числівники з іменниками:

- а) шістдесят чотири кілометри, сімсот тонн, двадцятий кілометр, три професори;
- б) семеро рядів, півтори доби, одна ціла і одна третя метри, двоє разів;
- в) тридцять два зошита, обидві жінки, двадцятєро гравців, перше кохання;
- г) восьмеро воріт, перші заморозки, обидві подруги, дев'ятеро сестер.

51. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилки у правописі числівникових форм:

- а) п'ятдесяти, обом, мільярдом, семистам, шістдесятьох;
- б) двомастами, десятьох, чотирьохсот, одного, сорока;
- в) тридцятьома, тисячею, восьмисот, одинадцяти, сімдесятьма;
- г) ста, п'ятидесяти, мільйону (Р. в.), дев'ятисот, чотирма.

52. Назвіть рядок, у якому порушено принципи наголошення слів:

- а) живопис, валовий, каталог, ознака;
- б) килим, агент, виробіток, гривня;
- в) верба, колесо, кропива, одинадцять;

г) завдання, контрактний, черговий, завжди.

53. *Укажіть, у якому рядку неправильно вжито прийменникову форму:*

- а) по формі, за таких обставин, по математиці, виписка з протоколу;
- б) за два кроки, о сьомій годині, на захист, залучити до роботи;
- в) через хворобу, щодо використання, на його користь, на ваш запит;
- г) не під силу, на виплату, прийти у справі, на адресу.

54. *Зазначте рядок, у якому неправильно дібрано українські відповідники при перекладі:*

- а) принимать участие — брати участь, назначение — призначення, многочисленный — численний, предприятие — підприємство;
- б) разработать мероприятие — розробити міроприємство, в значительной степени — в значній мірі, бывший директор — бувший директор, самый лучший результат — самий кращий результат;
- в) сдавать экзамены — складати екзамени, вовлекать в работу — залучати до роботи, указ вступил в силу — указ набрав чинності, в дальнейшем — надалі;
- г) на протяжении недели — протягом тижня, заведующий отделом — завідувач відділу, исключение из правила — виняток із правила, по понедельникам — щопонеділка.

55. *Виберіть рядок, усі словосполучення якого вживають тільки у професійному мовленні:*

- а) брати кредит, брати зобов'язання, брати до серця, брати на себе відповідальність;
- б) працювати над книгою, лізти в очі, поставити на ноги, повідомляти про зарахування;
- в) надавати інформацію, надавати ляпасів, надавати підтримку, надавати допомогу;
- г) відшкодовувати збитки, порядок денний, на вимогу керівництва, упроваджувати у виробництво.

56. *Назвіть речення, яке потребує редагування:*

- а) Головне, на що потрібно звернути увагу, – це якість знань;

- б) У школі письменника тепло вітали учні та вчителі;
в) Я телефонував на номер, зазначений в оголошенні;
г) Складіть, будь ласка, свою автобіографію.
57. *Визначте, у якому випадку допущено помилку при побудові словосполучень:*
- а) громадська думка, орендні відносини, нагальна справа, обопільна угода;
б) спільне підприємство, чинити опір, відповідач у справі, розбіжності з питань;
в) діяти всупереч наших пропозицій, оплачувати за проїзд, вжити термінові заходи, сфотографуватися в анфас;
г) скористатися пропозицією, оплата позики, триматися осторонь, залучати до роботи.
58. *Визначте, у якому рядку всі словосполучення стилістично правильні:*
- а) підготувати тези, поїхати у відрядження, ухвалити рішення, любий із студентів;
б) значні зміни, краєвид з вікна, проти ночі, колишній учитель;
в) вищий учбовий заклад, міроприємство, діюче законодавство, чергова печатка;
г) на слідуючий день, приймати участь, правильна відповідь, на протязі року.
59. *Укажіть, яке з наведених речень містить синтаксичну помилку:*
- а) Я телефонував на номер, зазначений в оголошенні;
б) Бібліотека поповнилася численними підручниками, двома комп'ютерами;
в) Успіхів великих досягли завдяки наполегливій праці студенти нашої групи;
г) У нашому магазині продається лише така побутова техніка, яка відповідає сучасним вимогам.
60. *Зазначте, у якому реченні правильно вжито форму звертання:*
- а) Ви, Наталю Петрівно, згодні з такою думкою?;
б) Марія Василівна, Ви передплатили газети і журнали?;
в) Сьогодні Ви якийсь пригнічений, Ігоре Іванович;

г) Ви, татусь, раді нам?

61. З'ясуйте, у якому реченні не допущено помилок при вживанні займенників:

- а) Петро побіг до Дмитра, і всі помітили, що він зупинився;
- б) Брат попросив товариша віднести до його кімнати книги;
- в) Ми піднялися на вершину гори, яка заросла лісом;
- г) Вікна замку, що стояв на узвишші, були схожі на його бійниці.

62. Визначте речення, у якому є помилки при вживанні числівників:

- а) Біля семидесяти підприємств країни почали випуск нової високоякісної продукції для широкого вжитку;
- б) Для дітей дитячого будинку передано медикаменти, шприци, двадцять чотири крапельниці;
- в) Обидва хлопці допомогли Миколі збирати картоплю;
- г) План реалізації продукції комбінат виконав на 100 відсотків.

63. Укажіть речення, у якому допущено помилки при вживанні дієслів:

- а) Автобус ходє тепер до нас два рази в день;
- б) Я посаджу коло криниці калину;
- в) Я вважаю, що ми правильно порахували витрати пального за звітний період;
- г) Телевізор мені заважає зосередитись, бо я не можу працювати при шумі.

64. Зазначте речення, де є помилка при вживанні дієприслівників:

- а) Ми відчули апетит, відвідавши виставку кондитерської фабрики;
- б) Відпочивая, треба час проводити з користю, не гаючи даремно жодної хвилини;
- в) Висловлюючись, необхідно дбати про красу і точність слова;
- г) Вам, мамо, довелося все життя працювати не покладаючи рук.

65. Зазначте, у чому виявляються лексичні норми:

- а) у правильному вживанні слів та правильному поєднанні слів за змістом у реченні та словосполученні;
- б) у правильному вживанні наголосу;
- в) у творенні нових слів та поєднанні їх за смыслом у реченні;
- г) у правильному вживанні слів.
66. *З'ясуйте речення, у якому допущено помилку при вживанні прикметників:*
- а) Яблуні за літо стали більш розкішніші, розлогі, гіллясті;
- б) Нескінченні Світланині жарти бувають не завжди доречними;
- в) Дніпро ширший і глибший від Бугу;
- г) Наш університет – одна з найкращих споруд міста.
67. *Визначте рядок, де допущено помилку при творенні ступенів порівняння прикметників:*
- а) більш гіркий, веселіший, вужчий, найбільш талановитий, найстаріший;
- б) молодіший, найбільш високий, дорожчий, більш дорогий, нищий;
- в) щонайпривабливіший, більш дотепний, нижчий, глибший;
- г) кращий, більш милий, якнайрозумніший, найдобріший, дорожчий.
68. *Назвіть речення, у якому допущено помилку у вживанні відмінкових закінчень іменників:*
- а) студент купив ручку, стержня до неї, олівця, гумку;
- б) до дзвінкого приголосного звуку [д] парним глухим є приголосний [т];
- в) на заняттях з українського професійного мовлення ми вдосконалюємо навички з культури ділового спілкування;
- г) я допомагав своєму однокурсникові Денисові Коваленку розв'язувати задачі.
69. *Укажіть, у якому рядку всі іменники мають закінчення -ею у формі орудного відмінка однини:*
- а) економіка, плата, праця, дія, історія;
- б) вежа, задача, наука, ціна, система;
- в) тиша, душа, межа, будівля, торгівля;
- г) енергія, контора, фірма, група, форма.
70. *Визначте пару слів, які є паронімами:*

- а) мимохіть — мимохідь;
- б) по гас — погас;
- в) диктат — диктатура;
- г) метод — методика.

71. З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах наголос поставлено правильно:

- а) вірші, читання, вимова, документ, захворіти;
- б) ім'я, кидати, корисний, приятель, ненависть;
- в) чотирнадцять, ознака, олень, подруга, разом;
- г) роблю, вісімдесят, статуя, український, дефіс.

72. Назвіть комунікативні ознаки культури мовлення:

- а) правильність, точність, доречність, нормативність, діалогічність;
- б) логічність, багатство, монологічність, ввічливість, образність;
- в) правильність, стислість, точність, логічність, чистота, виразність;
- г) чистота, змістовність, різноманітність, усна і писемна форми.

73. З'ясуйте, яке твердження є правильним: „Грамматичні норми – це...”:

- а) правильний вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування;
- б) правила вживання слів;
- в) правила слововживання, вимови, наголошування, орфографії та пунктуації;
- г) правильне вживання варіантів морфологічної форми слова, варіантів її поєднання з іншими словами.

74. Визначте, у чому виявляються акцентуаційні норми сучасної української літературної мови:

- а) регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених;
- б) наголошування відповідає семантико-стилістичним можливостям мови;
- в) наголос ставиться у правильному варіанті форми слова залежно від контексту;

- г) правильному виборі орфограми у словах.
75. *Зазначте, у чому виявляються орфоепічні норми:*
- а) у правильному творенні й вживанні слів;
 - б) у правильному наголошуванні слів;
 - в) у характерному використанні різних зображувальних засобів, слів різного звучання;
 - г) у правильній вимові звуків, звукосполучень.
76. *Укажіть термін, який відповідає визначенню: „Стереотипне сполучення слів, що використовується в стандартних мовних ситуаціях”:*
- а) калька;
 - б) кліше;
 - в) каламбур;
 - г) варваризм.
77. *Виберіть рядок, у якому всі слова наголошені правильно:*
- а) вимога, одинадцять, громадський, черствий, щавель;
 - б) випадок, громадянин, жаростійкий, маковик;
 - в) живопис, легкорозчинний, мигнути, донька;
 - г) жебрати, літопис, мішковина, центровий, читання.
78. *Назвіть рядок, у якому в усіх словах допускається вживання подвійного наголосу:*
- а) помилка, шунтовий, задарма, сходовий;
 - б) аплазія, чужина, вихровий, гомілковий;
 - в) хворост, хутровий, важковимовний, алфавіт;
 - г) бавовняний, допризовний, колядковий, ладановий.
79. *Зазначте рядок, у якому всі слова утворено префіксальним способом словотворення:*
- а) розказати, обмастити, переписати, підсніжник;
 - б) оббити, прибігти, принести, помити;
 - в) увійти, розвести, відїхати, овочесховище;
 - г) прискочити, перевести, прикрасити, змогти, перелісок.
80. *З’ясуйте, за допомогою якого способу утворено слова по-нашому, по-братерськи:*
- а) суфіксальний;
 - б) префіксальний;
 - в) префіксально-суфіксальний;

- г) безафіксний.
81. *Визначте, у якому варіанті правильно утворено назви жителів місцевості:*
- а) житомирянин, житомирянка;
 - б) житомирець, житомирка;
 - в) житомирівець, житомирянка;
 - г) житомирян, житомирячка.
82. *Виберіть рядок, у якому є зайве слово в синонімічному ряду:*
- а) їсти, жувати, жерти, запихатися, ковтати;
 - б) їти, плентатися, чвалати, пересуватися, повзти;
 - в) завірюха, хурделиця, хуга, заметіль, завія;
 - г) дім, будинок, повітка, оселя, хата.
83. *З'ясуйте, яке з наведених визначень відповідає поняттю „пароніми”:*
- а) слова, близькі за звучанням, але різні за значенням;
 - б) слова, спільні за основним лексичним значенням, але з різними смисловими відтінками;
 - в) слова, що звучать однаково, але мають різне значення;
 - г) слова однієї частини мови, що мають різні лексичні значення.
84. *Укажіть визначення, що відповідає суті фразеологізму глянути одним оком:*
- а) подивитися ретельно, пильно;
 - б) подивитися з корисливими намірами;
 - в) подивитися заздрісно, невдоволено;
 - г) подивитися побіжно, мимохідь.
85. *Зазначте, якому фразеологізму відповідає визначення „бути правим; правильно, слушно думати”:*
- а) мати рацію;
 - б) мати розум;
 - в) мати серце;
 - г) мати силу.
86. *Виберіть рядок з якісними прикметниками:*
- а) гострий, запорізький, чорний, багатий;
 - б) веселий, теплий, гарний, світлий;
 - в) міцний, чорноморський, ніжний, високий;
 - г) лисий, білий, гострий, свіжий.

87. *Зазначте, у якому рядку правильно відредаговано словосполучення у відповідності з висновками комісії.:*

- а) відповідно до висновків комісії;
- б) у відповідності до висновків комісії;
- в) відповідно до висновків комісії;
- г) у відповідності до висновків комісії.

88. *Виберіть рядок, у якому всі словосполучення утворено способом узгодження:*

- а) чудова пора, добрий приятель, вагомі аргументи, прощальний вальс;
- б) вантажний порт, люблю весну, дощова осінь, гіркий смуток;
- в) різнобарвна веселка, прийти увечері, мамина пісня, смачна страва;
- г) головний принцип, радісні думки, святкували весело, вечірня пора.

89. *Визначте, у якому рядку правильно оформлено звертання:*

- а) шановна Наталія Олександрівна;
- б) шановна Наталія Олександрівно;
- в) шановна Наталіє Олександрівно;
- г) шановна Наталію Олександрівно.

90. *Укажіть, у якому рядку правильно вжито особові закінчення дієслів:*

- а) полють, скажуть, стукають, літають;
- б) роблять, малюють, ходять, заважають;
- в) возять, пускають, будеть, куплять;
- г) дадуть, відчувають, біжуть, розкажуть.

91. *Виберіть визначення, що відповідає терміну „правильність мовлення”:*

- а) структурно впорядковане за логічними законами мовлення;
- б) вміння користуватися мовою у її усталених формах;
- в) чітке використання мовних одиниць зі значенням, властивим цій одиниці;
- г) повна відповідність мовлення нормам літературної мови.

92. *Виберіть визначення, що відповідає терміну „культура мовлення”:*
- а) високий рівень розвитку мови;
 - б) раціональне, стилістично вмотивоване та нормативне користування мовними одиницями;
 - в) вчення про функціонування й використання мови;
 - г) своєрідний вияв мовлення в усіх стилях і жанрах мови.
93. *З’ясуйте, якому терміну відповідає таке визначення: „Короткий влучний вислів, глибока узагальнена думка, висловлена у стислій формі”:*
- а) фразеологізм;
 - б) прислів’я;
 - в) приказка;
 - г) афоризм.
94. *Зазначте, у якому рядку правильно узгоджено іменник гектар з числівником 2,5:*
- а) два з половиною гектари;
 - б) два з половиною гектара;
 - в) два і п’ять гектарів;
 - г) два і п’ять гектари.
95. *Укажіть рядок, у якому подано правильний варіант родового відмінка числівника 587:*
- а) п’ятисот восьмидесятьох сімох;
 - б) п’ятисот восьмидесяти сімох;
 - в) п’ятсот вісімдесяти семи;
 - г) п’ятисот вісімдесяти семи.
96. *Виберіть рядок, у якому правильно записано слова іношомовного походження:*
- а) мажоритарний, екстраверсія, іміграція, домінанта;
 - б) градієнтний, альтернатива, вегетативний, інновація;
 - в) меридіан, мимбрана, номенклатура, психіатрія;
 - г) рефлекс, симфонія, деференціація, сертифікат.
97. *Назвіть визначення, що відповідає терміну „діалог”:*
- а) форма мовлення, яка характеризується зміною реплік двох мовців, що перебувають у безпосередньому зв’язку;
 - б) форма мовлення, що вказує на способи взаємодії між учасниками спілкування;

в) форма мовлення, якій властива зміна реплік трьох і більше мовців;

г) форма мовлення, утворена внаслідок мовної активності адресанта, розрахована на опосередковане сприйняття адресатом.

98. З'ясуйте, у якому рядку правильно перекладено словосполучення крайня необхідність:

- а) крайня необхідність;
- б) крайня потреба;
- в) гостра необхідність;
- г) важлива потреба.

99. Укажіть рядок, у якому правильно утворено вищий ступінь порівняння прикметників:

- а) старший, кращий, довший, темніший;
- б) нижчий, модніший, працьовитіший, народніший;
- в) тугіший, більш дорогий, менш теплий, заможніший;
- г) більш гарніший, товщий, менш веселіший, новіший.

100. Укажіть рядок, у якому всі слова в родовому відмінку однини мають закінчення **-а, -я**:

- а) знаменник, пісок, щебінь, ромб, ансамбль;
- б) коридор, карниз, ураган, рукопис, чернець;
- в) долар, кістяк, спорт, ріг, прогрес;
- г) студент, портфель, місяць, конус.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Індивідуальне заняття № 1

Тема: Мовна майстерність і підготовка до публічних виступів

Мета сучасної інтелігентної людини –
виробити свій оригінальний

ораторський стиль (Г. Сагач).

Контрольні питання:

1. Культура мови як база майстерності публічного виступу й основна умова ораторського мистецтва.
5. Роди й види сучасного публічного виступу: соціально-політичні, академічні, соціально-побутові.
2. Доповідь, лекція, бесіда, повідомлення та ін. як форми публічного виступу.
3. Основні правила складання плану доповіді, лекції, тексту і тез публічного виступу.
4. Основні якості публічного мовлення: ясність, стислість, точність, простота.
5. Вимоги до написання рецензії.

Література: див. у список основної та додаткової літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Підготувати повідомлення на одну із запропонованих тем:
 - ♦Тиждень. Дні тижня, їх назви. - ♦Назви місяців.
 - ♦Народні прикмети про погоду, урожай. - ♦Пори року.
3. Написати рецензію на один з посібників з культури мови (Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 232 с. ;Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.; Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с. та інші).

Індивідуальне заняття № 2

Тема: *Мовна майстерність учителя*

Намагайтесь уникати бюрократичного „язичія”, і до вас повернуться живі соковиті точні слова – з бабусиних казок, з батьківської

розмови, з мудрих порад учителя, з глибин художніх творів (А. Бортняк).

Завдання для самостійної роботи:

1. Записати план до поданої теми.
2. Скласти список рекомендованої літератури.
3. Розбившись на групи по 5 – 6 чоловік, підготувати урок народознавства на одну із запропонованих тем:
 - ◆ „Я візьму той рушник”,
 - ◆ „Купальські вогні”,
 - ◆ „Обряд сватання на Україні”,
 - ◆ „Мово ти, мово барвінкова”,
 - ◆ „Без тополі й калини нема України”,
 - ◆ „Мамина пісня”,
 - ◆ „Писаночка мальована”,
 - ◆ „Слава хлібу на столі”,
 - ◆ „Скоро казка мовиться”,
 - ◆ „Українські народні свята”.
 - ◆ „Українські народні ігри”.

Методичні рекомендації для контролю самостійної роботи студентів

Заняття № 1

Тема: Акцентні норми

Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу

судять найперше з культури його літературної мови (І.Огієнко).

Мета вивчення матеріалу теми: оволодіти навичками літературного наголошування слів, навичками правильної вимови; засвоїти основні поняття теми.

У результаті самостійної роботи студент повинен **знати**:

- визначення понять: наголос, наголошування, словесний наголос, фразовий наголос, синтаксичний наголос, тактовий наголос, паралельний наголос; поняття інтонації;
- лексичне значення слів, граматичне значення слів;
- милозвучність, причини відхилення від літературних норм у наголошуванні слів;

уміти:

- правильно наголошувати слова;
- з метою забезпечення милозвучності в потоці мовлення правильно користуватися різними видами наголосу.

Основні базові знання, уміння, навички, необхідні для засвоєння теми:

- уміти застосовувати знання про наголос та його види, набуті під час вивчення дисципліни „Сучасна українська літературна мова” /2 курс/;
- основні закони милозвучності української мови.

Зміст теми:

1. Характеристика українського наголосу.
2. Незакріпленість і рухомість наголосу.
3. Нормування українського літературного наголосу.
4. Акцентологічна норма та її варіативність.
5. Логічна й емоційна інтонація.
6. Засоби милозвучності мови.
7. Причини відхилення від літературної норми в наголошуванні.
8. Наголос у складних і складноскорочених словах.
9. Наголошування віддієслівних іменників на *-ання*.
10. Розбіжність у наголошуванні дієслів у літературній мові та діалектах.
11. Українська акцентологія та її сучасні тенденції.

Матеріали для самоконтролю:

- а) питання:

1. Які норми наголошування існують в українській мові?
 2. Що таке інтонація? Її види.
 3. Які засоби милозвучності ви знаєте?
 4. У чому полягають причини відхилення від літературних норм у наголошуванні слів?
 5. Яка специфіка наголошування віддієслівних іменників на *-ання*, складних числівників?
- б) тести:

I рівень.

Випишіть прислівники, що мають подвійне наголошування. Укажіть правильну відповідь:

1. а) вперто	2. а) глибоко
б) завжди	б) високо
в) сумно	в) попереду
г) несподівано	г) гаряче

II рівень.

Доберіть правильну відповідь у парах. Поставте наголос.

1. Читання, змагання, писання, користування	А. Віддієслівні іменники на -ання наголошуються так, як дієслова, від яких вони утворені
2. Глибина, височина, новина, далечина	Б. Географічні назви на -ин/а/ мають наголос <i>на корені</i> твірного слова
3. Тринадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять	В. Абстрактні іменники на -ин/а/ мають наголос <i>на закінченні</i>
4. Київщина, Одещина, Львівщина, Харківщина	Г. У числівниках від 11 до 19 наголос падає лише на склад -на-
5. Знання, спання, лиття, прання	Г. Двоскладові іменники на -ання мають наголос на останньому складі

III рівень.

Випишіть слова з побічним наголосом, поставивши його.

Луганщина, бюрократія, морозостійкий, навколопланетний, спідометр, Одещина, спеціаліст, каталог, шестипелюстковий, термогідродинаміка, термометр, програміст, порядковий, антимілітаристичний, аристократичний, перекваліфікувати.

IV рівень.

Випишіть у I колонку слова з дублетним наголосом, а у II – слова, у яких наголос сприяє диференціації слів.

Тепло, ласо, поверх, білизна, алфавіт, анапест, малиновий, привід, заклад, милувати, розбір, розмін, заголовок, фарфор, користь, дзвони.

Завдання на НДРС.

1. Заповніть таблицю.

№ п/п	Типи наголосу	Визначення	Приклади
-------	---------------	------------	----------

2. Підготуйте методичну довідку за планом.

а) порівняння вузівської та шкільної термінології, що стосується даної теми. Зробіть висновки.

б) підготуйте дидактичний матеріал для учнів на обране питання теми.

Література: див. список основної та додаткової літератури.

Заняття № 2

Тема: *Словотворчі норми*

Словотворення надзвичайно щедре. Воно віддає все, що є в його розпорядженні, мовцю. Потрібно лише вміло користуватися його багатствами (Н. Клименко).

Мета вивчення матеріалу теми: оволодіти навичками правильного творення та вживання похідних слів в українській мові.

У результаті самостійної роботи студент повинен **знати**:

– визначення понять: словотвір, основні способи творення слів в українській мові, продуктивні й непродуктивні словотворчі типи;

уміти:

- утворювати похідні слова на позначення різних лексичних груп;
- розпізнавати похідну й непохідну основи;
- визначати орфограми в словах;
- розмежовувати способи словотворення.

Основні базові знання, уміння та навички, необхідні для засвоєння теми:

- а) уміння застосовувати знання про основні способи творення слів, набуті в курсі „Сучасна українська літературна мова”;
- б) розуміння лексичного значення слова;
- в) уміння диференціювати твірне й похідне слово.

Зміст теми:

1. Основні способи творення слів в українській мові.
2. Утворення й використання окремих лексичних груп (назви людей за різними ономасіологічними ознаками – трудовою діяльністю, соціальним статусом, національною приналежністю, місцем проживання, родинними стосунками, назви тварин, птахів тощо).
3. Типові відхилення від норм словотворення.

Матеріали для самоконтролю:

- а) питання
 1. Що таке словотвір?
 2. Які норми називаються словотворчими, що вони регулюють?
 3. Що таке словотворче калькування?
 4. Якими способами можуть утворюватися слова?
 5. Які фонетичні явища можуть відбуватися при утворенні похідних слів?
- б) тести:

I рівень

Укажіть правильну відповідь.

1. Які суфікси є найбільш продуктивними при творенні назв людей за професією? Доведіть це прикладами.

а) -ар- ;	г) -ер- ;
б) -ор- ;	д) -іст- ;
в) -тель- ;	е) -ник- ;
г) -ець- ;	є) -ир- .
2. Твірне слово (слова) повністю входить до похідного при:

- а) префіксації;
- б) суфіксації;
- в) постфіксації;
- г) префіксально-суфіксальному способі творення;
- г) складанні;
- д) зрощенні;
- е) субстантивації.

II рівень.

Доберіть правильну відповідь у парах (питання – відповідь).

1. Усі слова утворені префіксальним способом.	А. Виріб, згин, хід, зелень, біг, кара, життя, весело, низько.
2. Усі слова утворені суфіксальним способом.	Б. Прадід, приписати, розжарити, превеликий, перекреслити, закричати.
3. Усі слова утворені префіксально-суфіксальним способом;.	В. Безвусий, подорожник, по-українському, піднебесья, затінок.
4. Усі слова утворені способом чистого складання.	Г. Хліборізка, золотошукач, плотогон, кашовар, довгогривий, прапороносець
5. Усі слова утворені суфіксально-складним способом.	Г. Самовпевнений, лісостеп, першоджерело, металопромисловість

III рівень

Виберіть, які похідні утворення є нормативними:

1) Рудно	а) руднянський	б) рудненський
2) Лисовичі	а) лисовичівський	б) лисовицький
3) Костопіль	а) костопольський	б) костопільський
4) Павлоград	а) павлоградівський	б) павлоградський.

Завдання на НДРС.

1. Наведіть приклади використання специфічно фольклорних суфіксів у художньому стилі. Яку роль вони виконують?

2. Назвіть способи творення територіальних діалектизмів. Наведіть приклади таких слів вашого регіону.

3. Із суржикового словника (пос. З. С. Сікорська та ін. Мова – душа народу. – Луганськ, 1997) випишіть 10 слів, у яких

допущено помилки в словотворенні, подайте їх літературні відповідники в українській та російській мовах і поясніть, якими словотворчими елементами вони відрізняються.

Підготувати методичну довідку за планом:

1. Порівняйте вузівську й шкільну термінологію з даної теми, зробіть висновки.
2. Підготуйте дидактичний матеріал для учнів на обране питання теми.

Рекомендована література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібник для студ. філолог. фак. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 223 с.
3. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
4. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія / Н. Ф. Клименко. – К. : Укр. мова та літ., 2000. – 95 с.
5. Сікорська З. С. Сучасна українська літературна мова : словотвір і морфеміка / Сікорська З. С. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 174 с.
8. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
9. Яворська С. Будова слова і словотвір (робота з орфографії) / С. Яворська // Дивослово. – 1997. – № 5 – 6. – С. 39 – 42.

**Орієнтовні завдання
для контрольної модульної роботи**

Тема: Граматичні норми української мови
I варіант

I. Провідмінійте власне прізвище, ім. 'я, по батькові.

II. Запишіть іменники у формі кличного відмінка:

колега, викладач, пастух, боєць, сторож; добродій секретар, друг Іван, депутат Соколовський, Іван Степанович, Надія Миколаївна.

III. Від поданих прикметників утворіть усі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння:

низький, жорстокий, сліпий, гарний.

IV. Провідмінійте числівники. Укажіть паралельні форми:

487, 2/7, 59-ий, мільйон.

V. Подані іменники запишіть у формі родового відмінка однини:

вагон, будинок, Сибір, квадрат, Лондон, характер, джем, кілограм, Сиваш, Ніл, театр, страх, ясен.

VI. Запишіть словосполучення українською мовою:

по ошибке, по случаю, по семейным обстоятельствам, по счастливой случайности, ателье по обслуживанию фотолюбителей, агент по снабжению, специалист по микробиологии, дежурный по этажу, посылать по почте, по прибытию поезда.

VII. Відредагуйте речення.

- Обидва учня прийшли раніше в клас для чергування.*
- За сумлінну роботу вона була удостоєна Дошки пошани.*
- У вагон, який щойно зупинився на станції, зайшла незнайома жінка з чемоданом в руках, в якому сиділо кілька пасажирів.*
- Терміново потрібна секретар-друкарка, яка уміє працювати українським, російським і англійським язиком.*
- Він піклувався і допомагав своїм батькам.*

VIII. Запишіть текст українською мовою.

Литература дает нам колоссальный, обширнейший и глубокий опыт жизни. Она делает человека интеллигентным, развивает в нем не только чувство красоты, но и понимание – понимание жизни, всех ее сложностей, служит проводником в

другие эпохи и к другим народам, раскрывает перед нами сердца людей. Одним слово, делает нас мудрыми (Из журнала).

IX. Поєднайте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Дружний // дружній:

Взаємини, народ, країна, рука, вітання, зв'язки, клас, колектив.

Тема: Граматичні норми української мови **II варіант**

I. Провідмінійте власне прізвище, ім. 'я, по батькові.

II. Запишіть іменники у формі кличного відмінка:

газетяр, знавець, край, Україна, молодець; добродійка Прищепя, пан голова, пан Максим, товариш Чорний, вельмишановний господар.

III. Від поданих прикметників утворіть усі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння:

глибокий, маленький, тонкий, поганий.

IV. Провідмінійте числівники. Укажіть паралельні форми:

255, 3/8, 45-ий, тисяча.

V. Подані іменники запишіть у формі родового відмінка однини:

сир, склад, звіробій, Дністер, Луганськ, відмінок, сюжет, вальс, Байкал, журнал, вихователь, борці, пісок.

VI. Запишіть словосполучення українською мовою:

по выходным дням, по вечерам, вызвать по делам службы, мероприятия по улучшению быта, инспектор по технике безопасности, чемпион по теннису, необычный по вкусу, поднимаются по лестнице, по истечению срока.

VII. Відредагуйте речення.

1. Скінчивши університет, мене призначили на посаду відповідального секретаря обласної молодіжної газети.

2. На площі Привокзальній були затримані підлітки, граючі в наперстки.

3. Мені треба написати статтю, зібравши матеріал

янайшвидше.

4. Комп'ютери останнього покоління оснащені запам'ятовуючими пристроями (З газет).

5. У власноручно написаній автобіографії він скромно замовчував про роки війни.

VIII. Запишіть текст українською мовою.

Классическое произведение — то, которое выдержало испытание временем. С ним вы не потеряете своего времени. Но классика не может ответить на все вопросы сегодняшнего дня. Поэтому надо читать и современную литературу. Не бросайтесь только на каждую модную книгу. Не будьте суетны. Суетность заставляет человека безрассудно тратить самый большой и самый драгоценный капитал, каким он обладает, — своё время (З журналу).

IX. Поєднайте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Особистий // особовий

Власність, господарство, майно, книжка, підпис, склад, посвідчення, назва, рахунок.

**Тема: ОСНОВНІ КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВИ
ВАРІАНТ № 1**

I. Логічність мови як ода з основних комунікативних ознак культури мови. Логічність предмета і понятійна,

II. Що спільного в логічності й точності? Чому логічність мовлення залежить від логіки мислення?

III. Поєднайте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Гармонічний // гармонійний:

аналіз, людина, коливання, відносини, витвір, стиль, побудова.

IV. Розкрийте за словником значення слів *лі'карський, лікувальний, лікарняний, ліка'рський* і введіть їх у словосполучення.

V. Користуючись російсько-українським фразеологічним

словником, перекладіть фразеологізми українською мовою.

Быть в сознании; в крайнем случае; в следующий раз; гол, как сокол; душа в пятки ушла; знать толк в чём-то; как бельмо в глазу; принимать участие; во главе учреждения; вовлечь в работу; пыль в глаза пускать; с открытой душой; захватить на месте преступления.

Тема: ОСНОВНІ КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВИ
ВАРІАНТ № 2

I. Точність мови як одна з основних комунікативних ознак культури мови. Точність художня і наукова.

II. Якими мовними засобами виражається точність мовлення?

III. Поєднайте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Корисливий // корисний:

людина, довідник, монографія, діяльність, зустріч, дядько, дівчина.

IV. Поєднайте прикметники з іменниками і поясніть їх лексичне значення:

шкірний — шкіряний, лікарський — лікарняний.

V. Запишіть текст українською мовою.

Как-то в одном из классов разгорелся спор: каждый ли человек может стать оратором, мнения учащихся разделились – одни говорили, что только природные данные могут сделать человека оратором, другие утверждали, что качества хорошего оратора приобретаются, развиваются, воспитываются. Спор этот не новый. Он ведется на протяжении всей истории ораторского искусства. А как вы считаете? (З журналу).

Додаток А
ВЛАСНІ ІМЕНА,
ЇХ КЛИЧНІ ВІДМІНКИ ТА ПО БАТЬКОВІ

Форма кличного відмінка, яку використовують, звертаючись до когось, дуже органічна для української мови, вона посилює стилістичні функції звертань, надає їм української специфіки та колоритності.

Ігнорування ж кличного відмінка й замінювання його називним є свідченням неповаги до української мови, ознакою невибагливості до свого й чужого мовлення. Тому звертаймося грамотно.

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Ада	Адо		
Адам	Адаме	Адамович	Адамівна
Аліна	Аліно		
Алла	Алло		
Альберт	Альберте	Альбертович	Альбертівна
Анатолій	Анатолію	Анатолійович	Анатоліївна
Андрій	Андрію	Андрійович	Андріївна
Антін	Антоне	Антонович	Антонівна

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Антоніна	Антоніно		
Артем	Артеме	Артемович	Артемівна
Артур	Артуре	Артурович	Артурівна
Богдан	Богдане	Богданович	Богданівна
Богдана	Богдано		
Борис	Борисе	Борисович	Борисівна
Вадим	Вадиме	Вадимович	Вадимівна
Валентин	Валентине	Валентинович	Валентинівна
Валентина	Валентино		
Валерій	Валерію	Валерійович	Валеріївна
Валерія	Валеріє		
Ванда	Вандо		
Варвара	Варваро		
Василь	Василю	Васильович	Василівна

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Віктор	Вікторе	Вікторович	Вікторівна
Вікторія	Вікторіє		
Віра	Віро		
Віталій	Віталію	Віталійович	Віталіївна
Володимир	Володимире	Володимирович	Володимирівна
В'ячеслав*	В'ячеславе	В'ячеславович	В'ячеславівна
Галина	Галино		
Ганна	Ганно		
Геннадій	Геннадію	Геннадійович	Геннадіївна
Герман	Германе	Германович	Германівна
Гліб	Глібе	Глібович	Глібівна
Гнат	Гнате	Гнатович	Гнатівна
Григорій	Григорію	Григорович	Григорівна
Данило	Даниле	Данилович	Данилівна
Денис	Денисе	Денисович	Денисівна

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Дмитро	Дмитре	Дмитрович	Дмитрівна
Едуард	Едуарде	Едуардович	Едуардівна
Емілія	Еміліє		
Євген	Євгене	Євгенович	Євгенівна
Жанна	Жанно		
Зінаїда	Зінаїдо		
Зіновій*	Зіновію	Зіновійович	Зіновіївна
Зоя	Зою, Зоє		
Іван	Іване	Іванович	Іванівна
Ігор	Ігоре*	Ігорович	Ігорівна
Ілля	Ілля, Ілле	Ілліч	Іллівна
Інна	Інно		
Ірина	Ірино		
Йосип	Йосипе	Йосипович	Йосипівна
Катерина	Катерино		

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Костянтин	Костянтин	Костянтинович	Костянтинівна
Лариса	Ларисо		
Леонід	Леоніде	Леонідович	Леонідівна
Леся	Лесю		
Лідія	Лідіє		
Лілія	Ліліє		
Любов	Любове		
Людмила	Людмило		
Максим	Максиме	Максимович	Максимівна
Маргарита	Маргарито		
Марія	Маріє		
Микита	Микито	Микитович	Микитівна
Микола	Миколо	Миколайович	Миколаївна
Мирон	Мироне	Миронович	Миронівна
Мирослав	Мирославе	Мирославович	Мирославівна

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Михайло	Михайле	Михайлович	Михайлівна
Надія	Надіє		
Наталія	Наталіє		
Наталя	Наталю		
Ніна	Ніно		
Оксана	Оксано		
Олег	Олегу*	Олегович	Олегівна
Олександр	Олександрє	Олександрович	Олександрівна
Олександра	Олександро		
Олексій	Олексію	Олексійович	Олексіївна
Олена	Олено		
Орест	Оресте	Орестович	Орестівна
Остап	Остапе	Остапович	Остапівна
Павло	Павле	Павлович	Павлівна
Петро	Петре	Петрович	Петрівна

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Раїса	Раїсо		
Рита	Рито		
Роман	Романе	Романович	Романівна
Ростислав	Ростиславе	Ростиславович	Ростиславівна
Рудольф	Рудольфе	Рудольфович	Рудольфівна
Руслан	Руслане	Русланович	Русланівна
Руслана	Руслано		
Світлана	Світлано		
Святослав	Святославе	Святославович	Святославівна
Святослава	Святославо		
Семен	Семене	Семенович	Семенівна
Сергій	Сергію	Сергійович	Сергіївна
Софія	Софіє		
Станіслав	Станіславе	Станіславович	Станіславівна
Станіслава	Станіславо		

Ім'я	По батькові
------	-------------

У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Степан	Степане	Степанович	Степанівна
Тадей	Тадею	Тадейович	Тадеївна
Тамара	Тамаро		
Тетяна	Тетяно		
Тимофій	Тимофію	Тимофійович	Тимофіївна
Федір	Федоре	Федорович	Федорівна
Юлій	Юлію	Юлійович	Юліївна
Юлія	Юліс		
Юрій	Юрію	Юрійович	Юріївна
Юхим	Юхиме	Юхимович	Юхимівна
Ярема	Яремо	Яремович	Яремівна
Ярослав	Ярославе	Ярославович	Ярославівна
Ярослава	Ярославо		

*

У літературі є розбіжності в написанні деяких імен у кличному відмінку (а саме: Ігорю та Ігорю, Олегу та Олеже). Зазначимо, що проф. О. Пономарів вважає форми *княже*, *Олеже* архаїзмами, доречними лише у творах із життя минулих епох, але форму *друже* – нормативною.

Додаток Б
ПРАВИЛА ТВОРЕННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА

Рід	Кінцевий приголосний основи	Закінчення		Приклади	
		У Н. в.	У Кл.в.	Н. в.	Кл. в.
чол. та жін. (I відм., тверда група)	твердий нешиплячий	-а	-о	воєвода, голова, добродійка, сестра	воєводи, голови, добродійки, сестри
чол. та жін. (I відм. м'яка група)	будь-який м'який, крім й	-я	-е	племінниця, земля, доля, робітниця	племіннице, земле, доле, робітнице
			-ю (<i>пест-ливі</i>)	матуся, бабуся доня	матусю, бабусю, доню
чол. та жін. (I відм., м'яка гр.)	й	-я	-є	мрія, надія редакція	мріє, надіє, редакціє
чол. та жін. (I відм., міш. гр.)	твердий шиплячий	-а	-е	теща, душа круча	теще, душе, круче
чол. (II відм., тверда група)	твердий нешиплячий		-е	брат, сталевар	брате, сталеваре
			-у	дід, син	діду, сину

Рід	Кінцевий приголосний основи	Закінчення		Приклади	
		У Н. в.	У Кл.в.	Н. в.	Кл. в.
чол. (II відміна, тверда група)	твердий з основою на г, к, х , зокрема із суфіксами -ик, -ок, -к(о)		-у	синок, ударник	синку, ударнику
		-о		батько	батьку
чол. (II відміна, м'яка група)	будь-який м'який, крім й		-ю	учитель	учителю
чол. (II відміна, м'яка група)	суфікси -ар, -ир		-ю	секретар, лікар, кобзар, цар	секретарю, лікарю, кобзарю, царю
чол. (II відміна, м'яка група)	й		-ю	добродій, гай, край	добродію, гаю, краю
чол. (II відміна, м'яка група)	суфікс -ець		-е	хлопець, шевець, кравець, жнець	хлопче, шевче, кравче, женче
			-ю	боєць, знавець	бійцю, знавцю
чол. (II відміна, мішана група)	твердий шиплячий		-у	товариш, читач	товаришу, читачу
			-е	сторож	стороже

Рід	Кінцевий приголосний основи	Закінчення		Приклади	
		У Н. в.	У Кл.в.	Н. в.	Кл. в.
сер. (II відм., тв. гр.)	твердий нешиплячий	-о	-о	село, місто, вікно	село, місто, вікно
сер. (II відм., м'яка гр.)	твердий нешиплячий	-е	-е	поле, море, горе, місце	поле, море, горе місце
сер. (II відм., м'яка гр.)	будь-який м'який	-я	-я	знання	знання
сер. (II відм., мішана група)	твердий шиплячий	-е	-е	днище, плече, прізвище	днище плече прізвище
жін. (III відм.)	кінцевий приголосний основи		-е	радість, ніч, юність, тіль, подорож	радоште, ноче, юноште, тіне, подороже
	мати	-и	-и	мати	мати

Критерії оцінювання курсу „Культура мови”

1. Лекційний контроль – 5 б.
2. Робота на практичних заняттях – 50 б.
3. КМР – 30 б.
4. КСР – 15 б.

Усього: 100 балів

„Високий рівень” – 100 – 90 б.

„Достатній рівень” – 83 – 75 б.

„Задовільний рівень” – 74 – 50 б.

„Незадовільний рівень” – 49 – 0 б.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

(відповідність шкали оцінювання ECTS з національного системного оцінювання в Україні)

Оцінка ECTS	За національною системою	Визначення	% оцінки за модульно-рейтинговою системою
A	5 відмінно	ВІДМІННО – відмінне виконання	90 – 100 %
B	4 добре	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками	83 – 89 %
C	4 добре	ДОБРЕ – в загальному правильна робота з певною кількістю значних помилок	75 – 82 %
D	3 задовільно	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків	63 – 74 %
E	3 задовільно	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії	50 – 62 %
FX	2 незадовільно	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати перед тим, як перескласти	21 – 49 %
F	незадовільно	НЕЗАДОВІЛЬНО – повторний курс	0 – 20 %

ЛІТЕРАТУРА

І. Основна література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім „Academia”, 1991. – 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
4. Власенко Л. А. Фахова українська мова : навч. посіб. / Власенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
5. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
6. Жовтобрюх В. Ф. Культура мови вчителя : курс лекцій / В. Ф. Жовтобрюх, О. Г. Муромцева. – Х. : Гриф, 1998. – 208 с.
7. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
9. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 360 с.
10. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
11. Плотницька І. М. Ділова українська мова : навч. посіб. / І. М. Плотницька. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
12. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
13. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення / Н. Я. Потелло. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.

14. Прадід Ю. Ф . Українське ділове мовлення : навч. посіб. / Ю. Ф. Прадід. – Сімферополь : Квадранал, 2003. – 160 с.
15. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. / О. А. Сербенська – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
16. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – 3-є вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
17. Українська ділова і фахова мова : практич. посіб. на щодень / [М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська]; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.
18. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. В. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
19. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.
20. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бирик, І. М. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. – К. : Довіра : УНВЦ „Рідна мова”, 1997. – 399 с.

II. Рекомендована література:

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація : підручник / С. А. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
2. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
3. Кацавець Г. М. Мова ділових паперів : підруч. / Г. М. Кацавець, Л. М. Паламар. – К. : АЛЕРТА, 2004. – 320 с.
4. Коваль А. П. Слово про слово / А. П. Коваль. – К. : Рад. шк, 1986. – 384 с.
5. Косенко Н. Я. Як правильно говорити українською : практич. посіб. / Н. Я. Косенко, Т. М. Вакуленко. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейноо дозвілля”, 2007. – 237 с.
6. Кочан І. М. Культура рідної мови : зб. вправ і завдань / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.

7. Пазяк О. М. Українська мова і культура мовлення : навч. посіб. / О. М. Пазяк, Г. Г. Кисіль. – К. : Вища шк., 1995. – 239 с.
8. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан ; [пер. з чес. В. І. Романця]. – 3-тє вид. – К. : Україна, 1996. – 269 с.
9. Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? / Є. Д. Чак. – К. : Освіта, 1997. – 232 с.
10. Чмут Т.К. Етика ділового спілкування : навч. посіб. / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. – К. : Вікар, 2004. – 223 с.
11. Чорненький Я. Я. Українська мова (за професійним спрямуванням). Ділова українська мова / Теорія. Практика. Самостійна робота : навч. посіб. / Я. Я. Чорненький. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
12. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2004. – 280 с.
13. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : підруч. / С. В. Шевчук. – К. : Літера ЛТД, 2003. – 480 с.

III. Додаткова література:

1. Антисуржик ділової мови / укл. Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2008. – 112 с.
2. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 242 с.
3. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К., 1987. – 210 с.
4. Біда С. Прислівник як частина мови / С. Біда // Дивослово. – 1997. – № 3. – С. 50 – 52.
5. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Рад. шк., 1984. – 160 с.
6. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
7. Вітрук О. Дієприкметник. Дієприслівник / О. Вітрук // Дивослово. – 1996. – № 11. – С.35 – 37.
8. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір : підруч. /

- О. Т. Волох. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища шк., 1986. – 199 с.
9. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. / О. Т. Волох. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.
 10. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1982. – 248 с.
 11. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 191 с.
 12. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. О. Горпинич. – К. : Академвидав, 2004. – 336 с.
 13. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. для студ. філол. фак. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 223 с.
 14. Граматика української мови. Морфологія : підруч. [для студ. філол. фак. вузів] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
 15. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 207 с.
 16. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач. – Львів; Краків; Париж : Просвіта, 1993. – 209 с.
 17. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
 18. Жовтобрюх М. А. Займенник у системі частин мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 18 – 21.
 19. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
 20. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : Вид-во Донецького ун-ту, 1996. – 437 с.

21. Зеленько А. С. Загальне мовознавство : історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми та процедури дослідження мови : посіб. / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 268 с.
22. Карпенко Ю. О. Класифікація звуків сучасної української літературної мови / Ю. О. Карпенко // Щорічні записки з українського мовознавства. – Вип. 3.– Одеса, 1996. – С. 22 – 30.
23. Карпова В. К. Проблеми вивчення історії словникового складу мови / В. К. Карпова // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1993. – С. 5 – 14.
24. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
25. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія / Н. Клименко. – К. : Укр. мова та літ., 2000. – 95 с.
26. Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекції з курсу сучасної укр. літ. мови] / А. С. Колодяжний – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 165 с.
27. Коць Л. М. Дієприслівник у сучасній українській літературній мові. Специфіка зв'язків та їх значення. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – 163 с.
28. Кочерган М. Ф. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / [авт.-уклад. Кочерган М. П.]. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
29. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : морфологія / І. К. Кучеренко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-ге вид., уточн. й допов. – Вінниця : Поділля-2000, 2003. – 464 с.
30. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Лисиченко Л. А. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1977. – 116 с.
31. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Лисиченко Л. А. – Х. : Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 129 с. – С. 4 – 16.

32. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові : наук. вид. / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. шк., 1974. – 182 с.
33. Мацько Л. І. Стилїстика української мови [текст] : підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
34. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів / Мовчун А. // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 24 – 26.
35. Морфемний словник / укл. Л. М. Полюга. – К. : Рад. шк., 1983. – 464 с.
36. Москаленко Н. А. Сучасна українська літературна мова : лексичний, фонетичний, граматичний аналіз слів / Москаленко Н. А., Фащенко М. М., Смагленко Ф. П. – К., Одеса, 1980. – 160 с.
37. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в II пол. XIX ст. – на поч. XX ст. / Муромцева О. Г. – Х. : Вища шк., 1985. – 152 с.
38. Непийвода Н. Синонімія виражальних засобів наукового стилю / Н. Непийвода. – Дивослово. – 1997. – № 2. – С. 18 – 22.
39. Німчук В. Сучасні проблеми українського правопису / В. Німчук // Освіта України. – 2001. – № 4 (24 січня). – С. 10 – 11.
40. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови / І. Огієнко // Дивослово. – 1998. – № 5 – 6. – С. 17 – 20.
41. Ожиган В. М. Категорія числа займенникових іменників / В. М. Ожиган // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С. 5 – 9.
42. Орфографічний словник української мови : близько 120 000 слів / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН України, Ін-т укр. мови АН України ; укл. С. І. Головащук та ін. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.
43. Орфоепічний словник : словник / укл. М. І. Погрібний. – К. : Рад. шк., 1984. – 629 с.
44. Передрій Г. Дієприслівник / Г. Передрій // Дивослово. – 1994. – № 2. – С. 36 – 38.
45. Передрій Г. Дієслово / Г. Передрій // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 43 – 47.

46. Півторак Г. П. Занепад зредукованих Ђ і Ѓ його вплив на формування фонологічної системи української мови / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1998. – № 2 – 3. – С. 3 – 14.
47. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови : словник / М. І. Погрібний. – [2-ге вид. випр. і доп.] – К. : Рад.шк., 1964. – 639 с.
48. Полюга Л. Про вторинні кореневі системи / Л. Полюга // Дивослово. – 1998. – № 11. – С. 12 – 14.
49. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови : словник / Л. М. Полюга ; Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Укр. мовно-інформ. фонд. – [2-ге вид., допов. і виправ.] – К. : Довіра, 2001. – 275 с.
50. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 317 с.
51. Русско-украинский орфоэпический словарь / под ред. В. М. Русановского. – К. : Освіта, 1992. – 254 с.
52. Сасинович С. С. Дієприслівники в сучасній українській мові / Сасинович С. С. – К. : Рад. шк., 1963. – 108 с.
53. Симоненкова Л. Числівник / Л. Симоненкова, Я. Остаф // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 37 – 39.
54. Сікорська З. С. Сучасна українська літературна мова : словотвір і морфеміка / З. С. Сікорська. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 174 с.
55. Сікорська З. С. Шкільний морфемний словник / З. С. Сікорська, Т. П. Терновська. – Луганськ, 1992.
56. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. ; ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
57. Словник-довідник вживання літери Ѓ. – Львів : Б-ка укр. націоналіста, 1993. – 16 с.
58. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.
59. Сучасна українська літературна мова : підруч. [для студ. філол. спец. вузів] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько,

- М. Я. Плющ ; ред. А. П. Грищенко ; М-во освіти України. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
60. Сучасна українська літературна мова : вступ. Фонетика / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 436 с.
 61. Сучасна українська літературна мова : лексика. Фразеологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с.
 62. Сучасна українська літературна мова : морфологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 583 с.
 63. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
 64. Сучасна українська літературна мова : стилістика / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
 65. Сучасна українська мова : підруч. [для студ. гум. спец. вузів] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко ; ред. О. Д. Пономарів ; М-во освіти і науки України. – [2-ге вид., перероб.] – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
 66. Ткачук О. Деякі аспекти проблеми походження української мови / О. Ткачук // Дивослово. – 1998. – № 2. – С. 10 – 12.
 67. Тоцька Н. І. Голосні фонемі української мови / Н. І. Тоцька. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 193 с.
 68. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія : завдання і вправи: навч. посіб. / Н. І. Тоцька. – К. : Вища шк., 1995. – 151 с.
 69. Ужченко В. Д. Українська фразеологія : навч. посіб. для студ. філ. фак. ун-тів / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
 70. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і східностепових говірок Донбасу / Ужченко В. Д. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.

71. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
72. Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник. – К. : Наук. думка, 1973. – 724с.
73. Українська мова за професійним спрямуванням : практикум : навч. посіб. / [Т. В. Симоненко, Г. В. Чорновол, Н. П. Руденко та ін.]. – К. : ВЦ „Академія”, 2009. – 272 с.
74. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.
75. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія : посіб. для вчителів / О. П. Блик. – К. : Рад. шк., 1988. – 128 с.
76. Щербина Н. Л. Дієприслівниковий зворот та його структурно-семантичні і функціональні відповідники у сербській мові / Н. Л. Щербина // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 58 – 64.
77. Яворська С. Будова слова і словотвір (Робота з орфографії) / С. Яворська // Дивослово. – 1997. – № 5 – 6. – С. 39 – 42.

ЗМІСТ

Передмова		3
1.	Лекції	4
2.	Основи культури мови та мовлення	4
3.	Норми української літературної мови	20
3.1.	<i>Орфоенічна</i> правильність українського мовлення	28
3.2.	<i>Акцентуаційні</i> норми сучасної української літературної мови	30
3.3.	<i>Словотвірні та правописні</i> норми й культура професійного мовлення	31
3.3.1.	Утворення і правопис складних слів	34
3.3.2.	Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур. Графічні скорочення	37
3.3.3.	Способи словотвору і вживання деяких афіксів при діловому спілкуванні	41
3.3.4.	Правила переносу слів	43
3.4.	<i>Лексикологічні</i> норми. Синоніми та пароніми у фаховому мовленні. Фразеологія ділової української мови	44
3.4.1.	Синоніми у фаховому мовленні	44
3.4.2.	Пароніми у фаховому мовленні	45
3.4.3.	Фразеологія ділової української мови	46
3.4.	<i>Морфологічні</i> норми у професійному мовленні	48

	3.4.1.	Іменник. Давальний відмінок. Кличний відмінок	48
	3.4.2.	Ступенювання якісних прикметників	48
	3.4.3.	Активні та пасивні дієприкметники	49
	3.4.4.	Норми вживання числівників у фаховому мовленні	49
	3.4.5.	<i>Синтаксичні</i> норми і культура фахового мовлення	52
4.	Основні комунікативні якості мови та мовлення		55
5.	Практичні заняття		70
	5.1.	Мовна норма – основне поняття теорії культури мови	70
	5.2.	Орфоепічні та акцентуаційні норми сучасної української літературної мови	75
	5.3.	Словотвірні та правописні норми	84
	5.4.	Лексикологічні норми	91
	5.5.	Образність і виразність мови	105
	5.6.	Морфологічні норми й поширені відхилення від них	110
	5.7.	Синтаксичні норми й поширені відхилення від них	125
5.	Завдання для самостійної роботи студентів		134
	5.1.	Основи культури української мови	134
	5.2.	Культура ведення дискусії та наради	137
	5.3.	Культура ділового мовлення	139
	5.4.	Точність мови	145

	5.5.	Логічність мови	150
	5.6.	Чистота мови	154
	5.7.	Культура спілкування по телефону	159
	5.8.	Культура офіційного та приватного листування	162
6.	Тестові завдання		165
7.	Завдання для індивідуальних занять		184
	7.1.	Тема № 1. Мовна майстерність і підготовка до публічних виступів	184
	7.2.	Тема № 2. Мовна майстерність учителя	185
8.	Методичні рекомендації для контролю самостійної роботи студентів		186
	8.1.	Тема № 1. Акцентні норми	186
	8.2.	Тема № 2. Словотворчі норми	188
9.	Орієнтовні завдання для контрольної модульної роботи		192
10.	Додаток А. Власні імена, їх кличні відмінки та по батькові		196
	Додаток Б. Правила творення кличного відмінка		204
Критерії оцінювання			207
Література			208